

**T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**MESNEVİLERDE ŞEHZÂDELERİN RESMÎ GÖRÜP ÂŞIK
OLMA
MOTİFİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sabahattin DERMAN

**VAN
2009**

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

MESNEVİLERDE ŞEHZÂDELERİN RESMÎ GÖRÜP ÂŞIK
OLMA
MOTİFİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Sabahattin DERMAN

Danışman
Yrd. Doç. Dr. ÖMER DEMİRBAĞ

VAN
2009

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Bu çalışma, jürimiz tarafından
.....**ANABİLİM DALI**, ...
..... **BİLİM DALI**'nda YÜKSEK LİSANS / DOKTORA / SANATTA
YETERLİK TEZİ olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan
Üye (Danışman)
Üye
Üye
Üye

ONAY : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait
olduğunu onaylarım.

.... / / 2009

.....

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
KISALTMALAR	VII
1.BÖLÜM	
GİRİŞ	1
2.BÖLÜM	
HÜSREV Ü ŞÎRÎN	7
2.1. Eser Tanıtımı.....	7
2.2. Eserin Olay Örgüsü	7
2.3. Olay Örgüsünün Motife Yönelik Değerlendirilişi	10
2.4. Şapur'un, Hüsrev'in Resmini Birinci Defa Göstermesi	10
2.5. Şapur'un, Hüsrev'in Resmim İkinci Defa Göstermesi.....	12
2.6. Şapur'un, Hüsrev'in Resmim Üçüncü Defa Göstermesi.....	12
2.7. Hüsrev'in, Çeşme Başında Şîrîn'i Görmesi	17
3.BÖLÜM	
MEVLÂNA'NIN MESNEVİSİ(ÜÇ ŞEHZADE HİKAYESİ)	24
3.1. Eser Tanıtımı.....	24
3.2. Eserin Olay Örgüsü	24
3.3. Olay Örgüsünün Motife Yönelik Değerlendirilişi	26
4.BÖLÜM	
SÜHEYL Ü NEV-BAHÂR	31
4.1. Eser Tanıtımı.....	31
4.2. Eserin Olay Örgüsü	31
4.3. Olay Örgüsünün Motife Yönelik Değerlendirilişi	40

5.BÖLÜM	
HURŞİD-NÂME	61
5.1. Eser Tanıtımı.....	61
5.2. Eserin Olay Örgüsü	61
5.3. Olay Örgüsünün Motife Yönelik Değerlendirilişi	73
6.BÖLÜM	
İSKENDERDER-NÂME.....	79
6.1. Eser Tanıtımı.....	79
6.2. Eserin Olay Örgüsü	79
6.3. Olay Örgüsünün Motife Yönelik Değerlendirilişi	82
7.BÖLÜM	
İŞK-NÂME(Ferrûh ile Hümâ	86
7.1. Eser Tanıtımı.....	86
7.2. Yazılışının Hikâyesi	86
7.3. Eserin Olay Örgüsü	86
7.4. Olay Örgüsünün Motife Yönelik Değerlendirilişi	91
8.BÖLÜM	
YÛSUF U ZÜLEYHÂ.....	102
8.1. Abdurrahmân Gubârî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı	102
8.1.1. Eser Tanıtımı.....	102
8.1.2. Eserin Olay Örgüsü	103
8.1.3. Olay Örgüsünün Motife Yönelik Değerlendirilişi	111
8.2. Ahmedî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı	119
8.3. Hamdî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı	126
8.4. Ahmed-i Âmidî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı	128
8.5. Tebrizli Ahmedî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı.....	128
8.6. Kemal Paşa-zâde'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı	130
8.7. Tüm Yûsuf u Züleyhâ Mesnevilerinin Olay Örgüsünün MotifeYönelikDeğerlendirilişi.....	121
9.BÖLÜM	
VÂMIK U AZRÂ	134
9.1. Eser Tanıtımı.....	134
9.2. Eserin Olay Örgüsü	134
9.3. Olay Örgüsünün Motife Yönelik Değerlendirilişi	143
10.BÖLÜM	
HÛSN Ü AŞK	154

10.1. Eser Tanıtımı	154
10.2. Eserin Olay Örgüsü	154
10.3. Olay Örgüsünün Motife Yönelik Değerlendirilişi	157
 11.BÖLÜM	
GENEL DEĞERLENDİRME	162
11.1. Bizzat Âşık Ettirmek İçin Resmin Araç Olarak Kullanıldığı Mesneviler	165
11.2. “Bilinç Dışı Resmi Görüp Âşık Olma”ya Dayalı Mesneviler	166
11.3. Resme Dayalı Ayrıntı Motifler	167
11.4. Resmin Çin Ülkesiyle Olan İlişkisi.....	168
11.5. Resme Dayalı Olarak Aşığın, Maşuğunu Aramaya Çıkması veya Aşkından Heder Olması.....	171
11.6. İncelenen Mesnevilerdeki Resme Dayalı Motifin Fars Kaynaklı Olması	172
11.7. Resim, Rüya, Hayal, İnsan İlişkisi	173
11.8. Resim ve Hayal Arasındaki İlişki	174
11.9. Resim, Rüya, Hayal ve İnsan Arasındaki İlişkinin Genel Sonucu.....	175
11.10. Resim,Rüya, Hayâl Motifinin Geçtiği Diğer Eserler	176
11.10.1. Ahmedî’nin Cemşid ü Hurşîd’i.....	176
11.10.2. Zâtî’nin Şem ü Pervânesi	177
11.10.3. Hâcû-yı Kirmânî’nin Hümâ vü Hümâyûn’u	178
11.10.4. Nevâyî’nin ve Lami’î’nin Ferhâd ü Şîrîn’i	179
11.11. Dâye ve Nakkâş Motifi	180
11.12. Rüya, Resim ve Hayâl Motifinin Halk Kültürüyle Olan Bağlantısı	181
 12. BÖLÜM	
SONUÇ.....	182
KAYNAKLAR	185
ÖZET 188	
SUMMARY	189

ÖNSÖZ

Yüzyılları aşan geleneğiyle günümüzde dahi hâlâ etkisini sürdüren dîvân edebiyatı; sayısız eser, yazar ve şairi bünyesinde barındırmıştır. Tabi bu gelenek içinde aynı şekilde, birçok tür ve konu teşekkül etmiştir.

Müellifler, romantik duygularını ifade etme ihtiyaçlarını karşılamak istediklerinde, dîvân geleneğinin neredeyse en canlı nazım şekli olan “Gazel”i kullanmışlardır. Bununla beraber müellifler, farklı amaçları kendinde ihtiva eden konuları macera şeklinde ifade etmek istediklerinde ise yine bu geleneğin bir türü olan “Mesnevi” nazım şeklini kullanmışlardır.

Mesnevi nazım şekli herhangi bir konuyu anlatmada araç olarak tercih edildiğinde müellifler, genel itibariyle gerek konu bakımından gerekse motif bakımından dîvân geleneğinden yararlanmışlardır. Gelenekten alınan herhangi bir konu veya motif, eser içinde yeni bir şekle bürünebilmiştir ki dîvân edebiyatı geleneği bu şekilde canlı kalmıştır.

Yapılan bu çalışmada genel itibariyle; çift kahramanlı aşk hikâyelerinde geçen “resim” motifi esas alınmıştır. Çalışmanın konusu “Şehzâdelerin Resmi Görüp Âşık Olma Motifi” olmasına rağmen çalışma, ağırlık olarak “resmin karakterler üzerindeki etkisi” eksenini etrafında kurulmaya çalışılmıştır. Kısaca resmin, karakterler üzerindeki etki ve sonucu tespit edilmek istenmiştir. Ayrıca bu etki ve sonuçlar ayrıntılı bir şekilde değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Çalışmanın “Giriş” bölümünde, öncelikle konuya yönelik bazı bilgiler verildikten sonra resim motifine bağlı birtakım açıklamalar yapılmıştır. İlgili

mesneviler sıralandıktan sonra çalışmada esas alınan mesneviler, yazılma tarihlerindeki sıra da esas alınarak tek tek incelenmiştir.

İlgili her mesnevi ele alınırken öncelikle eser tanıtımı yapılmış, ardından eserin özeti verilmiş ve son olarak da eserin olay örgüsünün, “Resmi Görüp Âşık Olma Motifi”yle olan ilgisi, “Olay Örgüsünün Motife Yönelik Değerlendirilişi” yan başlığında verilmeye çalışılmıştır.

Eserlerin temel incelenişi, biraz önce yapılan açıklamadaki gibi olmakla beraber bazı farklı yapılar da ortaya çıkabilmiştir. Söz gelimi “İşk-nâme” adlı mesnevide, eserin Fars kaynaklı olabilme ihtimalinden dolayı, bu konu içinde “Yazılışının Hikâyesi” başlığında bazı bilgiler verilmeye çalışılmıştır ki böyle bir başlık diğer hikâyeler içinde verilmemiştir. Ayrıca “Yûsuf u Züleyhâ” mesnevisinde, “Resmi Görüp Âşık Olma Motifi”nin, farklı şairler tarafından nasıl işlendiğini anlamak için, bu hikâyenin beş farklı versiyonu da tek tek ele alınıp en son bu hikâyelerin motife yönelik genel değerlendirilişi yapılmıştır.

Eserlere yönelik farklı kaynaklardan bilgi verilirken veya alıntı yapılırken alıntının kaynağı dipnotta en açık bir şekilde verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu dipnotlarda bazı açıklayıcı bilgiler verilmiştir. Alıntı yapılan beyitler verilirken bu beyitlerin sonuna, parantez içerisinde, orijinal metinde kaçınıcı beyit olduğunu gösteren sayılar verilmiştir. Bunun yanında kimi beyitler bilhassa günümüz Türkçesiyle verilmiş ve bazı eserler aslen Farsça olup günümüz Türkçesine nesren çevrildiği için alıntılar, nesir şeklinde nakledilmiştir.

Ele alınan mesnevilerin künyesi ve olay örgüsü verilip “Resmi Görüp Âşık Olma Motifi”ne yönelik bazı açıklamalar yapıldıktan sonra “Genel Değerlendirme” kısmına geçilmiştir.

“Genel Değerlendirme” başlığında ilk olarak bütün mesnevilerdeki “resmin” etki gücünden ve sonuçlarından söz edilmiştir. Asli motifin dışında resme dayalı, ayrıntı niteliğinde olan diğer motiflere yönelik bazı bilgiler verildikten sonra resmin,

Çin ülkesiyle olan ilişkisi üzerinde durulmuştur. Ayrıca resim, rüya, hayal, insan arasındaki ilişki ayrıntılı olarak farklı başlıklar altında anlatılarak resim, rüya, hayal motifinin geçtiği diğer eserler kısaca işlenmiştir.

Bu başlıkta son olarak “daye” ve “nakkaş” motifi ele alınıp rüya, resim ve hayal motifinin halk kültürüyle olan bağlantısı üzerinde kısaca durulmuştur.

Çalışmanın hazırlanma sürecinde gereken ilgi ve yardımı esirgemeyen sayın danışman hocam Yrd. Doç Dr. Ömer Demirbağ’a, bilgi ve tecrübesini paylaşan Prof. Dr. Muhsin Macit’e, aynı zamanda, konu tespiti ve kaynak toplamada yardım eden Arş. Grv. İbrahim Tosun’a teşekkürü bir borç bilirim.

Sabahattin DERMAN

VAN/2009

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı Geçen Eser
Ar. : Arapça
bkz. : bakınız
Çev. : Çeviren
Far. : Farsça
Haz. : Hazırlayan
Meb. : Milli Eğitim Bakanlığı
yy. : Yüzyıl

**MESNEVİLERDE ŞEHZÂDELERİN RESMÎ GÖRÜP ÂŞIK
OLMA
MOTİFİ**

1. BÖLÜM

GİRİŞ

Görsel bir sanata dayanan resim, kimi edebi çalışmalar için motife yönelik malzeme olmuştur. Söz gelimi divan edebiyatı sürecinde bazı mesnevi yazarları, resmi, başka bir ifadeyle resmin etki gücünü kullanarak eserlerini kaleme almışlardır. Nitekim divan geleneğinde resmin etki gücü, her müellifte farklı bir şekilde kullanılabilmektedir. Şüphesiz, kullanılan çoğu motifin bir arkaik planı vardır ve genellikle bu arkaik planın tarihi tam olarak kestirilememektedir. Resim motifini kullanan müelliflerin kimden veya hangi eserden nasıl, ne oranda etkilendiğini belirlemek çok zordur. Aynı şekilde resim motifinin mesnevilere ne zaman nasıl geçtiğini kestirmek de çok güçtür; fakat resme yönelik birtakım bilgiler de yok değildir.

Resmin farklı amaçlar doğrultusunda edebi eserlere intikal ettiğini veya edebi eserlerde malzeme olarak kullanıldığını bilmekle beraber, bu çalışmada ele alınan mesnevilerin İslam dininin varlığı sürecinde yazıldığından ve İslam dininde tasvir yasağı problemi bulunduğundan da haberdarız.

Resim sanatının İslam'ın yaşandığı ülkelerde -en azından İslam'ın yayıldığı dönemi takip eden yüzyıllarda- fazla gelişmediğini biliyoruz. Tabi ki bu tasvir yasağının farklı nedenleri olmuştur.¹

Gerek Türk-İslam devletlerinde ve gerekse Arap-İslam devletlerinde resmin temelleri duvar resimlerine ve minyatür sanatına dayanmaktadır.²

¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Güner İnal, *Türk Minyatür Sanatı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1995

² Bu konuda geniş bilgi için bkz. İnal, *a.g.e.*.

İslam süreci içinde minyatür sanatı gelişirken, birçok farklı etken bu oluşum sürecinde faktör olmuştur. *“Her yeni ilişki İslam sanatına yeni bir çehre kazandırdı ve yeni sentezler ortaya çıktı. Bütün bu çeşitli etkiler ve onların İslam çerçevesi içinde işleniş ve sentez tarzı İslam sanatını doğurdu. İslam sanatı için söz konusu olan bu etki ve sentezler, değişik kademeler, İslam resim sanatı ve özellikle minyatür sanatı içinde de açıkça görülür.”*³

İslam resim sanatının kaynağı temel olarak iki kategoride ele alınabilir: İslam’ın hemen temasa geldiği kültürlerden gelen etkiler ve İslam sanatına daha sonradan katılan etkiler. Daha sonradan katılan etkileri ise; Orta Asya ve Uzak Doğu bölgeleri oluşturur.⁴

Türk minyatür sanatı tarihi boyunca en önemli bölgelerin başında, Uygur devletinin bulunduğu Turfan havzası gelmektedir: *“İslam resim sanatı bakımından bizi en çok ilgilendiren bölge Uygur devletinin bulunduğu Turfan havzasıdır. Tarihte kurulmuş önemli Türk devletlerinden biri olan Uygur devleti, İslam resim sanatında görülen birçok etkileri bakımından minyatür tarihinde önemlidir.”*⁵

Emeviler döneminde resim sanatının yapısı kopyadan öteye gidememiş ve orijinallik ancak daha sonraki dönemlerde görülebilmiştir: *“Emevi devri resimleri Doğu ve Batı geç antikitesinden alınmış motiflerin kaynaklarını hala aksettiren bir koleksiyonu temsil eder. Her iki kaynaktan gelen etki ve motiflerin asimile edilmesi ancak daha sonraki devirlerde vuku bulacaktır.”*⁶

Abbasiler devri resim sanatında, Orta Asya-Türk resim üslubunun etkisi görülmüştür. Bunda, Türkler için kurulan Samarra şehrinin ve orada yapılan mimari eserlerin büyük katkısı vardır: *“... Uygur resim üslubunun Abbasi merkezinde uygulandığını gösterir. Böylece, İslam sanatında bir doğululaşma ile birlikte yeni bir unsur olan Orta Asya-Türk resim üslubunun etkisi görülür... Bu, İslam sanatında ilk*

³ İnal, a.g.e.. 1.

⁴ İnal, a.g.e.. 1-2.

⁵ İnal, a.g.e.. 7.

⁶ İnal, a.g.e.. 16.

büyük Klasizm olup örneklerini gelecek yüzyıllarda sadece duvar resimlerinde değil, aynı zamanda keramikten kitap resimciliğine kadar her ortamda bulduğumuz yaygın bir üslup meydana getirir.”⁷

İslam sanatında ilk minyatürlü yazmalar 11. yy. sonuna rast gelmektedir. İlk sistemli yazmalar ise 9. yüzyılda karşımıza çıkmaktadır. İslam sanatında çeviri minyatür faaliyetleri 9. yüzyılda başlamakla beraber antik eserlerin çevirilerinin resimli nüshaları, 11. yy.da Selçuklu devrinden itibaren görülmektedir ⁸

“Erken İslam devrinden gelen minyatürlü yazmalar çeviri faaliyetiyle devir alınan Batı geç antik mirasının İslami çevrede işlenirken geçtiği merhaleleri göstermesi bakımından önemli bir grup oluşturur. Erken devir yazmalarında antik minyatürlerin aynen kopyasına karşılık, 12. yüzyıl sonu ve 13. yüzyıl başında ilim ve fen konulu yazmaların resimlenmesinde bir değişme olduğu görülür. Yerli tipler, Uygur kökenli Selçuk tipleri, gündelik hayattan gelme eşya ve sahneler bu eserlere sızmaya başlar. İlmi eserlerinin ağır başlı resmi havası gevşer ve bize kendi devirlerini yansıtan birer belge hüviyetini kazanmaya başlar. Geç antik, Bizans etkisinin yer yer görülmesine rağmen, artık bütün etkileri hazmeden ve kendine mal eden bir resim anlayışının ortaya çıktığı açıktır. İlmi eserlerin minyatürlerinde görülen bu özellik edebi eserlerdeki tasvirlerde kendini büsbütün gösterecektir.”⁹

Osmanlı devletinin kuruluşundan İstanbul’un fethine kadar geçen sürede Osmanlı devletinde bilinen bir minyatür örneği yoktur; fakat fetihten sonra yoğun bir sanat faaliyetini girildiği de bilinmektedir.¹⁰

Türk minyatürü Sultan II. Selim(1566–1574) ve özellikle Sultan III. Murat’ın(1574–1595) saltanat yıllarında en olgun ve verimli yıllarını yaşamıştır.¹¹

⁷ İnal, a.g.e.. 16-17.

⁸ İnal, a.g.e.. 17-18.

⁹ İnal, a.g.e.. 29

¹⁰ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Filiz Çağman-Zeren Tanındı, *Topkapı Sarayı Müzesi İslam Minyatürleri*, Sanat ve Kültür Yayınları, İstanbul, 1978

¹¹ Çağman-Tanındı, a.g.e.. 59

Sultan III. Mehmet'in saltanat yıllarında saray atölyelerindeki resim faaliyetleri hız kazanmış ve klasik dönemden kısmen farklı üslup özellikleri görülmüştür. XVII. yüzyıldan günümüze gelen minyatür eserlerinin çoğu, genellikle I. Ahmet ve II. Osman döneminden kalmadır. Nitekim II. Osman döneminden kalma eserler, Osmanlı saray okulundan gelen eserlerin en önemlilerini teşkil eder.¹²

Minyatür eserleri konu olarak, genel itibariyle; portreleri, edebi eserleri, savaş sahnelerini, eğlenceleri, fal kitaplarını, mecmuaları, siyer-i nebileri vs. konu edinir. Birçok edebi eser, minyatürlerle süslenmiş ve/veya sadece minyatürlerle anlatılmıştır.¹³

Bu çalışmada, İslam minyatür sanatı sürecinde; minyatürlerle anlatılan edebi eserlerle, resmin âşık ettirmek için motif olarak kullanıldığı mesneviler arasındaki ilişkinin ortaya konulmasından ziyade, resmin mesnevilerdeki aktif gücü gösterilmeye çalışılacaktır. Yani minyatür sanatının kendisi ya da mesnevilerle olan ilişkisi değil; bizzat mesnevilerdeki karakterlerin, resimden etkilenmesi işlenecektir.

Bu çalışmanın temel konusu “Şehzâdelerin Resmi Görüp Âşık Olma Motifi” olmasına rağmen esas olarak üzerinde durulan nokta; resmin karakterler üzerindeki etki ve sonucudur. Bu tip bir çalışma anlaşıldığı kadarıyla daha önceden müstakil olarak ele alınmamış; motifin sadece tespiti üzerinde durulmuştur ve bu tespitler farklı kaynaklarda farklı adlandırmalarla görülmektedir:

- *Resme Bakarak Âşık Olma*¹⁴
- *Resimde Görüp Âşık Olma*¹⁵
- *Resim Yoluyla Kendini Tanıtma/Resimde Görüp Âşık Olma*¹⁶
- *Resim(sûret) Motifi*¹⁷

¹² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Çağman-Tanıncı, *a.g.e.*.

¹³ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Çağman-Tanıncı, *a.g.e.*.

¹⁴ Ali Berat Alptekin, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, 21.

¹⁵ Mehmed, *Işk-nâme*(Haz.:Sedit Yüksel), İnceleme-Metin, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965, 6.

¹⁶ Hoca Mes'ud b. Ahmed , *Süheyl ü Nev-bahâr*(Haz.: Cem Dilçin), İnceleme-Metin-Sözlük, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1991, 84-86.

¹⁷ Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşîd-nâme*(Haz.: Hüseyin Ayan), İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1979, 86.

➤ *Kendi Varlığından Haberdar Edebilmek İçin Resmin Araç Olarak Kullanılması*¹⁸

Ele alınan mesnevilerde -çoğu şehzâde olmakla beraber- karakterler, karşı cinse ait bir resim görmektedirler. Bu resmi görme sonucunda ise resimdeki kişiye âşık olunmaktadır. Karakterler, çok mutlu bir hayat sürerken bu resmi gördükten sonra hayattan bağlarını koparacak derecede büyük bir aşk ıstırabına düşerler. Denenen bütün çareler işe yaramaz. Nitekim çare, resimde görülen kişiyi aramakta ve onu elde etmekte bulunur. Şehzâdeler, içlerinde bulundukları varlık ve imkân sahâlarını hiç düşünmeden yanlarındaki bir arkadaşla ki bu arkadaş genel itibariyle nakkâştır, yollara düşerler. Sonuçta aranan kişi bulunur ve o aranan kişi de şehzâdeye âşık olur; fakat bir takım problemler çıkar ve sevgililer ayrılmak zorunda kalırlar. Yaşanan sayısız maceradan sonra tekrar kavuşurlar ve hikâye son bulur.

Konu, temel hatlarla yukarıda anlatıldığı şekilde olmakla beraber bazı mesnevilerde; karakter ve biçim bakımından farklılık arz etmektedir. Örneğin bazı mesnevilerde resmi görüp âşık olan kişi, şehzâde değil bizzat şehzâdeye âşık olan bir başka padişâhın kızıdır.

Ele alınan söz konusu mesnevilerin adları da sıraladıktan sonra bu mesneviler, farklı başlıklar altında müstakil olarak incelenecektir:

- Hüsrev ü Şîrîn
- Üç Şehzâde Hikâyesi
- Süheyl ü Nev-bahâr
- Hurşîd-nâme
- İskender-nâme
- Işk-nâme
- Yûsuf u Züleyhâ
- Vâmık u Azrâ

¹⁸ Lami'î, *Vâmık u Azrâ*(Haz.: Gönül Ayan), İnceleme-Metin, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, 44.

➤ Hüsni ü Aşk

Bu mesnevilerden biri olan Yûsuf u Züleyhâ hikayesinin ise belli amaçlar doğrultusunda, altı farklı versiyonu ele alınmıştır:

- Abdurrahmân Gubârî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı
- Ahmedî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı
- Hamdî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı
- Ahmed-i Âmidî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı
- Tebrizli Ahmedî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı
- Kemal Paşa-zâde'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı

2. BÖLÜM

HÜSREV Ü ŞÎRÎN

2.1 Eser Tanıtımı:

Genceli Nizâmî tarafından, 1175 yılında Farsça yazılmış olup İran'ın Sasaniyan sülalesinden meşhur hükümdar Hüsrev'le Ermenistan hükümdarı Mihin Bânû(Şemira)'nın yeğeni Şîrîn'in aşkını konu edinen çift kahramanlı bir aşk hikâyesidir.

2.2 Eserin Olay Örgüsü:

“Nizâmî, hikâyesine Hüsrev'in doğuşundan başlar. Onun nasıl büyütüldüğünü, tahsil ve terbiye gördüğünü, nasıl bir silahşor olarak yetiştirildiğini anlatır. Sonra bu genç şehzâdeye ressam arkadaşı Şâpur, Ermenistan hükümdarı Mihin Bânû'nun güzel yeğeni Şîrîn'den bahseder. Şâpur'un tarifiyle Şîrîn'e âşık olan Hüsrev, Şîrîn'i alıp getirmesi için onu Ermen'e gönderir. Orada daha evvel çizdiği Hüsrev'in portresini bir vesile ile gösteren Şâpur, Şîrîn'de de Hüsrev'e karşı aynı hissin doğmasına sebep olur. Hüsrev'i bulmak için Şebdiz'in üzerinde yola çıkan Şîrîn bir pınar başında yıkanırken, Behrâm-ı Çûbîn yüzünden babasıyla arası açıldığı için, Medâyin'i, Ermen'e gitmek üzere terk eden Hüsrev'le ilk defa karşılaşır. Ama ikisi de birbirini tanımaz ve ayrı yönlerde yol alırlar. Şîrîn, Medâyin'e geldiğinde, Hüsrev'in haremdeki kadınları onu kışkandıkları için ona havası çok kötü bir yerde bir kasr yaptırırlar. Şîrîn burada ümitsizlik içinde yaşarken Şâpur, Ermen'de Hüsrev'den aldığı bir emir ile bu kasra gelir; Şîrîn'i Ermen'e, Mihin Bânû ile Hüsrev'in yanına geri götürür; fakat Şîrîn, Ermen'e geldiği zaman İran asillerinin babasını tahttan indirip gözüne mil çektiklerini duyan Hüsrev'in hükümdar olmak üzere Medâyin'e dönmüş olduğunu öğrenir. Böylece Hüsrev ve Şîrîn karşılaşması,

Hüsrev'in Behrâm-ı Çûbin'le yaptığı savaşta mağlup olarak Ermen'e ikinci defa kaçmasından sonraya kalır.

Daha sonra Ermen'de birlikte geçirilen İlk günlerde Hüsrev ve Şîrîn arasında ilk çatışmalar başlar. Bunu çizmek için Nizamî, birçok eğlence sahnelerini çok cânlı tablolar halinde birbiri arkasına sıralar. Şîrîn Hüsrev'i sevmekle beraber, temiz bir aşkı içinde büyütmekte ve Mihin Bânû'nun tesiriyle geleneğe sıkı sıkı bağlı kalarak, bir erkeğe ancak evlendikten sonra yaklaşılabileceğini düşünmektedir. Hâlbuki Hüsrev için sevgi, yaşamak hem de anı yaşamak ve her türlü hazzı tatmak demektir. Ayrıca Hüsrev bu arada kaybettiği tâcını tekrar elde etmek için hiç çaba göstermiyordu. Bu yüzden onu ayıplayan Şîrîn'in bu husustaki kamçılayıcı sözleri ve Hüsrev'e istediği şeyi vermemesi onu Rum'a gitmeye mecbur eder. Hüsrev'in Rum prensesi Meryem'le evlenmesi bir zaruret olarak kabul edilebilir. Nitekim kayserin yardımıyla Hüsrev tekrar Medâyin'de hükümdar olur; fakat Şîrîn'e olan sevgisi hiç sönmemiştir; onu hep özlemektedir. Şîrîn bu arada, ölen Mihin Bânû'nun yerine geçmiştir; fakat taht ve tâcını güvenilir bir kimseye devrederek, daha evvel Hüsrev'in haremindeki kadınların yaptırdığı köşke gider ve orada inzivaya çekilir. Çünkü Şîrîn Hüsrev'in aşkı ile yanarken başkalarının dertleriyle tam manası ile meşgul olacağına inanmaz. Hüsrev, Şîrîn'le görüşmek için Şâpur'la haber gönderirse de artık evli bir erkek için Şîrîn kapılarını kapamıştır. Hüsrev'e duyduğu büyük sevgi bile Hüsrev'i tekrar kabul etmesine yardım etmez.

Buraya kadar olayların akışıyla gelişen Şîrîn'in sağlam karakteri, Ferhâd ile büsbütün yücelir. Şîrîn sadece süt içer; fakat hayvanların otlağı kasrdan çok uzaktır. Adamları onu zorla, bin bir güçlülükle Şîrîn'e temin etmektedirler. Şîrîn kasma sütünü kolaylıkla akmasını sağlayacak bir kanal açtırmayı düşünür ve bundan Şâpur'a bahseder. Şâpur da Çin'de iken beraber yetiştiği taş ustası Ferhâd'dan ona bahseder. Şîrîn Ferhâd'la perde arkasından konuşarak kanal açtırma işini ona ısmarlar. Ferhâd, Şîrîn'in sesini duyar duymaz ona âşık olur; bu aşkın verdiği şevkle ısmarlanan işi yapmaya koyulur. Kısa bir zamanda bir kanal ve sütün içinde toplandığı bir havuz yapar. Kanal ve havuzun inşaatı bitince Şîrîn, Ferhâd'ı çağırır. Ona emeğinin karşılığı olan parayı vermek ister; fakat Ferhâd bu teklifi reddeder.

Artık Şîrîn'in aşkı ile sokaklarda bir mecnûn gibi dolaşmaya başlayan Ferhâd'ın aşkı herkes tarafından duyulmuştur. Şîrîn de hadiseyi bilmektedir; fakat Ferhâd'a acımdan başka elinden bir şey gelmez. Çünkü hâlâ Hüsrev'i sevmektedir. Hüsrev, Ferhâd'ın hikâyesini duyunca, fena halde kıskanarak onu huzuruna getirtir ve onunla bir konuşma yapar. Ferhâd'ı para teklifi ile bu aşktan vazgeçirmeğe çalışır. Bu konuşmayla eserde heyecân yükselmeye başlar. Bu gerilim, çaresizlik içinde kalan Hüsrev'in, Ferhâd'a çok sarp bir dağ olan Bîsütûn'da yol açma teklifi ile çoğalır. Çünkü Ferhâd bu yolu açarsa, Hüsrev Şîrîn'den vazgeçeceğine söz vermiştir. Ferhâd'ın durmadan çalışması, Şîrîn'in, Şebdiz'in resimlerini taş ve kaya üzerine çizmesi, onun çalışmasını seyretmeğe gelen Şîrîn'in atının kayması, Ferhâd'ın Şîrîn'i atıyla beraber yakalayıp kasra kadar omzunda taşıması gibi heyecân yaratan olaylar arka arkaya sıralanır. Sonra Hüsrev Ferhâd'ın yolu açacağından korkarak, ona Şîrîn'in öldüğü haberini ulaştırır. Bu haberin verdiği büyük üzüntü ile Ferhâd kendini kayalara vurarak öldürür. Onun ölümü Şîrîn'i çok üzer; onun için ağlar. Bu arada Hüsrev'in karısı Meryem, Hüsrev'in Şîrîn'i sevdiğini anlamıştır. Bu üzüntüye dayanamayarak o da ölür. Bu iki ölüm hadisesinden ötürü birbirine baş sağlığı mektubu yazan sevgililer, bir bekleme devresine girmişlerdir. Hüsrev yeniden Şîrîn'i istemektedir; fakat Şîrîn bu sefer de kendini ağırdan alır ve ona naz yapar. Buna katlanacak kadar kâfi sabrı olmayan Hüsrev, kendini bir başka güzelle oyalamak yoluna gider ve İsfahanlı Şeker'le evlenir. Şîrîn böylece bir kere daha Hüsrev'i ölçmüş ve onun vefasızlığını anlamıştır; fakat buna isyan etmez ve kendi kasrında onu beklemekte devam eder. Hüsrev Şeker'den bıkip da daima elde edilemeyen bir kale olan Şîrîn'e dönünceye kadar süren uzun bir bekleyiş devri geçer. Nihayet Şeker'den bıkan Hüsrev tekrar Şîrîn'e döner. Şîrîn yine kuvvetli kalmak ve onun vefasızlığından ötürü çektiği azaplara mukabil ona azap vermek isterse de bir yerde gücü kırılır ve Hüsrev'le evlenir.

Şîrîn'in etkisinde yavaş yavaş başka bir insan olan Hüsrev, olayların arkasındaki gerçeği aramağa başlar. Nihayet her şeyin büyük bir boşlukta kaybolduğunu anlayarak inzivaya çekilir. Bunu fırsat bilen oğlu Şîrûye, Hüsrev'i öldürür ve onun yerine hükümdar olur. Daha sonra da Şîrîn'le evlenmek ister. Şîrîn bir süre onu münasip bir şekilde oyalır. Bu arada Hüsrev'in bütün malını mülkünün

fakirlere dağıtır. Sonra da Hüsrev'in kabrinde bir hançerle kendini öldürür. Böylece ona duyduğu büyük sevgisini ispat eder”¹⁹

2.3.Olay Örgüsünün Motife Yönelik Değerlendirilişi:

Bu mesnevideki “Resmi Görüp Âşık Olma Motifi”nin ayrıntılarına geçilmeden önce; Nakkâş Şâpur’un, Şîrîn’i etkilemek için Ermen’e gitmesini ve orada resim yapmasını gösteren olay akışı tekrar gözden geçirilecektir. Yani aşağıda verilecek pasaj, Şâpur’un, Şîrîn’in güzelliklerini Hüsrev’e anlattıktan sonra ona âşık olmasını ve Şâpur’un, bu doğrultuda kendi resim yapma yeteneğini kullanarak Şîrîn’i de Hüsrev’e âşık ettirmek için, Şîrîn’in bulunduğu gezinti alanına gitmesini gösterir:

2.4. Şapur'un, Hüsrev'in Resmini Birinci Defa Göstermesi

“Gece olmuştu. Hakîm Şâpur, o eski kilisede istirahat için kaldı, zira yolculuktan pek bitkin düşmüştü. O kilisenin ihtiyarlarından maksadına dair bazı şeyler öğrenmek istedi, çünkü onlar, bu köhne dünyanın ahvaline vakıf kişilerdi. Onlara sordu: Yarın o güzellerin eğlence yeri neresidir acaba? Hangi mesireye çıkacaklardır? Her biri bir hakîm olan ihtiyarlar, şöhretleri kâinatı tutan o dilberlerin gidecekleri mesireyi Şâpur'a haber verdiler: Bu kayalık dağın arkasında etrafı sık ormanlarla çevrilmiş bir çimenlik vardır. O mahmur bakışlı fidan boylular, sabahleyin erkenden işte o mis kokulu çimenliğe gideceklerdir.

Ertesi gün şafak sökmüş, güneş Elbruz Dağı'ndan görünmüştü. Cihan yeni bir hayata kavuşmuştu. Erkenden kalkan Şâpur, daha ortalık ağarmadan o güzellerden evvel hazırlandı ve onlardan evvel çimenliğe gitti. O kırmızı güllere yakınlık hâsıl edecekti. Eline uğurlu bir kâğıt aldı ve ona Hüsrev'in resmini aynen yaptı Resmi, bir iki dakikada bitirdikten sonra onu aldı, bir ağacın dalına astı ve oradan hemen kayboldu.

¹⁹ Gönül Alpay Tekin, *Ferhâd ü Şîrîn, İnceleme-Metin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, 28–31.

Az sonra da dilberler, bir peri gibi oraya yetiştiler ve o çimenliğin mutena bir yerine oturdular. Bazen şimşir, bazen gül demeti yapıyorlar, bazen güllerden gülsuyu çıkarıyorlar bazen gülüşleri ile etrafa neşe saçıyorlardı, hepsi de vuslata ermemiş ve yüz görümlüğünü terk ederek cihandan kendilerini satın almış gelinlerdi. Her biri kendi arkadaşı ile oturmuştu. Coşkunluktan kaplarına sığamıyorlardı. Şarap getirdiler ve kadehlere arzu ile sarıldılar. Demet demet gül topladılar, onlarla şarap sofrasını süslediler. Artık Şîrîn'in etrafındaki dilberler, ellerindeki şarap dolu kadehlerle muhteşem bir güzellik tablosu vücuda getirmişlerdi. Etraf ise şeytandan ve insan şeytanından hâli idi. Kızlıkları icabı bütün dilber vücutlar şehvetle titriyordu. Bulundukları yeri yabancı gözden hâli görünce, sarhoşluk tesiriyle raksa kalktılar. Bazen bu, güllere karşı bir dua okuyor bazen o, bir bülbülü muhatap tutarak şarkı söylüyordu. Ne zevkten başka bir şey düşünüyorlar; ne de gönül eğlendirmekten başka bir iş biliyorlardı. O şeker dudaklılar arasında Şîrîn'in yüzü, Ülker yıldızları ile çevrilmiş bir aya benziyordu. Şîrîn, sevgili arkadaşları şerefine içiyor bazen onlara kendi şarap veriyor bazen onların elinden içiyordu. Kendi hüsnüne mağrur olduğu bir sırada ansızın gözü o resme ilişiverdi! Hemen o güzellere emretti: O resmi getiriniz ve bu resmi kim yaptı ise onu benden saklamayınız!

Resim önüne getirilince Şîrîn bir müddet ona baktı kaldı. Ne ondan gözünü ayırabiliyor ne de onu kaldırıp koynuna saklayabiliyordu.

Resme her bakışta biraz daha sarhoş oluyor, her şarap içişinde biraz daha kendini kaybediyordu. Onu gördükçe aşkıdan buhranlar geçiriyor, resmi sakladılar mı tekrar çıkartıyordu. Muhafızlar, Şîrîn o resme baka baka âşık olur diye korktular ve o güzel resmi yırttılar; zira dilberin yüzünü gittikçe solduruyordu. Şîrîn, resmi sorunca da: Periler saklamış olacak! Burası perili bir yer, bu sahradan kaçalım, başka bir sahrada, gülüp eğlenelim, dediler.

2.5. Şâpur'un Hüsrev'in Resmim İkinci Defa Göstermesi

Ertesi sabah güneş, bütün haşmetiyle doğmuş, cihanı nur içinde bırakmıştı. O huri yüzlü kızlar, hareket etmeden evvel, Şâpur erkenden gitti, yine evvelki gibi bir resim yaptı ve kâğıdı bir ağaca astı. O güzeller de neşe içinde bir gül gibi o yeşilliğe geldiler ve gülüp eğlenmeye başladılar. İpeklere bürünmüş olan o peri yüzlüler, güzelliklerine gururlanarak aya karşı gülüşen, en parlak kumaşları bile hüsinleri karşısında değersiz bırakan güzeller idi.

Önce az istekli göründüler; fakat sonra neşeleri arttı. Onlar oyuna dalınca da felek oynayacağı oyuna hazırlanmaya başladı. Bir an geldi, Şîrîn etrafta bakınırken o sihirli resme gözü kayıverdi. Cân kuşu uçacak gibi oldu ise de kendini tuttu, bir şey söylemedi. Sarhoşa bir az uyku, nem almış toprağa da biraz su kâfidir. Şîrîn asabiyetle arkadaşlarına bağırdı: Bu ne haldir? Ben mi yanlış görüyorum yoksa bu bir hayâl midir? Sonra o fidan boylulardan birine emir verdi: Çabuk o resmi bana getir!

Bu emri alan dilber hemen gitti ve o resmi sakladı; lakin güneşi balçıkla sıvamak mümkün olur mu? Şîrîn de: Bu işi periler yapıyor, zaten onlar çok garip işler yaparlar, dedi.

2.6. Şâpur'un Hüsrev'in Resmim Üçüncü Defa Göstermesi

Akşam olmuş karanlık iyice basmıştı. Güzeller Encirek sahrasında istirahata çekildiler ve bol bol şarap içtiler. O sahrada, ellerinde şarap, ayaklarının altında çiçekler olarak hoş bir halde uyu yakaldılar. Sabah olup da ortalık ağarınca o tâcılar, yeşil çimenler üzerinde birbirlerine şarap verdiler ve sonra oradan, ta Deyriperisûz'a bir günde uçtular. O yeşil renkli cennette de hıraman oldular, feleği teshir edip ondan kâm aldılar. Bu geldikleri yer, iç açıcı bir yeşilliğe bürünmüştü, hava da gayet lâtif idi. Cennet rüzgârından daha hoş bir rüzgâr esiyordu. Her taraf renk renk çiçeklerle donanmış, gelincikler kayaları süslemiş, birer put haneye döndürmüştü, sabah rüzgârı çimenleri tarayarak esiyordu. Bülbüller ve kumrular kır-

mızı güllere karşı durmadan ötüyorlar, küçük, kuşlar, sağa sola daldan dala pervasızca uçuyorlardı. Her köşede iki küçük kuş, kulak kulağa vermiş, bu gelenleri güllere karşı şarap içmeye davet ediyordu.

O ressam, o gül bahçesine de yetişti ve yine evvelki resmi yapıp astı. Şîrîn o latif yeşilliği görünce, dilber arkadaşları ile birlikte şarap sofrasına oturdu; fakat güzel gözleri etrafa dolaşırken, yine ruhunun enisi olan o resme ilişiverdi. Oynanan oyun karşısında hayrete düşmüştü, zira iş ciddî bir safhaya girmiş bulunuyordu. Avare gönlü ile kalktı, kendi ayağı ile gidip o resmi aldı. O aynada kendinden bir nişan gördü ve kendini bulunca da bir müddet yığıldı kaldı. Artık olmayacak sözler söylemeye başlamıştı ki şimdi onları burada tekrarlamak yersiz olur. Sinek tutan örümceklerin tükürüğü bir Hü mâ'yı, bak nasıl avlamıştı! Perilerin toplandığı o subaşında, bir periyi, bak nasıl divane ettiler! Çare için nerede tedbir yaparlarsa, değil insanı, periyi bile avlarlar. O dilberler, güzel yüzlü Şîrîn'i toprak üstünde müteessir bir halde görünce anladılar. Bu iş, peri işi değildir; o, acayip bir iştir, manasız değildir. Evvelce yaptıkları hareketlerden ötürü pişmanlık duydular ve o resme karşı sitayişte bulundular: (Fedakârlık yapalım, canla başla çalışalım; belki o resim hakkında bir şey öğreniriz) dediler.

Şîrîn, onların doğru söylediklerini, bu müşkül iş hususunda bir çare aradıklarım sezince, niyazkâr bir lisanla onlardan yardım istemeye başladı: Dostlara yardım, ancak dostlardan gelir. Sana her işte muhakkak bir yardımcı lâzımdır, eşsiz ve yardımcısız olan yalnız Allah'tır. Ne kadar işler dost yardımıyla meydana gelmiştir. Bir işin meydana gelmesi için dostun yardımı şarttır.

Güzel Şîrîn, arkadaşlarına şu teklifi yaptı: Bu güzel yüzden ne sabrım ne de kararım kaldı; gelin bu sırrı kimseden saklamayalım, bu resim şerefine şarap içelim!

Tekrar hep birlikte gülüp eğlenmeye başladılar, şarap getirdiler, meclis kurdular. Artık birbiri arkasına yanık gazeller okunuyor, kadeh şıkırtıları arasında sakinin coşturucu sesi yükseliyordu. Dilber Şîrîn, acı şarabı eline alınca o acılıktan ve Şîrînlikten cihan sarhoş oldu. Şîrîn, şarabı her dudağa götürüşte resmin önünde

yeri öpüyordu. Sarhoşluk, bir âşığı darda bırakınca, elde sabır namına bir şey kalmaz. Şîrîn, o güzellerden birini yol kenarına oturttu ve ona şu tembihte bulundu: Herhangi bir kimseyi yolda görürsen, dikkat et, bu taraflarda ne için dolaşıyor? Ve bu resme dair ona sor bakalım, bir şey biliyor mu?

Fakat gizli, âşıkâr her ne kadar soruldu ise o resmin sırrı meydana çıkmadı. Artık Şîrîn'in vücudu, üzüntüden hasta düşmüştü, zira kimse o resme dair kendisine doğru bir haber veremiyordu. Kederinden bir yılan gibi kıvranıyor, gözlerinden inci gibi yaşlar döküyordu.”²⁰

“Resmi Görüp Âşık Olma Motifi” anlamında, Hüsrev ü Şîrîn mesnevisinde en önemli bölüm, yukarıda ayrıntılarıyla verilen; Nakkâş Şâpur’un, Şîrîn’i etkileyebilmek diğer bir ifadeyle onu Hüsrev’e âşık ettirebilmek için aşamalı olarak yapmış olduğu resim çizme bölümüdür.

Yukarıda görüldüğü gibi Hüsrev, Şâpur’un anlatmasından sonra Şîrîn’e, görmeden âşık olur. Şâpur ise resim yapabilme kabiliyetine güvendiği için Ermen’e tek başına gider ve Şîrîn’i, efendisi Hüsrev’e ram etmek ister; bu manada bir plan yapar. Şâpur ilk olarak Hüsrev’in resmini çizer ve onu Şîrîn’in eğlenmek için gittiği alana bırakır. Şîrîn ise bu resmi gördüğünde etrafındakilere, resmi getirmelerini söyler. Şîrîn resme bir müddet baktıktan sonra o kadar etkilenir ki gözünü ondan alamaz ve o resmi koynunda saklamayı düşünür; fakat yanındakilerden utandığı için bunu yapamaz. Resme her baktıkça sarhoş gibi olan Şîrîn, aşkıdan buhranlar geçirecek gibi olur ve resmi her saklayışlarında, ona bakmak için tekrar çıkarttırır. Şîrîn resme o kadar dikkat kesilir ve yüzü solar ki orada bulunanlar, Şîrîn’in durumundan korkup Hüsrev’in resmini yırtarlar.

Şâpur, Hüsrev’in resmini ikinci kez çizip resmi, Şîrîn ve arkadaşlarının eğlenmek için gittiği yeni alana gizliden tekrar bırakınca Şîrîn’in gözü resme ilişir ve

²⁰ Nizâmî, *Hüsrev ü Şîrîn* (Çev.: Sabri Sevsevil), Şark İslam Klasikleri, Meb. Yayınları, İstanbul, 1994, 58–64. (Esas aldığımız eser, gönümüz harflerine ‘nesren’ çevrildiği için ilgili yerleri beyit halinde değil de nesir şeklinde vermek durumunda kaldık.)

cân kuşu uçacak gibi olur. Hayâl gördüğünü sanıp etrafındakilere kızarak o resmi yanına getirmelerini ister; fakat emri alan dilber, Şîrîn'in iyiliği için o resmi saklar.

Resim üçüncü kez bırakıldığında, şairin ifadesince Şîrîn'in, "ruhunun enisi" olan o resme gözleri tekrar ilişir ve bu kez kendisi ayağa kalkıp o resmi almaya gider. Resme bakan Şîrîn, o resimde kendinden izler görür ve bir süre orada yığılır kalır. Şair Nizâmî, bu oyun karşısında Şîrîn'i, "sinek tutan örümceklerin tükürüğünün, bir hümayı avlaması"na benzetir. Tabi ki bu hüma Şîrîn'dir. Yani bir resim karşısında Şîrîn, bir hüma gibi avlanmıştır. Şîrîn'i toprak üstünde öylece üzgün gören dilberler, ona yardımcı olmaya çalışırlar. Zira onu bu hale sokan ne bir korku ne bir hastalık ne de üzücü bir haberdur. Bu derde ve sıkıntıya düşmesinin tek nedeni resimdir, üstelik daha önce hiç görmediği birinin resmi. Şîrîn'in düştüğü durumdan kurtulması ve o resme yönelik küçük bir bilgi alınabilmesi için oradaki dilberler cânla başla çalışırlar; fakat bir sonuç alamazlar.

Artık Şîrîn, o resme yönelik olan aşkını dillendirir, sabrının ve kararının kalmadığını söyler ve o resim şerefine yeni bir şarap meclisi kurarlar.

Rahip kılığında Şîrîn'in yanına gelen Nakkâş Şâpur, sözde yardımcı olmak adına Hüsrev'in aşkını, Şîrîn'in içine daha da yerleştirir. Yapılan bu eylem karşısında Şîrîn artık dayanamayarak bütün aşkını haykıracak şekilde dile getirir. "Resmi Görüp Âşık Olma Motifi"ne yönelik Nizâmî; Nakkâş Şâpur'un dilinden, Şîrîn'e cevap niteliğinde çok değerli açıklamalar da bulunur: *"Her ressamın yaptığı tasvirde, aslına bir benzeyiş vardır; fakat cânsızdır. Bana öyle bir ressamlık öğretiler ki yaptığım tasvirin yalnız cân kaftanını başka bir yerde diktiler. Sen Hüsrev'in resmini görmekle böyle heyecâna düştün; ya kendisini göreceksin ne hale düşersin, artık düşün!"*²¹

Hüsrev ü Şîrîn mesnevisinde "Resmi Görüp Âşık Olma Motifi"ne yönelik genel bir değerlendirme yapılacak olursa ortaya şöyle bir sonuç çıkar: Nakkâş Şâpur, resmin etkileme gücünü kullanarak Şîrîn'i, efendisi Hüsrev'e âşık etmek istemiştir.

²¹Sevsevil, a.g.e.. 68.

Tabii bunu yaparken çok ince hesaplar yapmıştır. Resmi üç kez Şîrîn'in olduğu yere bırakmış ve Şîrîn'in bütün merak ve aşkla alakalı duygularını harekete geçirmiştir. Resmi ilk bıraktığında Şîrîn'in dikkatini çekmek ve tepkisini ölçmek istemiştir. Şîrîn, istediği gibi tepki verdiği için Nakkaş Şapur aynı eylemi bir kez daha tekrarlamış ve Şîrîn'in cân kuşu uçacak gibi olmuştur. Üçüncü bırakış ise olayın çözülme noktasıdır.

Şîrîn, resmi son görüşünden sonra artık dayanamaz ve yığılır kalır. Şairin ifadesince Şîrîn, artık “ağa” yakalanmıştır. Nitekim bu ağ, resmin ta kendisidir. Burada Nizâmî böyle bir âşık ettirme eylemi göstererek, resmin önemini vurgulamak istemiştir. Daha doğrusu resmin etkileme istidadını ön plana almak istemiştir.

Görüldüğü gibi Şâpur, “resmi” âşık ettirmede bir araç olarak kullanır. Nizami, bu istidadın ve etkinin o derece farkındadır ki Şîrîn'e, Şâpur'un dilinden şöyle bir cevap verir: *“Sen, Hüsrev'in resmini görmekle böyle heyecâna düştün; ya kendisini göreceksan ne hale gelirdin, artık sen düşün.”* Demek ki resim asıl sûretten bir izdir ve bu iz, kişiyi derinden etkileyebilir; hem de kendinden geçirecek, bayıltacak ve onu âşık ettirecek kadar.

Bu bölümde dikkatleri çeken bir nokta daha vardır: Hüsrev ve Şîrîn ilk karşılaşmalarında birbirilerini tanımazlar. Aslında Şîrîn, resimdeki kişiye diğer bir ifadeyle resme, Hüsrev ise Şâpur'un anlattığı kişiye âşık olur. Bunlar, tasvir edilen hayaldeki kişiye kendilerini o derece kaptırmışlardır ki birbirilerini gördükleri halde asıl sûreti(birbirilerini) fark edememişlerdir. Yani “hayâl”de ve “resim”de âşık olunan kişi, asıl sûretten diğer bir ifadeyle o resme ve hayâle sahip olan asli kişiden, âşık olmadaki etki bakımından daha önemli olmuş veya daha ağır basmıştır.

Hükümdar olan birinin hangi varlıklar içinde yaşadığı düşünülürse, Şîrîn gibi dilberlerin o hükümdar(Hüsrev)ın bulunduğu imkân alanlarında olmayacağı düşünülemez. Aslında resim ve anlatış, kişiyi etkilemede bir araçtır; fakat bu araçlar o kadar güçlüdür ki iki insan henüz birbirini görmeden âşık olur, nedendir bilinmez,

birbirilerini gördüklerinde tanımazlar. Bu bölüm, söz konusu motifin mahiyeti bakımından önemli olduğundan burada tekrar verilecektir:

2.7. Hüsrev'in Çeşme Başında Şîrîn'i Görmesi

“Hüsrev, o fidan boylunun kim olduğunu öğrenmek maksadıyla Ermenistan'a bir adam göndermişti. Kendisi, gece gündüz sevgilisinin yolunu bekliyor, vuslat hayâliyle avunuyordu.

Sabah akşam, bir güneş gibi, bir ay gibi Padişâh babasının hizmetinde dönüyordu. Hüsrev, yetişkin bir şehzâde çağına geldiği için padişâh sevincinden onu, "Başımın tâcı!" diye çağırıyordu. Cihan'a ferman okuyan babasının yanında pek kıymetli idi. O kadar ki nihayet nazâra geldi, işi kılıç yapmak olan, kan dökücü bir düşman, Hüsrev'in adına para bastırdı, o paraları şehirlere gönderdi ve bu sûretle İran hükümdarını gazaba getirdi. Kılıç kuvveti ve para korkusuyla eski kurt, genç aslandan korktu ve hiç umulmadık bir zamanda bu oyunun Hüsrev tarafından oynandığını zannetti. Bir hile ile genç şehzâdeyi yakalamayı aklından geçirdi, işi tedbir yönünden hesapladı; fakat takdirin oyunlarından haberi yoktu zira Hüsrev'in yolunu tutmak yeni bir ay'ı düğüme vurmak kadar imkânsızdı. Çünkü bir kimse, bir işe sıdk ile sarılırsa o, cihanı tutar da, cihan onu tutamaz.

Büzürkümmi, bu hadiseyi haber alınca genç padişâhı تنها bir yerde arayıp buldu. Ona şunları söyledi: Talih, bir uğursuzluk gösteriyor, padişâh seni cezalandırmak niyetindedir. Zarurî olarak birkaç gün içinde hemen kaçman ve bu sûretle başını kurtarman gerektir. Belki bu arada sana karşı olan bu gazabı yatıştır ve talihinin uğursuzluğu zail olur.

Hüsrev, feleğin kendisini kahretmek için bir bahane aradığını görünce sarâya gitti. Siyah saçlı o güzellere şu tavsiyede bulundu: Bu gönül sıkıcı yerden iki haftalık bir zaman için ava çıkmak istiyorum. Siz gülüp eğleniniz, neşenize bakınız, sıkılmayınız.

Eğer siyah bir at üzerinde güzel bir kız buraya gelecek olursa, karşılayınız ki o, kıymetli bir misafirdir, sizler birer aysınız, o dilber ise bir güneştir. Ona itibar ediniz ki üzülmessin, eğlensin daima neşeli dursun. Eğer yeşil köşk dar gelir de bir Hızır gibi sahraya çıkmak isterse onun arzu ettiği sahraya sizde gidiniz. O huri yüzlüye orada bir köşk yaptırınız.

Hüsrev'in kalbinden gelen bu sözler, Allah tarafından gelen bir ilhama benziyordu. Bu sözleri söyledikten sonra yanında bir bölük güzel olduğu halde Süleyman Peygamber gibi bir rüzgâr süratiyle dışarı çıktı, bir dağ heybeti gösteren ve ayaklarıyla yeri tiftifleyen atını Ermenistan taraflarına hızlandırdı. Hüsrev'in gönlü padişâh korkusu ile titriyor, iki konaklık mesafeyi bir konakta alıyordu. Bir tesadüf eseri olarak atlar, yolda, o ay yüzünün saçlarını yıkadığı yerde yavaşlayıvermişlerdi.

Hüsrev, kölelere durmalarını ve hayvanlara yem vermelerini emretti. Kendi onların yanından ayrıldı ve tek başına o yeşillığe doğru yürüdü. O, lâtif çimenliğin etrafını dolaştı. Dolaşırken çimenlerin ortasında gözüne berrak bir su ilişti. Huri gibi bir kız, siyah atını bir tarafa bağlamış, kendi de o Kevser'in kenarına oturmuştu. Hüsrev atını çimenlerin üzerinde yavaş yavaş yürütüyor ve kendi kendine şu yolda konuşuyordu: "Bu güzel, benim olsaydı, ne olurdu! Bu at, benim olaydı, ne olurdu!" Bilmiyordu ki o gece renkli ve o ay yüzlü, tesadüfen onun burcuna konuvermişlerdi.

Çok zaman, sevgili sarhoş olarak kapıya gelir de gözde bir perde, başta bir sersemlik olur. Çok zaman devlet insanın yolda karşısına çıkar da insan bilmez, yolunu değiştirir. Hüsrev, âdet üzere etrafa bakınırken gözüne birden bir ay parçası ilişiverdi. Bir an baktı; fakat o bakışta tehlike hissetti. Çünkü baktıkça kendinden geçiyordu. Ay gibi bezenmiş bir gelin görmüştü ki o aya Süreyya burcu yakışırdı. Gördüğü bir ay değil parlak bir ayna idi; fakat Nahşep ayı gibi civardan bir aydı!.. Şîrîn mavi renkli suda bir gül gibi oturmuş, mavi ipek futasını beline sarmıştı. Pınarın bütün çevresi, o gül endamlının vücudundan sanki badem çiçeği açmıştı, kendisi de çiçekler arasında bir badem içi idi. Erimiş bir gümüş damlası su içinde nasıl parlak ve cânlı görünürse Şîrîn'in teni de, su içindeki renk ve letafetiyle öyle

görünüyordu. Her yandan sarkan büküm zülüflerini tararken, sanki gül üstüne menekşe saçılıyordu. Saçları, yanılıp da her telinin altında bir yılan olduğunu söyleseydi bunlar, Şâh'ın kulağına gizlice: "Biz senin kulağı küpeli kullarınız!" derlerdi. Çünkü her zülfü kimya değerinde bir hazine idi, âşığa oyun etmekle hazineleri bekleyen bir yilana benzerdi. Hiç bir efsuncu o yilana el sürememiş; sanki o bütün efsuncuları öldürmüştü. Artık anahtar bahçıvanın elinden düşmüş, göğüs bahçesinin nar gibi memecikleri açılmıştı. Bu tatlı narlara kendini kaptıran bir gönül, hasretinden çürümüş nara dönerdi. Ayın konduğu o pınar, işe bak ki güneşi yolundan çevirmişti. Şîrîn eliyle başına su döktükçe, felek ay üzerine inci işliyordu. Teni, bir karlı dağ gibi parladıkça da Hüsrev'in arzudan ağzı sulanıyordu. O gönül çekici billur vücut karşısında vücudunu ateş kaplamıştı.

Gözlerinden bir bulut gibi yaş yağdırdı, zira ay, su burcunda doğmuştu. Yasemin göğüslü dilber, Hüsrev'in bakışlarından gafildi. Çünkü onun sümbül saçları, nergis gözlerini örtmüştü. Siyah bulutlar arasında ay doğunca, padişâh, Şîrîn'in gözüyle karşılaşiverdi. Şîrîn, sülün üzerine bir hü mâ ve eyer üstünde bitmiş bir selvi gördü. Pınar başında Hüsrev'in gözüne çarpmasından utanarak, mehtabın suda titreyişi gibi titriyordu. O şeker kaynağı, siyah saçlarını, bir gece gibi ay yüzüne dağıtmaktan başka bir çare bulamadı.

Geceyi ışık içinde bırakan gün ortasından aya amber saçtı, gece ile güneşi örttü. Korkudan gümüş tenine savat kapladı. Gümüş üzerine siyah savat ne kadar hoştur.

Hüsrev'in gönlü, o parlayan ay karşısında altının cıvada erimesi gibi titredi, kıvrandı; fakat onun av aslanı gören bir çayır ceylânı gibi tutulup kaldığını görünce o av aslanı, âcize saldırmak istemedi. Zira av aslanı âciz ava saldırmaz.

Hüsrev, ferasetinin verdiği bir sabırla alevlenen ateşini söndürdü. Mertliği icabı terbiyesini muhafaza etti ve gözünü başka bir tarafa çevirdi. Akli fikri pınar

başında olduğu halde gözünü başka bir tarafla meşgul ediyordu. Ne tuhaf ki iki gül, iki pınardan diken gördü, iki susamış, iki sudan mahrumiyete uğradı, önce Hüsrev'in gül vücudunu Şîrîn'in sevda ateşi yaktı. Sonra da Hüsrev'in emsalsiz güzelliği Şîrîn'i aşk kuyusuna düşürdü, onu gurbetlere attı.

Herkes yaygısını subaşına yayar ve kuru ekmek pınarda ıslatılır. Pınar başına eşyalarını götürüp de yumuşaklık yerine katılığa uğrayanlar yalnız bunlar oldu. Hiç bir pınar göremezsin ki uzaklığı sebebiyle bağı yanık bir susuzun ayağını çamurda bırakmasın; hatta güneş çeşmesi ki ona: "Kan çeşmesi" demek lâyıktır; o da, susuzları öldürmek için feleğin etrafında döner. Hüsrev, arkasını dönmekle ona perdecilik yapıyordu. Çünkü kadın, perdeli tahtirevan olmadan görülemezdi. Güzeli yüzü Şîrîn, Hüsrev'in bu hareketini kaçmak için fırsat bildi. Bir peri hızıyla dışarı çıktı, örtündü ve Şebdiz'in eyerine atladı. Kendi kendine şöyle düşündü: "Bu mert delikanlı, dönen bir çark gibi benim etrafımda döndü. Hayret edilecek bir şey: Eğer benim âşığım değilse gönlümü nasıl aldı götürdü? Onun kırmızılar içinde olduğunu da işitmiştim; fakat eğer benim sevgilim ise hani nişan?"

Bilmiyordu ki padişâhlar, düşman korkusundan yol elbiselerini değiştirirler. Gönül arzusu Şîrîn'in fikrini çeliyor ona: "Kalk kendi gülünle bu şekeri karıştır. O sûret idi, bu, parlayan bir cândır. O bir haberdi, bu ise, bir hakikattir" diyordu.

Bir başka defa da kendi kendine şöyle mırıldandı: "Bu fikirden vazgeç, iki Mihrâba namaz kılınmaz, sakinin bir dolaşmasıyla iki şarap içilmez, iki Tanrı'ya birden tapılmaz. Eğer bu genç, nazlı padişâhsa, burası ona böyle bir şey sormak yeri değildir. Benim için münasip olan, onun beni perde arkasında görmesidir. Çünkü perdesizler lekelenirler. Zaten bu iş henüz meydana çıkmamıştır, nasıl olur da bu hayâsızlığı yaparım."

Şîrîn, durmadan Şebdiz'i koşturuyor, nal seslerini yerin altındaki öküze ve balığa duyuruyordu. Sabah rüzgârından daha hızlı gidiyor, süratte felekle yarış ediyordu.

Hızın şiddetinden perileri tutuyor, devin gözünü delip geçiyordu. Bir an sonra Hüsvrev arkasına baktı. Kendinden başkasını gördü ise insan değilim! Atını her tarafa sürdü; fakat meydanda ne gönül gördü ne de dilber! Az sonra o pınarın yanına indi. Her tarafta o cevherden iz aradı. "O güzel, bu kadar tez, bu kadar çabuk nereye gitti!" diye hayrette kaldı. Bazen "belki bir kuş olmuştur da dala uçmuştur" diye şaşkın şaşkın ağaçlara bakıyor; bazen, gözünü pınar suyu ile yıkıyor, bir balık arar gibi o ay'ı suda arıyordu.

Bazen parmakları ile gözyaşını tutuyor, bazen suya bakıp bakıp kendinden geçiyordu. Nihayet suya bakmaktan gözleri karardı ve bir balık gibi pınara yuvarlanıverdi. O kadar inledi, o kadar inledi ki onun bu inleyişinden felek, yaptığı zulme pişman oldu. Sonra tekrar ay'ı ve Şebdiz'i bahçede aradı, bir gözü doğan'ı, bir gözü de kargayı arıyordu. Avcı bir doğan gibi her tarafa atılıyordu; çünkü bir karga, onun doğanını kapmıştı. O, uçan kargadan yüreği dağlandı, cihan ona bir karga kanadı gibi karanlık göründü. Parlak talihi kararivermiş. Boy atan bir fidanını dikenler kaplayıvermişti.

Ağlıyor, ağlıyor, durmadan ağlamak istiyordu. Fidan boyu, o güneş'in aşkından bir söğüt gibi bükülmüştü, yanık bir ah çekerek derdini dökmeye başladı: "Vücudum ateşler içinde yanıyor. Bir bahar buldum; fakat ondan faydalanamadım. Bir ırmak gördüm; fakat dudağımı ondan ıslatamadım. Cahillikle bir cevherden elimi çektim, şimdi başımı taşlara çalsam yeridir! Bir gül gördüm, onu sabahleyin koparamadım, ne yazık ki gece onu rüzgâr götürmüş!

Suda açılmış bir nergis karşıma çıktı, billur gibi bir vücut idi ve su, ona hasretinden olduğu yerde donmuş kalmıştı, işittim ki su, buz tutarsa toprak altın olurmuş! Fakat o selvi boylu, neden cıva oldu? Bir devlet kuşu başıma gölge salmış, tahtımı göklere çıkarmıştı. Ben o gölgeye ay gibi tenezzül etmedim; fakat şimdi gölge gibi ışıksız kaldım. Bu dert başımda oldukça ben perişanlıktan kurtulamam. Kanımı dökmek için de bu dertten daha müthiş bir hançer olamaz.

Pınarın suyundan bir gül çıktı; uyanık iken demiyorum, rüyada... Şimdi o pınarı gülsüz görüyorum; artık bana gereken, bir diken gibi ateşe atılmaktır. "Yüzünü aydan çevir, baht yoluna çıkarsa yolunu değiştir!" diye bana kim emretti? "İrem bahçesinden geç; fakat orada kalma!" diye hangi şeytan benim zihnimi çeldi? Her yerde sabretmek iyidir, yalnız avı elden kaptıran burada değil! Yürekten şimşek gibi bir alev çıkaracağım ve manasız sabrı yakacağım! Eğer ben, o aşk çeşmesinden bir yudum su içseydim, şimdi ciğerim böyle yanmazdı.

Nasihate bak! O Hintli ne diyor: "Bir mal buldun mu, onu hemen ye!" Bu bahçede kırmızı gülden olsun, sarı gülden olsun faydalanan kimse pişman olmadı. Bundan sonra bana düşen, ciğer dağlamak, bir de yürekten gam oklarını çıkarmaktır. O kadar dövüneyim ki vücudumun her tarafından "Yârab! Yârab!" sesleri yükselsin! Belki o zaman bu derdim biraz yatışır, yüreğimin ateşi biraz söner.

O kadar gözyaşı dökeyim ki etrafımda sudan başka bir şey görünmesin... Bir insanın kan toplamış bir çıbanı olursa, kan akıtılmadıkça o insan nasıl rahat edebilir?"

Bir müddet, elleriyle gözlerini silerek pınarın etrafında dolaştı, sonra baygın bir halde yere düştü ve o pınarı bir sevgili gibi kucakladı.

Elinden giden o ahu için hasta olmuş, yüzü sararmıştı. Fidan boyu toprağa düşmüş, kuru bir yaprağın rüzgârdan titreyişi gibi titriyordu. Kendi kendine: "Eğer bu güzel, insan ise neden yeryüzünde dolaşıyor? Yok, peri ise o zaman iş güçleşir; hem peri, subaşlarında çok olur. Bu, Allah'a kalmış işi kimseye söylememek gerektir. Çünkü "Hüsrev peri seviyor!" derler. Artık bana bu işte murada ermek yoktur, hem peri, insanla birleşmekten kaçır. Doğan, ördekle ne vakit eş oldu? Peri, insana ne vakit arkadaşlık etti? Bana önce Süleyman Peygamber gibi bir kudret lâzım, ondan sonra da periyi ram etmek!" Üzüntüsünü bu yolda döküyor, dertli gönlünün

hikâyesini anlatıyordu. Biraz kendine gelince, aşktan ümidini kesmiş bir gönül ile Ermenistan payitahtının yolunu tuttu."²²

Hüsrev, Şîrîn'e bir daha âşık olur; fakat başka biri olarak. Yani burada âşık olunan kişi Şâpur'un bahsettiği kişi değil Hüsrev'in gördüğü Şîrîn'dir. Aynı şekil, Şîrîn de Hüsrev'den etkilenir; fakat resmini gördüğü Hüsrev olarak değil kendi gördüğü biri olarak etkilenir. Bu bağlamda Hüsrev'le Şîrîn'in birbirini tanımaması, resmin âşık olmadaki önemini bütün çıplaklığıyla ortaya çıkarmaktadır. Yani birbirilerini görmeden, sadece resim ve anlatış yoluyla birbirine âşık olan iki insanın, birbirilerini daha sonradan gördüğü halde yeniden farklı iki insan gibi âşık olmaları, resim veya anlatış yoluyla zihinde hayâl edilen kişinin asıl sûretten bile daha önemli olduğunu gösterir. Çünkü Şîrîn, bütün etkilenmelerine rağmen Hüsrev'in bulunduğu yeri, yani Hüsrev'i terk etmiştir. Oysaki terk edilen kişi, Ermenistan'dan çıkıp onu aramak için peşine düşülen ve âşık olunan kişidir. Kısaca resim, önem bakımından asıl sûretten daha önemli olmuştur.

²²Nizâmî, *Hüsrev ü Şîrîn*(Çev.:Sabri Sevsevil), Şark İslam Klasikleri, Meb. Yayınları, İstanbul, 1994, 78-87.

3. BÖLÜM

MEVLÂNÂ'NIN MESNEVİSİ(ÜÇŞEHZADE HİKÂYESİ)

3.1. Eser Tanıtımı:

Mesnevi, 13. yüzyılda Mevlânâ Celâleddîn Rumi tarafından söylenip halifesi Hüsameddin tarafından yazılan ve “6 ciltte 25628 beyit bulunan, varlıkta birlik anlayışını birtakım hayâli veya realist hikâyelerle; insanlar arasında olduğu kadar, hayvanlar arasında geçen vakalarla teşhis ve intak sanatlarıyla anlatmaya çalışan bir eserdir.”²³

3.2. Eserin Olay Örgüsü:

Mevlânâ'nın 6 ciltlik mesnevisinin “Üç Şehzade Hikâyesi” son cildinde bulunmaktadır. Mesnevinin tamamında hakim olan şekli profil, bu son ciltte ve bu son hikâyede de vardır. “Eğitici ve yol gösterici bir özellik arz eden Mesnevi konu ve muhteva açısından belirli bir tertip ve sisteme tâbi değildir.”²⁴ Yani; hikâyeye başlayıp ardından başka bir hikâyeye geçme, açıklamalar yapma, bu açıklamalardan sonra bazen yine farklı bir hikâyeye geçme, kısaca bir hikâyeyi belirsiz aralıklarla parçalı olarak anlatma yapısı vardır. “Üç Şehzade Hikâyesi”nde olay özeti şöyledir:

“Bir padişâh üç oğluna “ülkenin filan yerini şu tarzda düşüp koşun, filan yere şu çeşit hâkimler tayin edin. Yalnız amanın, Tanrı hakkı için filan yere gitmeyin, onun etrafında dolaşmayın, onun etrafında dolaşmayın” diye vasiyette bulunur. Şehzâdeler babalarıyla vedalaşarak ülkeyi gzmeye giderler ve padişâh onlara, ayrılırken yine aynı tarzda vasiyette bulunur. Şehzâdeler, “insan neyden men edilirse ona haristir” hükmüne uyup o gitmeyin denilen kaleye giderler. Babalarının

²³ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Meb. Yayınları, İstanbul, 2004, 313.

²⁴ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî*(Haz.: Adnan Karaismailoğlu), I, Yeni Şafak Gazetesi Kültür Armağanı, Ankara, 2004, 29.

bütün vasiyetlerini bütün öğütlerini ayaklar altına alırlar. Şehzâdeler, Zatüssüver kalesindeki köşkte, Çin padişâhının kızının resimlerini görürler ve üçü de kendinden geçip ona âşık olur ve bu kimin resmi, diye arayıp sorarlar. Şehzâdeler bu iş konusunda uzunca konuşurlar. Şehzâdeler bu bahisten bu maceradan sonra sevgililerine ve maksatlarına mümkün olduğu kadar yaklaşmak için Çin iline giderler. “Buluşma yolu kapalı bile olsa mümkün olduğu kadar maksada yaklaşmak iyi bir şeydir” diye düşünürler. Şehzâdeler Çin ülkesine gidip idare merkezi olan şehirde gizlenirler ve bir hayli sabrettikten sonra büyük kardeşleri sabırsızlanarak; “Ben gidiyorum, elveda size. Gidip kendimi padişâha tanıtacağım” der. Kardeşleri ona öğütte bulunur; fakat fayda etmez. Deli gibi onlardan kaçtı ve kendisini, izin istemeden padişâhın tapısına attı(Küstahlığından olmayıp aşkıdan dolayı bu hareketi yapmıştır.) böylece büyük şehzâde padişâhın tapısında kalır”²⁵

Mevlânâ, bu hikâyeyi tamamlayamamıştır. Hikâyenin aslı ve tamamı aşağıdaki şekildedir:

“Zaruri olarak padişâha başvurup kızı istediler. Padişâh gidin de dedi; “bunlara kesik başlarla dolu hendeği gösterin. Kim, o kızı istedi, fakat kıza ait bir nişane getirmediyse hali ne oldu görsünler”, dedi. Gittiler bir hendek gördüler; kesik başlarla dopdolu. Büyük şehzâde; “ben getiririm” dedi fakat aciz oldu, onun başını kestiler. İkinci şehzâdenin akıbeti de aynı oldu. Küçük şehzâde geldi. Padişâh; başkalarından ibret almıyorsan, kardeşlerinden ibret al da sabret, dedi. Şehzâde dedi ki: Aşkla sabrın bir araya gelmesine imkân yoktur. Nişane getirme şartını kabul etti, kızı istedi. Dadı, onun sözünün doğruluğunu gördü, acıdı. Ona, “bir altın öküz yap içine gir” dedi. Hile ve düzenlerle içeri girdi. Her gece halk istirahat dalar, ancak âşıklara istirahat yoktur. Aşk nuru ile onların gecesi kalmamıştır. Aşk lezzeti onları uyku lezzetine aldırış etmez hale getirmiştir. Şehzâde geceleyin öküzün içinden çıkar, mumların, şerbetlerin yerlerini değiştirir, kızın saçlarını okşar, saçlarıyla oynar, onları örür, örgülerini açardı. Sabah olunca ortalıktaki karışıklığı görürler, fakat hiç kimse onu görmezdi. Hâsılı kızın kol bağını aldı. Zaten nişane de

²⁵ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevi*(Çev.: *Veled İzbudak*), VI, Meb. Yayınları, İstanbul, 2001, 283–388. Görüldüğü gibi bu hikâye burada tamamlanmamıştır. Hikâyenin aslı Şems-i Tebrîzî’nin “Makalâtı”nda vardır.

buydu. Padişâhın huzuruna çıkıp nişaneyi getirdim dedi. Halk nişaneyi göstermeden de onun nuruna, doğruluğuna hayran olmuş, inanmıştı. “Padişâh, buna da kastederse isyan edelim, padişâha kastedelim, onu helak edelim” diye karar vermişlerdi. Çünkü bu şehzâde pek güzeldi. Kendisi hacet yok dedi. Ben nişaneyi göstereceğim zaten. Görür görmez padişâh ölecek, siz onu ayağından sürükleyin, ölüsünü dışarı atın. Padişâh dedi ki: “Bütün bunlarla beraber nişane nerede?” Şehzâde, “getirdim ama seninle vezir ve bir de ben halvet olalım, o vakit gösteririm, sen de görünce kendinden geçersin, öyle bir inanırsın ki hiçbir şüpheden kalmaz” dedi. Halvet oldular. Kızın baş bağını, yüzüğünü vesaire alametleri ona gösterdi.”²⁶

3.3. Olay Örgüsünün Motife Yönelik Değerlendirilişi:

“Mesnevi” içinde anlatılan bu hikâyede “Resmi Görüp Âşık Olma Motifi” bağlamında dikkatleri çeken ilk nokta; hükümdarın, ülkeyi şehzâdeleri arasında eşit olarak paylaştırdıktan sonra Zatüssüver kalesine gitmelerini men etmesidir. Mevlânâ bu men edilişin sebebini şöyle açıklar:

“Allah aşkına olsun sakın ‘Zatüssüver-resimli’ denen kaleye varmayın. Oradan uzak olun tehlikeden korkun. O kalenin yüzü, arka tarafı, burçları, tavanı, döşemesi hep insan resimleriyle bezenmiştir. Yûsuf, dalıp baksın diye Zeliha da odasını resimlerle bezemişti ya hani. Yûsuf ona bakmadığından o da hileye başvurmuş, odayı kendi resimleriyle doldurmuştu. Güzel yüzlü Yûsuf nereye bakarsa elinde olmaksızın onun yüzünü görsün diye böyle yapmıştı.”²⁷

Öncelikle hükümdarın, şehzâdelerini her tarafında resimler bulunan bir kaleye(Zatüssüver)²⁸ gitmelerini men etmesi dikkate değerdir. Bu resimler şehzadelere zarar verebilecek ne bir fantastik güce sahiptir ne de içinde ruh bulunmaktadır; fakat baba, bildiği bir gerçekten hareketle böyle bir men’e gitme

²⁶Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevi*(Çev.: *Veled İzbudak*), VI, Meb. Yayınları, İstanbul, 2001, 429-431.

²⁷ İzbudak, a.g.e.. 288.

²⁸ Mevlânâ kimi yerlerde, Zatüssüver kalesini, “Hüşrübâ” kalesi olarak adlandırıyor; oysa ki Hüşrübâ, hikâyeden anlaşıldığına göre, Zatüssüver kalesi üzerine çizilmiş Çin padişâhının kızının adıdır. Herhalde bu adlandırma; resimlerin, kalenin birçok yerinde bulunmasından kaynaklanmaktadır.

ihtiyacı hisseder. Belli ki Mevlânâ resimde bulunan etki gücünün farkındadır. Yani resmin insan hayatı, insan kararı ve duyguları üzerindeki etkisi 13. yüzyılda Mevlânâ tarafından bilinmektedir. Tabi ki bu etki, sonuç bakımından iyi yönde değil kötü yöndedir; çünkü resim vasıtasıyla aşka düşen karakter, büyük acılar çekmektedir. Acaba resim, neden kötü bir etkiye sahiptir? Bu soruya, çalışmanın devamında cevap aranmaya çalışılacaktır.

Şehzâdeler, babalarının sözünü dinlemeyip meraklarından o kalenin bulunduğu yere giderler ve oradaki resimleri gördükten sonra aşklarından perişan bir hale gelip hemen o kızın kim olduğunu sorarlar. Sordukları kişinin Çin padişâhının kızı Hüşrübâ olduğunu öğrenirler: *“Oradaki binlerce resim ve nakış seyrederek. Resimleri gördükten sonra kararsız bir hale gelirler. Şehzâdeler, kalede pek güzel pek alımlı bir resim görürler. Bundan daha güzel kız görmüşlerdi ama bu resmi görünce derin bir denize daldılar sanki. Hüşrübâ kalesi²⁹ yapacağını yaptı, her üçünü de bela kuyusuna attı. Sûret aşkı, şehzâdelerin gönlüne mızrak gibi battı, her biri bulut gibi gözyaşı döküyor, elini dışlıyor, yazık diyordu. Padişâhın önceden gördüğünü biz şimdi gördük. O eşsiz padişâh bize ne kadar antlar verdi. Pervin denilen yıldız kümesi de buna haset eder. Bu, Çin padişâhının kızının resmi. Eyvah böyle bir sevdaya düşen gönle. Hiç kimse böyle bir sevdaya uğramasın.”*³⁰

Görüldüğü gibi şehzâdeler, kaledeki resimleri gördükten sonra o resimlere hayranlıkla bakıp kararsız bir hale düşerler. Nitekim orada gördükleri Çin padişâhının kızının resmi, hepsinden farklıdır. Mevlânâ burada çok önemli bir konuya temas eder: *“Bundan daha güzel kız görmüşlerdi ama bu resmi görünce derin denize daldılar sanki”* Daha önceden de söylenmiş olduğu gibi bir şehzâdenin, içinde bulunduğu varlık ve imkân alanları düşünüldüğünde, bir resimdeki kızdan daha güzel kızlara sahip olduğu veya olabileceği tahmin edilebilir; fakat şairler özellikle resimde görülen kıza âşık olunması üzerinde durmuşlardır. Mevlânâ da bu resim üzerinden âşık olma problemine değinmiştir. Acaba ruhsuz bir resim neden, birçok imkâna sahipken şehzâdeleri derin bir denize daldırır veya bela kuyusuna

³⁰ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevi*(Çev.: *Veled İzbudak*), VI, Meb. Yayınları, İstanbul, 2001,297–300.

atar? Acaba şehzâdeler neden cânsız bir sûret için bulut gibi gözyaşı döküp ellerini dişler? Mevlânâ, sûret aşkına yönelik çok güzel açıklamalar yapıp bazı örnekler vermiştir; bunlardan biri şudur: *Eski zamanlarda gelmiş geçmiş nice ümmetleri taştan sûret yaktı, yandırdı. Dinlerine de ateş saldı, gönüllerine de*³¹. Tabi ki bu sûret, insanların İlah diye tapındıkları put'lardır. Buradaki sûret görselliktir. Mevlânâ; insanı yakan, İlah'tan uzaklaştıran, gerçek hazdan mahrum bırakan yapının "sûret", diğer bir deyişle "görsellik" olduğuna işaret etmeye çalışır. Tasavvufi manaya yönelik genel bu değerlendirme ise en son yapılacaktır.

Şehzâdeler, babalarının uyarılarını hatırlamalarına rağmen kendilerini bu aşktan men edememiştir. Mevlânâ, resme dayalı aşkın vahametinin farkındadır. Yani şehzâdelerin düşmüş olduğu aşk belasının, resme dayalı olduğunu bilmekte ve bu belanın da küçük bir bela olmadığının altını çizmektedir: *"Eyvah böyle bir sevdaya düşen gönüle. Hiç kimse böyle bir sevdaya uğramasın."*

Aşk ıstırabına düşen bu üç şehzâdenin durumu şu şekilde anlatılır: *"Derde uğrayan o üç şehzâde birbirilerine döndüler. Her üçünün de zahmeti birdi, derdi bir, elemi bir. Her üçü aynı düşüncedeydi, aynı sevdaya düşmüştü. Her üçü aynı derde uğramış, aynı hastalığa tutulmuştu. Sükût içindeydiler; fakat üçü de aynı tehlikeye düşmüştü. Sözde de her birinin delili birdi. Bir müddet hepsi gözyaşı döktüler, musibet sofrasının başında kanlar saçtılar. Bir zaman her üçü de gönül ateşiyle yandılar, buhurdan gibi sıcak soluklar aldılar."*³²

Şehzâdeler bu düşükleri halden kurtulmak diğer bir ifadeyle dertlerine derman bulmak için önce sabretmeyi denerler. Daha sonra dayanamayıp Çin ülkesine giderler. Özellikle büyük şehzâdenin bu aşktan artık takati ve sabrı kalmamıştır: *"Büyük kardeşleri dedi ki kardeşlerim, beklemeden cânım ağzıma geldi. Artık bir şeye aldırış etmiyorum, sabrım kalmadı. Bu sabır beni adeta ateşe attı. Sabretmeden takatim tak oldu. Başıma gelen şey âşıklara ibret kesildi. Ayrılık yüzünden cânıma doydum, ayrılıkta yaşamak münafıklıktır. Ayrılığın derdi, niceye*

³¹ İzbudak, , a.g.e.. 298.

³² İzbudak, , a.g.e.. 308.

bir beni öldürecek?”³³ Nitekim büyük şehzâde aşkın verdiği acıya dayanamaz ve sonucunu hiç düşünmeden kendini Çin padişâhının tapısına atar. Sonradan ortanca kardeşte dâhil olmak üzere ölürlür.

Bundan sonraki kısım; resmi görüp âşık olma sonucunda meydana gelen olayları anlatır. Yani Mevlânâ’nın Mesnevi’sinde geçen ‘Üç Şehzâde’ hikâyesindeki “Resmi Görüp Âşık Olma Motif”i, burada sonlanmaktadır.

İlgili motif bağlamında genel bir değerlendirme yapılacak olursa ‘Üç Şehzâde’ hikâyesinden şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır: Bir hükümdar, öleceğini hissedip ülkeyi, üç oğlu arasında eşit bir şekilde paylaştırır ve onları Zatüssüver kalesine gitmemeleri konusunda şiddetle uyarır; fakat şehzâdeler, men edildikleri şeye haris olup o kalenin olduğu yere giderler. Gittikleri kalenin her tarafında(önünde, arkasında, sağında, solunda, burçlarında) insanı cezbeden resim ve nakışlar görürler. Bu resimlere hayran hayran bakarken bir resim görürler; bu, Çin padişâhının kızı Hüsrübâ’nın resmidir. Şehzâdeler daha önce bu resimdekinden daha güzel dilberler görmüş olmalarına rağmen, nedendir bilinmez, o resme âşık olurlar; fakat bu öyle bir aşktır ki şehzâdeleri halden hale sokup perişan eder. Ağlarlar, ah ederler, cânlarını önemsemezler. Kısacası aşk ateşiyle hayatlarından vazgeçerler. Mevlânâ, bu şehzâdelerin düştüğü aşk acısını öyle bir şekilde tasvir etmiştir ki bu acının, dünyadaki en büyük acı olduğunu kişiye hissettirir. Tabi ki Mevlânâ bu aşırı acı-ıstırap manzarasını, resmin etki gücünü gösterme adına bilerek çizmiştir. Yani bu hikâyede şehzâdelerin düşmüş olduğu vahim durum, Çin padişâhının kızı Hüsrübâ’nın resimlerinin görülmesin sonucudur. Mevlânâ ise resimde bulunan istidadı gösterme adına, çok hazin bir durum ve sonuç kurguluyor. Nitekim şehzâdelerin ilk ikisi ölür en küçükleri ise rahmete mazhar olup kurtulur.

Aslında Mevlânâ’nın, bu hikâyede beşeri bir aşkı göstermeye çalışmadığı kesindir. Çünkü o, bu hikâyenin anlatıldığı bölümlerin birçok yerinde İlâhi aşka temas etmektedir. Yani anlatılan bu hikâyeye tasavvufi manada bakılacak olursa, buradaki resimlerin; esas aşk olmayıp sûretten ibaret olan mecazi aşk olduğu

³³ İzbudak, , a.g.e.. 322.

söylenebilir. Kaldı ki sûrete tapmanın, mecaza bağlanmanın, asıl aşktan uzak kalmanın insanın başına neler getireceğini çok hazin bir tablo içinde sergilenmiştir: *“Eski zamanlarda gelmiş geçmiş nice ümmetleri taştan sûret yaktı, yandırdı. Dinlerine de ateş saldı, gönüllerine de. Eyvah böyle bir sevdaya düşen gönle. Hiç kimse böyle bir sevdaya uğramasın.”*

4. BÖLÜM

SÜHEYL Ü NEV-BAHÂR

4.1. Eser Tanıtımı:

XIV. yüzyıl şairlerinden Hoca Mes'ud b. Ahmed ile yeğeni İzzeddin Ahmed tarafından yazılmış çift kahramanlı bir aşk hikâyesidir. Konu; Çin Fağfur'unun kızı Nev-bahâr ile Yemen hükümdarı Bahr'ın oğlu Süheyl arasında geçen bir hikâyedir. Eserin tercüme olduğu söylenmektedir; *“Yüzyılın(14. yy), varlığı bilinen önemli tercüme eserlerinden olan Süheyl ü Nev-bahâr 1350 yılında Farsçadan tercüme edilmiştir.”*³⁴

4.2. Eserin Olay Örgüsü:

“Yemen ülkesinin Bahr adında ulu bir padişâhı vardır. Akli, devleti ve zenginliğiyle ün yapmıştır. Kırk hazinesi, her birinin babası padişâh olan kırk karısı ve ayrıca da iki yüz cariyesi vardır. Bunlara karşılık hiç çocuğu yoktur. Tâcının ve tahtının başkalarına kalacağı endişesiyle bundan şikâyetçidir. Ümidini Tanrı'ya bağlayan padişâh, hazinelerini açar, halka dağıtır, sonunda onların duasıyla bir oğul sahibi olur. Bu oğlanın yüzü dolunay, kaşları kurulmuş iki yay gibidir. Bu özelliğine uygun olarak adını Süheyl koyarlar. Süheyl on dadının sütüyle beslenip yedi yaşına girer. Artık her türlü bilgiyi, hüneri ve savaşçılığı öğrenmiştir. Şâh, tahtını oğluna bırakmak düşüncesindedir. Vezirlerine danışır, onların uygun görmesi üzerine büyük bir şölenle Süheyl'i tahta geçirir. Şâh, kırk hazinesini ve bütün varlığını oğluna verir. Süheyl bir gün bu kırk odadaki hazineyi görmek ister. Yirmi

³⁴ Fatih Ocak, *Süheyl ü Nev-Bahâr'daki Kelime Grupları*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, 2006, 10.(Bu çalışma, Cem Dilçin tarafından; inceleme-metin-sözlük şeklinde daha önceden yayımlanmış eser üzerine yapılmıştır.)

otuz oda geçtikten sonra, bir odanın kilitli olduğunu görür ve onu açamaz. Babasının bu odanın anahtarını vermemesinin nedenini merak eder ve bunun sırrını öğrenmek ister. Babasının hamama geldiği bir gün onu izler ve elbiselerini çıkarınca anahtarı gizlice alır. Anahtarı alan Süheyl, doğru o odaya giderek kapıyı açar. Cennet gibi bir bahçe içerisinde kiremitleri altından, direkleri gümüşten bir köşk görür. Orta yerde de yakuttan bir havuz vardır. Altın bir tahtın üzerinde bir kopuz, içki ve meze durmaktadır. Süheyl, içki içip mezelerden yer ve tahta oturup kopuz çalmaya başlar. Ansızın havuzun suyu üzerinde bir hayâl görür. Başını kaldırıncı da kubbedeki asıl sûreti görüp, ona âşık olur; kendinden geçip, tahtan yere düşer, bayılır. Günlerce bir şey yemez içmez, sürekli ağlar ve bu aşk ile içi yanar. Padişâh bu duruma çare aramaktadır. Bütün ülkeye duyurular yapılır ve sûreti yapan nakkâş buldurulur. Bunun kimin sûreti olduğu sorulur, nakkâş, sûretin Çin Fağfurunun kızının olduğunu söyler. Sonunda Süheyl ve nakkâş yanlarına; altı bin silahlı asker, altın kuşaklı bin köle, Rum ve Hıta güzeli iki yüz cariye, iki yüz katar deve yükü altın ve türlü türlü kumaşlar alarak kızı aramak üzere Çin'e doğru yola çıkarlar.

Gece gündüz hiç durmadan at sürerek Çin'e varırlar. Süheyl nakkâşın aracılığıyla, kendini tanıtmak ve ilgi uyandırmak için Fağfur Şâha, adamlarına ve bütün şehir halkına ziyafet çeker. Büyük bir şölen yapılır. Süheyl herkese çeşitli armağanlar verir. Bütün şehir Süheyl'in cömertliği ve iyi ahlakıyla çalkalanır.

Fağfur Şâhın kızı Nev-bahâr bir gece rüyasında ulu bir doğan'ın gökten inip, göğsü üzerine konup, pençesiyle yüreğini yarıp onu kaparak tekrar havalandığını görür. Korku ile uyanır, gördüğü rüyanın etkisiyle olumsuz düşüncelere kapılır. Sonunda rüyayı dadısına anlatır. Dadısı rüyayı, "güzel yüzlü, iyi huylu, ulu ve cömert bir padişâh onun resmini görüp ona âşık olduğu ve onu aramak için yollara düştüğü" biçiminde yorar.

Nev-bahâr, Süheyl adlı bir şehzâdenin Yemen'den Çin'e geldiğini, amacının bütün dünyayı gezerek uğradığı yerlerde herkese ziyafet çekip armağan veren cömert bir kişi olduğunu, annesiyle konuştukları sırada babasından duyar. Bu arada

bir rüya daha görmüştür: Nev-bahâr doğan kılığında göğsü yükselir, bir ovada atlı bir yiğit onu görür; o yiğit Nev-bahâr'ı çağırır, havadan iner, eline konar, sonra uçup kaçar. Üç kişi onun peşine düşerler fakat tozuna bile yetişemezler. Bu rüyada gördüğü yiğidin, Süheyl olabileceğini düşünür ve o da ona âşık olur.

Fağfur Şâh ve Süheyl birkaç kez bir araya gelerek yiyip içip sohbet ederler. Süheyl kopuz çalıp şiirler söyler. Bu arada bütün halkı yedirip içiren Süheyl herkese büyük armağanlar verir, onların gönüllerini alır. Süheyl'den çok hoşlanan Fağfur Şâh, daima bir arada olabilmeleri için kendi şehrinde ona bir sarây yaptırabileceğini söyler. Nakkâş şehri gezer ve Nev-bahâr'ın sarâyına yakın bir yeri seçer. On, on iki günde güzel bir sarây yapar. Öyle ki Nev-bahâr, sarâyının damına çıkınca, onun aksi Süheyl'in sarâyının içindeki havuz üzerinde görülebilecektir. Ancak, sırrının ortaya dökülmemesi ve böyle durumlarda ihtiyatın gerekli olduğu düşüncesiyle Nev-bahâr dama çıkınca, başını kaldırıp bakmamasını nakkâş Süheyl'e sıkı sıkı tembih eder. Süheyl bir süre Nev-bahâr'ın dama çıkmasını bekler, sabrı taşar ve aşkı da gitgide artar. Süheyl kopuz çalıp şiirler söyledikçe, sesi işitip Nev-bahâr dama çıkarsa da, Süheyl başını kaldırıp bakmaz. Nev-bahâr'ı görmek aşkıyla yanan Süheyl bir gün dayanamayıp "güneş varken gölgeye bakılmaz" diyerek başını kaldırıp bakar. Nev-bahâr yüzünden peçesini açıp Süheyl'in "işini bitirir." Bu arada Nev-bahâr elinde tuttuğu "turunc"u Süheyl'e atarak, ona karşı olan ilgisini belirtir. Süheyl'in işi o günden sonra ağlamak ve inlemektir. Süheyl, Nev-bahâr'ı birkaç kez daha gördükten sonra, durumu iyice kötüye gitmiştir. Nakkâşın sürekli yardımı ve desteğiyle iradesini kullanabilmekte, aklını başına alabilmektedir.

Günler böyle geçerken, Nev-bahâr bir gün cariyelerden birini Süheyl'e gönderir, kendisiyle sarâyının kapısında buluşmak istediğini bildirir. Süheyl, bir akşam sözleşilen yere gelir. Nev-bahâr saçlarını iki bölük halinde kement edip damdan aşağı salıverir. Süheyl, saçın bir bölüğünü beline dolayarak kendisini yukarı çeker. İki sevgili bütün gece yiyip içip kopuz çalıp şiir söyleyip sohbet ederek sabaha kadar sevişirler. Sabahleyin Süheyl sarâyına döner ve akşam olunca tekrar buluşurlar. Bir süre böyle buluştuktan sonra daha kolayca bulunabilmeleri için

yeraltına tünel kazarak odalarını birleştirmeyi kararlaştırırlar. Bir süre de böylece görüşerek sevişirler.

Süheyl, bir gün Nev-bahâr'a anasını babasını özlediğini, artık ülkesine dönmek istediğini söyler. Nev-bahâr kendisini de birlikte götürmesini ister. Ancak, babasının böyle bir şeye rıza göstermeyeceği endişesiyle bu duruma bir çare aramaktadır.

Süheyl, nakkâş aracılığıyla Fağfur Şâh'tan izin isterse de Şâh razı olmaz. Süheyl'in ısrarı üzerine bir ay daha kalmaları koşuluyla gitmelerine izin verir. Bu arada Fağfur Şâh, Süheyl onuruna büyük bir şölen düzenler.

Nev-bahâr, Yemenli bir köle kılığına girerek bu şölende babasına ve iki erkek kardeşine sakilik yapar ve onları sarhoş eder; fakat kardeşleri bu kölenin Nev-bahâr olduğunu anlarlar ve babalarına odasına gidip yerinde olup olmadığını anlamasını isterler. Nev-bahâr bunu sezer ve hemen odasına geri döner. Babası onu odasında görür ve mahcup olur. Fağfur Şâh meclise geri dönünce, Nev-bahâr da yine eski kılığına girerek geri dönüp hizmet eder. Ancak, Fağfur Şâh yine şüpheye düşer ve bu kölenin kızı olup olmadığını sesini duyarak öğrenmek ister. Ona adını sorar, ancak cevap alamaz. Süheyl araya girerek "onun Arap, ilinin Yemen olduğunu ve Moğol dilini bilmediğini söyleyerek" onu bağışlamasını diler. Daha sonra Nev-bahâr babasının ve kardeşlerinin içkilerine ilaç koyarak onları sarhoş eder. Bu arada Süheyl ile kaçmayı tasarlamışlardır. Nev-bahâr iki at hazırlar ve Süheyl'in birine binip, birini de yedeğine alarak şehrin kapısında bir yerde kendisini beklemesini söyler. Süheyl, Nev-bahâr'ın dediğini yapar, ancak beklerken yorgunluktan uyuyakalır.

Fağfur Şâhın Sa'lûk adında haydutlukla geçinen zenci bir düşmanı vardır. Şehrin çevresinde dolaşırken uyuyan Süheyl'in yanına gelir. İki atın yanında bir kişi gören Sa'lûk merakla kapılır ve orada beklemeye başlar. O arada Nev-bahâr gelir, karanlıkta Sa'lûk'u Süheyl sanarak hiç konuşmadan atlara binip yola koyulurlar.

"Tavusun kargayı gütmesi" gibi önde Sa'lûk arkada Nev-bahâr yola devam ederler. Tanyeri ağarmaya başlayınca Nev-bahâr peşinden gittiği kişinin Sa'lûk olduğunu anlar. Sa'lûk'un Süheyl'i öldürmüş olabileceği kaygısına düşer. Elinden kurtulmak için onun bahadırlığını ve yiğitliğini işittiğini, bu nedenle ona sevgi beslediğini, onunla buluşmak için Süheyl'le bu işi düzenlediklerini söyler. Sa'lûk'tan Süheyl'i öldürmediğini öğrenen Nev-bahâr "Onu öldürmediğine iyi etmediğini, uyanınca babasına haber verebileceğini, babasının da arkalarından asker göndereceğini" söyler. Geri dönüp onu öldürerek malı ve altınları alıp geri gelmesini ve onu orada bekleyeceğini söyleyerek Sa'lûk'u başından savar.

Bu arada Süheyl uyanır. Atların kaçmış olduğunu görür, büyük bir şaşkınlığa ve üzüntüye kapılır. Şehrin çevresinde atları arar, dağlara düşer, Nev-bahâr'ın akıbetinden endişe eder, bağırır çağırır, ağlar.

Sa'lûk geri geldiğinde Süheyl'i bulamaz, geri döner; fakat Nev-bahâr da beklememiş, gitmiştir. Pişmanlıkla dövünmeye başlar. O sırada atı şehre doğru kaçar.

Nev-bahâr da Sa'lûk'tan kurtulunca atını yel gibi sürüp gözyaşını sel gibi akıtarak dağ taş demeden yol alır.

Fağfur Şâh ve oğulları ayılıp kendilerine geldikleri zaman ne Süheyl'i ne de Nev-bahâr'ı ortada göremeyince onları aramak, Süheyl ile nakkâşın hadlerini bildirmek için ordu hazırlayıp yola çıkarlar.

Süheyl'den önce Yemen askerinin başına geçerek yola çıkan Nakkâş, Çin ordusunun geldiğini görür ve Süheyl'in yakalandığını düşünerek üzülmemektedir. İki ordu karşılaşır. Çetin bir savaş olur. Yemen askeri Çin ordusuna yenilir ve subaşı şehit edilir. Nakkâş esir alınarak Fağfur Şâhın katına getirilir. Fağfur Şâh çok kızmıştır. Nakkâş'tan neler olduğunu anlatmasını ister. Nakkâş ağlayarak olan biten

her şeyi açıkça anlatır. Bu duruma Fağfur Şâh çok üzülür, "eğer böyle olduğunu bilseydim kızımı Süheyl'e verirdim" der. Nakkâşın askerinden yaralıları tedavi ederler ve esir olanları da salıverirler. Nakkâş yanına biraz mal, bir iki kul ve beş altı at alarak Süheyl'i aramak üzere Çin'den ayrılır.

Sa'lûk'tan kaçan Nev-bahâr aç ve susuz iki gün iki gece dağ taş dolaşır. Üçüncü günü açlıktan bitkin bir duruma gelen Nev-bahâr bir geyik avlar ve onu pişirip yer. O arada biraz dinlenir ve uyur. Rüyasında Süheyl'i görür, birbirlerine karşılıklı şiir söylerler. Uyanınca, geyikten artan bir budu atın terkisine asarak yeniden yola koyulur. Yedi gün ormanda yol aldıktan sonra sekizinci gün bir pınara ulaşır. Bir hafta daha gittikten sonra yolu bir deniz kıyısına uğrar. Bu arada denizden cânavarların çıkıp onu yemelerinden korkarak geceyi geçirmek için yüksek bir ağaca tırmanır. Sabah olunca yola çıkar ve bir hafta daha giderek tekrar bir ormana rast gelir. Ağaçlardaki meyvelerden yiyerek karnını doyurur. On gün daha gittikten sonra deniz ufkunda bir kadirga görür. Gemiden birkaç kişi sandalla kıyıya yanaşır ve ormandan meyve toplarlar. Bu sırada Nev-bahâr'ı görerek, ondan korkup gemiye kaçarlar. Gemi sahibi bezirgân bir Yahudi'dir(Cühüd). Gemicilerin olanları anlatmaları üzerine Yahudi, yanına yiyecek içecek alarak Nev-bahâr'ı görmeye gider. Nev-bahâr yüzündeki nikabı açmadan, ona, kendisini Çin Fağfurunun oğlu olarak tanıtır. Babasının bir gün kendisine kızarak ağır sözler söylediğini, böylece kaçıp dağlara düştüğünü anlatır. Yahudi onu, Çin'e, babasının yanına götürmeyi önerir. Nev-bahâr, gemide kendisi için özel bir yer ayrılması koşuluyla bu öneriyi kabul eder. Gemi denize açılır, gece gündüz bir ay gittikten sonra, Kustâ şehrinin bulunduğu adaya gelirler. Bu şehrin şâhının adı Tâlis'tir. Kaytâs adında da çok yakışıklı bir oğlu vardır. Yahudi her yıl buraya uğrayıp onlarla alış veriş etmektedir. Gemideki mallara bakmak için gemiye geldiklerinde, Kaytâs bir tahtanın yarığı arasından Nev-bahâr'ı görerek ona âşık olur. Babasından, Nev-bahâr'ı Yahudi'nin elinden alması için ne gerekirse yapmasını ister. Yahudi, o kişinin cariyeye olmadığını, Çin Fağfuru'nun oğlu olduğunu ve onu babasına götürdüğünü söylerse de inanmazlar. Bu konuşmaları bulunduğu yerden işiten Nev-bahâr, Yahudi'ye sırrını açıklayarak birlikte oradan kaçmayı önerir. Yahudi de Tâlis'le sözde anlaşarak, Nev-bahâr'ı elli bin altına satmaya razı olur. Yahudi, Nev-bahâr'ı onlara sabahleyin

teslim etmek bahanesiyle erkenden yelkenleri düzerek demir alıp denize açılırlar. Bunların kaçtığııı gören Kaytâs perişan bir durumdadır.

Yahudi, yolda Nev-bahâr'a sırnaşmaya başlar. Ancak, Nev-bahâr karaya çıkıp bir pınar suyuyla yıkanıp temizlendikten sonra isteklerine boyun eğceğini söyler. Nev-bahâr, otlatmak bahanesiyle atını da yanına alır. Nev-bahâr'ın yıkanacağı pınarın üzerine bir çadır gerilir. Gerekçe subaşındaki perilerden korunmak ise de, Nev-bahâr Yahudi'ye görünmeden kaçmayı tasarlamaktadır. Yahudi, Nev-bahâr yıkanırken ona kavuşmak hayâliyle uyuya kalır. Bunu fırsat bilen Nev-bahâr atına atlayıp kaçar. Yine üç gün aç susuz yol aldıktan sonra deniz kıyısında bir yere varır. Burada cinnîlerin şâhının karısı olan Kaytâs'ın kız kardeşiyle karşılaşır. Kız ona iyi davranır; Nev-bahâr başından geçenleri ona anlatır; fakat ağabeyi Kaytâs'tan söz etmez. Onlardan yol sorarak ayrılır. cinnîlerin şâhının karısı Nev-bahâr'a eşsiz değerde iki tane elmâs vermiştir. Nev-bahâr türlü sıkıntılar içinde giderken yolu büyük bir şehre uğrar. Bu şehrin adı Tûfân'dır. Şâhları ölen şehir halkı, birbirlerine düşmüşlerdir ve kendilerine bir şâh aramaktadırlar. Yolda karşılaştıkları ilk kişiyi şâh yapacaklardır. Nev-bahâr'ı görünce onu tahta oturtup şâh yaparlar. Nev-bahâr Tûfân halkından kendini gizleyerek iki yıl saltanat sürer. Ancak, Süheyl'i bir an bile aklından çıkarmamıştır. Bir gün usta bir nakkâş çağırarak sırrını ve nikabını ona açar ve şehrin dört kapısına dört "sakahâne" ve her birine büyük birer havuz yapmasını, kubbeye çizeceği sûretini, havuzun suyuna yansıyacak biçimde resmetmesini buyurur. Böylece, kendini tanıyanların yolu buraya düşerse onlardan haberi olabilecektir. Eğer resminin önünde ah edip ağlayan, düşüp bayılan olursa buyruğu gereğince yanına getirilecektir.

Sa'lûk, Nev-bahâr'ı aramak için dağ taş dolaşırken yolu Tûfân şehrine ulaşır. Sakahânelerden birinde su içerken sûreti görür ve feryat eder. Nev-bahâr'ın adamları Sa'lûk'u yakalarlar ve zindana atarlar. Nev-bahâr, güvendiği bir kölesini Sa'lûk'a göndererek, onun ağzını aratır ve Süheyl'in hayatta olduğu haberini alarak sevinir.

Kaytâs da babasının öğütlerini dinlemeyerek Nev-bahâr'ı bulmak ümidiyle yollara düşer. Cinnîlerin şâhının karısı olan kız kardeşiyle deniz kıyısında karşılaşır. Kaytâs durumu kız kardeşine anlatır. Kız kardeşi de Nev-bahâr'la neler konuştuklarını ve onun Süheyl'i sevdiğini söyleyerek ondan vazgeçip babasının yanına dönmesini öğütlerse de Kaytâs dinlemez ve kız kardeşinin görevlendirdiği bir peri yardımıyla Tûfân şehrine ulaşır. Kardeşi buna da Nev-bahâr'a verdiği elmâslardan vermiştir. Şehre ulaşınca sakahânelerden birinden su içerken sûreti görür ve durumu ulaştırmak için şehirde bir oda bulur ve oraya yerleşir.

Yahudi de Nev-bahâr'ı elinden kaçırdıktan sonra gemisini bir hısumına emanet ederek bir ata atlayıp Nev-bahâr'ı aramaya koyulur. Türlü sıkıntılarla tehlikeler atlattıktan sonra Tûfân şehrine gelir. Sûreti görerek o da ah edip inler ve onu da yakalayıp Nev-bahâr'ın katına çıkarırlar. Yahudi başından geçenleri anlatır. Nev-bahâr, Yahudi'nin durumuna uygun nasihatler ederek sarâyda bir odaya yerleştirmelerini buyurur.

Süheyl, uykudan uyanıp Nev-bahâr'ı göremeyince Çin şehrine geri döner, sarâyında arar, bulamayınca aramak için yollara düşer. Gece gündüz on gün yemeden içmeden yol alır. Onuncu gün büyük bir kaleye ulaşır. Bu kalenin hâkimi Câlûs adında yiğit bir kişidir. Câlûs, Süheyl'i konuklar ve ona durumunu açıklamasını söyler. Süheyl bütün olanları anlatır. Câlûs, Nev-bahâr'ın ne olduğunu anlamak için Çin şehrine casus göndermeyi kararlaştırır. Casus, Nev-bahâr'ın Çin'den kaçtığı haberini getirir. Bir gün Câlûs, Hâverân şehrine doğru giden bir Çin kervanını vurmak ister. Bu savaşa Süheyl de katılır. Zorlu bir savaştan sonra Süheyl'i yakalarlar ve Hâverân şâhı, Süheyl'i konuk eder. Bir gün avlanmak için çıktıklarında, deniz kıyısında ansızın bir gemi görürler. Süheyl, gemide bezirgân kılığındaki nakkâş görür ve tanır. Süheyl ve nakkâş birbirlerine sarılıp ağlaşırlar. Bir süre sonra, gitmek için şâhtan izin isteyerek denize açılırlar. Adadan adaya uğrayarak Nev-bahâr'ı ararlar. Sonunda karaya çıkarlar ve on gün gittikten sonra Yün şehrine ulaşırlar. Ancak, Yün şehrinin hâkimi bunları, bezirgân kılığında casus zannederek zindana attırır. Zindancıya dert yanarlar ve onun yardımıyla zindandan kaçarlar. Onlar da gide gide Tûfân şehrine varırlar. Süheyl, sakahânedeki sûreti

görünce ah eder ve düşer bayılır. Nakkâş onu ayıltmaya çalışır. İkisi de yakalanarak Nev-bahâr'ın katına çıkarılır. Nev-bahâr, nakkâştan bütün maceralarını dinler, onlar için üzülür ağlar.

Nev-bahâr tellal çağırarak bütün şehir halkını bir alana toplar. Nev-bahâr altından iki taht kurdurmuştur. Birine kendi, sağındakine de Süheyl oturur. Sa'lûk ve Yahudi de karşılarında ayakta durur. Şehir halkına başından geçenleri birer birer anlatır. Sırayla Sa'lûk, Yahudi, Kaytâs ve Süheyl de olanları anlatırlar. Nev-bahâr böylece, dördünün ifadesiyle kendisinin "el değmemiş bir gül" olduğunu kanıtlar. Süheyl, Nev-bahâr'ın yerine tahta geçer. Nakkâş da vezir olur. Nev-bahâr, nakkâştan adaleti yerine getirmesini ister. Suçuna ceza olarak Sa'lûk'un başı kesilir. Yahudi'ye iki yüz kırbaç vurdurulur, ayrıca bin kıızıl altın verilip bir daha kendini ilgilendirmeyen işlerle uğraşmaması için öğütlenerek salıverilir. Kaytâs'a da Nev-bahâr'dan ümidini kesmesi, babasının yanına dönmesi, yoksa sonunun iyi olmayacağı anlatılır.

Yedi gün yedi gece düğün yapılır ve Süheyl "şâhinin ördeğe salıverildiği gibi" gerdeğe girer ve muratlarına ererler.

Süheyl, Nev-bahâr'ın babası Fağfur Şâh'a, Hâverân şâhına ve Câlûs'a mektuplar yazdırarak durumlarını bildirir. Yûn şehrinin hâkimine de bir elçi göndererek onu katına getirtir ve boynunu vurdurarak cezasını verir. Zindancıyı buldurarak yaptığı iyilikten dolayı onu da ödüllendirir ve Yûn şehrinin başına geçirir. Süheyl, son olarak babası Yemen padişâhına da mektup yazdırarak onun da gönlünü alır.

Süheyl ile Nev-bahâr'ın o yıl bir oğulları dünyaya gelir ve adını Hümâm koyarlar

Bir gün babasından bir mektup alan Süheyl, onun ısrarı ve sitemi üzerine artık delikanlılık çağına gelmiş olan oğlu Hümâm'a tahtını ve Tûfân şehrini bırakarak Nev-bahâr ile birlikte Yemen'e gider. Süheyl'in dönüşü herkesi çok mutlu eder, bunu yiyip içerek kutlarlar. Yemen Padişâhı oğluna yaptığı iyiliklerden dolayı nakkâşa büyük ödülleri verir.

Bir süre sonra Yemen padişâhı hastalanır, oğlu Süheyl'e vasiyetini bildirerek ölür. Süheyl tahta geçer ve babasının vasiyeti doğrultusunda adaletli bir padişâh olur³⁵

4.3. Olay Örgüsünün Motife Yönelik Değerlendirilişi:

Yukarıda anlatılan hikâyede “Şehzâlerin Resmi Görüp Âşık Olma” motifine yönelik bir olay ve resmin etkisinden faydalanmaya yönelik farklı hadiseler gerçekleşmiştir:

Süheyl'in babası, atalarından kalan mirası Süheyl'e vermeyi kararlaştırdıktan sonra onunla hazinelerinin bulunduğu kırk odaya gider. Hazinelerin bulunduğu yirmi otuz kapı açıldıktan sonra Süheyl, kilidi elmâstan olan bir kapı görür ama babası o kapıyı açmaz. Babası bütün anahtarları verdiği halde bir tek o anahtarı vermez. Süheyl bu duruma çok şaşırır, babasına nedenini sormak ister; fakat bir türlü soramaz ve içinde merak olarak kalır. Bütün odaları gezdikten sonra oradan ayrılırlar. Süheyl'in babası bir gün hamama gittiğinde Süheyl, gizliden babasının anahtarlarını alır ve o gizli odanın kapısını açar. Kapının ardında çok güzel bir köşk, içinde bir bahçe ve bahçenin ortasında bir havuz vardır. Süheyl gezinirken gözü birdenbire havuzdaki hayâle gözü takılır. Nitekim o hayâlin, kubbedeki sûret(resmin)in bir yansıması olduğunu anlar ve kubbeye bakar. Bakınca neye uğradığına şaşırır Süheyl, orada düşüp bayılır. Süheyl, o gördüğü sûrete âşık olur. Günlerce bir şey yemez içmez, sürekli ağlar. Nitekim Süheyl, aşkıdan perişan bir hale gelir. O sûreti yapan nakkâş buldurulur ve neticede o resmin sahibinin Çin

³⁵ Hoca Mes'ud b. Ahmed , *Süheyl ü Nev-bahâr*(Haz.: Cem Dilçin), İnceleme-Metin-Sözlük, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1991, 69–75.

Fağfuru'nun kızı Nev-bahâr olduğu anlaşılır. Bazı önemli ayrıntılardan dolayı ilgili motifin yer aldığı bütün beyitleri verilecektir:

Çü bir kapuyı vü dahi açdı şâh
Girü bir kilitlü kapu gördi şâh(456)

Demür kilidi anun elmâs idi
Anı açmağa çâre olmaz idi(457)

Süheyl-i Yemen bu sırrı tanladı
Didi kim atam bunda ne anladı(458)

Ki anıhtarını virmedi ol bana
Gerek kim sırrı soravan ana(459)

Ne ma'ni ki fikrüm ana irmedi
Ki virdi kamusın bunı virmedi(460)

Atam gör benüm ile nitdi diriğ
Ki kem nesneyi nice tutdı diriğ

Bana yâ bu kapuyı açmak gerek
Ya hoz virdüğün kamu saçmak gerek

Anıhtarlar açmadı çok sınadı
Dürişdi başarmadı kim sınadı

Kakıdı sarâyına cezm eyledi
Dahi gönli içinde cezm eyledi

Aceb olmuşam tan bu tanladuğum
Hele işbu denlüdür anladuğum

Gerek bunun içinde bir râz ola
Ki âlemde anun bigi az ola

Sorar isem atama dimeyiser
Bilürem ki kaygumı yimeyiser

Budur çâre kim bir zamân uzadam
Hikâyet nitesi olur gözedem

Meğer şabr ile bunun anıhtarın
Elikdürevenin bugün ü yarın

Ki kabzumdadur kamusı mülk ü mâl
Bunı bilmemek yavlak ola muhâl(470)

Bunı fikr idüp fursatın gözledi
Atası izin dâyimâ izledi

Meğer bir gün ılu suya varıcak
Tonunu ol arada çıkarıcak

Tonında ol anıhtarı gizledi
Süheyl anı uğurlayın gözledi

Bu ol kilid anıhtarıdur didi
Ki cânım anun kaygusını yidi

Turu geldi yirinden oldu revân
Yanındagı yancuğa saldı revân

Çü şâhun tonın kulu tımarladı
Süheyl ol kula didi sımarladı

Kaçan çıkup atam tonını giye
Anıhtarınun gussasını yiye

Di anıhtarı sanma yitmiş durur
Süheyl aluban anı gitmiş durur

Anıhtarı alup Süheyl-i Yemen
Bir ivek işi var sanaydun temen

Çıkubanı atlandı tiz atına
Şolok dem irişdi kapu katına(480)

Anıhtarı çün kilide urdı ol
Kapu açılup içerü girdi ol

Yine uğradı bir kapuya dahi
Ki muhkem kilid idi anun bağı

Dutılmaz idi çün kilid pasludı
Anıhtarı üstün yana asludı

Kapuyı açup girdi ol içerü
Ne diyem neler gördi ol içerü

Düzilmişdi bir köşk ol arada
İki yana gül-zâr u yol arada

Yine vardı karşısına dört tâk
Ki basmaz idi anlara hiç ayak

Bezenmiş yeşil kızıl u âkile
Ber-â-berlik iderdi uçmakile

Direği gmiş ağacı cd idi
Ne kim istesek anda mevcd idi

Her eyvanda tururđı bir taht u tc
Kimi yeşm idi tahtının kimi c

Bulan teferrüc iderken zi
Revn bir kapuya tuş oldu gzi(490)

Sunuban götürdi kapu bağını
Sanasın ki gördi İrem bağını

Benefşe gl  ssen  ysemen
Reyhn  nesrn  lle semen

Biri birisine tolaşmış idi
Bir uğdan bir uca ulaşmış idi

Turunđ elma ayva v nr ağacı
Badem şeftel hem cnr ağacı

Dzlmış idi v bezenmiş idi
Budaklar havaya uzanmış idi

Gl-istnı tutmış idi evre gl
Anun bigi hiç kimse grmış degül

Sab yırtar idi yakasın gln
Fignı ckardı göge bülbülün

Çak ortada bir kubbe vardı yüce
İşit vasfını eyidem kim nice

Kiremidi altın direği gümüş
Gören diye Firdevs-i a'lâyîmiş

Şu dört diregün dibine dört taht
Düzülmüşdi altundan ol nik-baht(500)

Ara yirdeki hava yâkut idi
Sever idi kim câna ol kut idi

Çü bu kubbe vü havzı vü tahtı ol
Acebleyiben bir zamân bahdı ol

Dahi gördi [bir] cûd ağacı kopuz
Ki taht üzre yatur düzülmüş henüz

Yanında yatur nukl ü elma vü nâr
Dahi her ne ister isen anda var

Görüp bunları hayrân kaldıdı
Bular atama aceb neden kaldıdı

Tolup gözleri indi yaş yüzine
İçin söyledi kendü kendüzine

Didi kime saklar atam iy aceb
Sakınduğı benden neyidi sebeb

Süciden içüben nukuldan yidi
Sunup havz içinde elini yudı

Hakîkatde yudı elin akldan
Yidi gussa yok kim yidi nukldan

Çıkup tahta aldı kopuzı ele
Ki gönlini eğleye bir dem çala(510)

Çü düzüp koşup zahme urdı kıla
Kılun geldi her birisi bir dile

Didi ger dilermisse atam beni
Nedür taht vireydi bana cânı

Ki yiyüp içeydüm dünin [ü] günin
İşideydüm bu kopuzun ünin

Çü havz üzre ansuzda kıldı nazâr
Su içinde şûret görür ol meğer

BE-DİDEN-İ SÜHEYL BE-NAKŞ-I KUBBE

Peri-peyker ü şive vü nâzlu
Bilür kim ola kubbede yazılı

Başın götürüp yukaru bahtı ol
Yüreğini ışk odına yahtı ol

Yine çün hakınca nazâr eyledi
İşin külli zir ü zeber eyledi

Şunun bigi ışk odı yahtı anı
Sanasın [kim] ayrıldı tenden cânı

Gidüp ussı âh itdi düşdi yire
Kimesneye yol yoh kim anda gire

İlu sudan ıkup atası Şehriyâr
Geyür tonun anıhtarını arar(520)

Bulımaz yirinde vü inen kahr
Sorar taşrağı hadimini ohır

Didi hadim anı Süheyl aldıdı
Şoloh dem ki ılı suya geldidi

Anıhtarı aldı çün oldu revân
Sımarladı bu kuluna ol kâm-rân

Diyessin atama ki anıhtarın
Göreyim bugün girü virem yarın

Şeh anı işitdi vü yırtdı tonın
Hemân dem sarâyına tutdı yönin

Görür oğlu düşmiş yire tahtdan
Feragat kamu devlet ü bahtdan

Sürer yüzünü ayağı tozına
Oturur alır başını dizine

Sorar tatlu dil ile eydür ana
Bu ne zahm idi kim sen urdun sana

Ne depretdi ne açdı gözlerini
İşitmezdi atası sözlerini

Sanasın teninden revân uçdıdı
Eyü baht andan revân kaçdıdı(530)

Kamu kavm kullukc her birisi
Gelrlerdi uağı v irisi

Biri dir cinni grindi meğer
Dtzdrnz d u mk  eker

Biri dir grindi peri gzine
Gl-b ile yun gele kendzine

Atası grr benzi saruduğın
Bilr aresi n-drduğın

Getrdi ana virdi dr-yı n
gi geldi baladı kıldı hur

Aup gzni zr zr inledi
Atası ol inledğın dinledi

Didi iy ciger-gem agıl gzn
Diriğ ki atdun oda kendzn

Dvr nakına gnlni bağladun
Yregni ık odu ile tağladun

Bil iy cnumun cnı kim genc  ml
Dahi tahtumı sana itdm hell

Eğer seni grmeseyidm lyık
Sakınayidm tc u tahtı bayık(540)

Bunı nice senden sakınur idm
Bahl adını hem dakınur idm

Bilürdüm ki ol sûreti bir gören
Kılur idi gönli evini ören

Niçe yıl ben anun agusın yidüm
Son ucu bu evi yıkayım didüm

Ya hoz bu güler sûreti giderem
Bunun içün ağlamağı niderem

Nice kasd idersem gönül virmedi
Elüm anı hîç yıkmağa varmadı

Şu nakkâş dünyâda hîç gülmesün
Diledügin isteyüben bulmasun

Ki bu kubbede sûreti bağladı
Gören gözler ırmahlayın çağladı

Sakınduğum ol idi görmeyesin
Görüp ana gönlünü virmeyesin

Yiğit kişi atar oda kendüzin
Kaçan kim göre bir hoş âdem yüzün

Karıyan gönül olmaya müşteri
Katma gelürse ay u Müşteri(550)

Tur örü bu endişeden geçelüm
Kılup zevk yiyelüm [ü] içelüm

Dıvâr nakşına hâtırun bağlama
Ayıblamasunlar seni ağlama

Yazudur ki nakkâş yazmış durur
Hüner incüsin anda düzmiş durur

Ne bir nesnedür ki anı bulalar
Ne yarar ki istemelü olalar

Eyâ cânım u bağrumun pâresi
Çü yoh durur ol nesnenün çâresi

Dün ü gün ana karşı oturalum
Aradan bu yok fikri götürelüm

Meğer sakın ola birez ol odun
Ki cânuna kendü elünle kodun

Bunı böyle bilsem nite koyadum
Ne kim kubbede nakş var yoyadum

Veli Tangrı ne yazdıyise gelür
Ne kim takdîr eyledi hem ol olur

Didi iy ata bu sözi söyleme
Bu derdümi birini bin eyleme(560)

Kişi niçe renc eyledi yoh yire
Hünermisse yazayidi çoh yire

Bu sûret gerek bir nigârin ola
Ki ol fitne-i Çîn ü Mâçin ola

Bunı diyüp ağlar idi zâr zar
Gözinün bınarından ahdi bınar

Şu bedr ay bigi yüzi oldu hilâl
Büküldi bili [vü] dili oldu lâl

Ne güler idi vü ne oynar idi
Düni günü ışk ile göyner idi

Alurdu atası dizine başın
Silerdi yiniyile gözi yaşın

Oğul diyü dökerdi gözden kanı
Atar idi oda bulursa cânı

Didi şâha bir gün ki şefkat kanı
Görürsin bu hâletde uş oğlanı

Ki ne yir ta'âm u ne dir işidür
Ne bilür geleni ki ne kişidür

Düriş ola kim bulasın çâre sen
Cihân için armayuban ara sen(570)

Ve ger ni işüm ana irdi şâh
Ki nâ-gâh idem kendüzümi tebâh

Bunı didi vü ağladı ol nigâr
Şehün eyledi yüreğini figâr

Çü şâh [kim] işitdiyidi bu sözi
Yüreği kanı toldı iki gözi

Didi kimseye bu iş uğramasun
Yüreğin benüm bigi toğramasun

Nedür çâre bir sûrete oldu kul
Divâr nakşıdur cânlu âdem degül

Anı kimse bilmez ki ne kişidür
Bilürler hemin kim kalem işidür

Kişi gönli yok nesneye çün vire
Bulınmaz nitesi eline gire

Meseldür ki sî-mürg bir kuş durur
Görem dirse kimse am düş durur

Şu kim anı hiç âdemi görmeye
Degüldür aceb ger elüm irmeye

Ne ola bir kişi virseyidi nişân
Ki bir kızdur atası adı filân(580)

Bu genc ü bu câri vü bu mâl ile
Gehi güc ile vü gehi âl ile

Aladum ne şâhun kızıysa anı
Murâdına irgüredüm oğlanı

Bunı didi vü çıkdı şâh kapuya
Vezirler kamu geldüler tapuya

Birini okur katına ol pâdişâh
Açar razını söyler [ü] kılur âh

Dir uğraya bu iş benüm cânuma
Ki oğlum nite gelmeye yanuma

Siz istemeyesiz anun çâresin
Ya bilmeyesiz bağrumun paresin

Ki yatmış durur haste vü bî-karâr
Ol itdükce âh yüregümi yara

Dükendi dahi sabrum uş kalmadı
Aceb bu ki gövdem nite ölmedi

Ya hoz bulduravan size çâre ben
Ya kamunuzu uravan dâra ben

İşidicegez kaldı hayrân vezîr
Didi iy huzâvend-i tâc u şerîr(590)

Hemân dem bu kullaruna dimedün
Anun kaygusın ir iken yimedün

Şehün razını kulları ne bile
Meğer şâh anı âşıkâre kıla

Çü bildük şehün kaygusından haber
Yüriyelüm âlemi [biz] ser-be-ser

Gezelüm Çalap şalla kolay vire
Anun çâresi elümüze gire

Gelüp kalanına bu sözi didi
Kamunun içine bırahtı odı

Çü tanışdılar didiler nidelüm
Tağılup aceb kancaru gidelüm

Kamudan farîza bu işdür hele
Ki nakkâşî biz getürevüz ele

Soravuz şu sûret kimündür digil
Bu sarp iş ki düzdük kayusın yigil

Bu fikr ile her birisi gitdiler
Yemen'de bunı dâstân itdiler³⁶

Süheyl, önce havuzdaki aksi sonra da kubbedeki resmi görünce derinden etkilenip bayılır. Resmin etki gücü daha önceden geniş bir şekilde açıklandığı için burada, üzerinde fazlaca durulmayıp daha farklı bir ayrıntıdan bahsedilecektir: Süheyl ve babası odaları gezdikten sonra bütün odaların anahtarlarını ona verir; fakat kilidi elmâs olan anahtarı vermez. Daha sonradan da anlaşıldığı üzere baba, bu anahtarı özellikle vermez. Süheyl, havuzun başında bayılmış durumdayken, babası hamamda yıkanmış ve elbiselerini giymektedir. Nitekim elmâs anahtarı Süheyl'in aldığı duyunca eyvahlar etmeye başlar. Zaten, oğlunun yanına geldikten sonra baba, anahtarı niçin vermediğini ayrıntılarıyla anlatır.

Baba, o kapının ardındaki havuzun kubbesinde bulunan sûretin(resmin) farkındadır. O da zamanında bu resme âşık olmuş ve büyük acılar çekmiştir. Oğlunun da bu acılara gark olmaması için mümkün mertebe onu, o kapıdan uzak tutmaya çalışmıştır. Demek ki baba, Süheyl'in resmi görüp etkileneceğini, âşık olacağını kısaca o resmin, Süheyl'i perişan edeceğini biliyordu. Resmin, baba tarafından korkulacak bir nesne olması, resmin etki gücünü göstermesi bakımından dikkate değer bir hadisedir.

Bu mesnevide motif olarak bizleri ilgilendiren diğer bir tema şudur: Süheyl'le arkadaşı nakkâş Çin'e, Nev-bahâr'ı aramaya gider. Oraya vardıklarında, Süheyl dikkatleri çekebilmek için, Çin Fağfuru'na kadar namı duyulacak şekilde halka karşı çok büyük cömertliklerde bulunur ve Çin Fağfuru, Süheyl'in orada

³⁶ Hoca Mes'ud b. Ahmed , *Süheyl ü Nev-bahâr*(Haz.: Cem Dilçin), İnceleme-Metin-Sözlük, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1991, 461–599 arası beyitler.

ikamet etmesini ister. Nakkâş, Süheyl için bir sarây yaptırır; bu sarây, Nev-bahâr'ın sarâyının dibindedir. Nakkâş, sarâyın havuzunu, Nev-bahâr sarâyın damına çıktığında, gölgesi havuza düşecek şekilde yapar. Amaç; Nev-bahâr dama çıktığında onun varlığından haberdar olmaktır. Bu, Süheyl'in, Nev-bahâr'ın aksini suda görmesi hadisesini hatırlatır. Ayrıca Nakkâş, yaptığı bu havuzu, kendi amaçları doğrultusunda hazırlanmış bir tuzak olarak görür:

Ulu havz u taht önine bağlamış
Anun bigi endaze düzmiş imiş(1346)

Ki ger bir kişi tama ağar ise
Gözikürdi suda ne kim var ise(1347)

Çü nakkâş tahtı vü bağı düzer
Ol avladuğı kuşa ağı düzer³⁷(1348)

Buradan sonraki ilgili motif, Tûfân şehrinde.

Yaşanan birçok maceradan sonra Nev-bahâr, Tûfân şehrinde, erkek kılığında hükümdar olur. O da Süheyl'in aşkından yanıp tutuşmaktadır ve onu bulabilmek için ilginç bir yöntem dener ve sonuçta da başarılı olur. Nev-bahâr'ın yolu nasıl Tûfân şehrine düşmüşse, tanıdığı birinin de bir gün yolunun bu şehre düşeceğini düşünür. Bu düşünce doğrultusunda usta bir nakkâşa sırrını açarak ona, şehrin 4 girişine birer saka hane(şifahane) yapmasını ister. Bu saka hanenin girişlerine birer havuz yapılır. Ayrıca kubbeler yapıp onların üzerine de Nev-bahâr'ın resmi çizdirilir. Tabi ki bu kubbeler, resimlerin aksinin havuza düşeceği şekilde imar edilir. Sonunda bu saka haneler, havuzlar, kubbeler ve bu kubbelerin üzerine Nev-bahâr'ın resimleri yapılır ve Nev-bahâr, görevlileri şu şekilde uyarır: “Eğer birileri bu resmi görüp de düşüp bayılırsa onu, bana getirin”. Böylece Nev-bahâr beklemeye başlar. Tûfân şehrine ilkin Salûk'ün yolu düşer. O saka hanelerin birinde su içerken Nev-bahâr'ın sûretini görüp feryat eder ve düşüp bayılır. Onu yakalayıp zindana atarlar. Nev-bahâr bir

³⁷ Dilçin, *a.g.e.*İlgili beyitler.

şekilde, onun ağzından, Süheyl'in hayatta olduğunu öğrenir ki bu haber onu çok sevindirir. Şehre yolu düşen ikinci kişi Kaytâs'tır. O da Aşkından dolayı Nev-bahâr'ı bulma hevesindedir. Nitekim sudaki aksi gördükten sonra durumu araştırmak için şehirde bir yere yerleşir. Şehre yolu düşen üçüncü kişi ise Yahudi tüccardır. O da Nev-bahâr'ı bulabilme hevesine kapılmıştır. Yahudi, havuzdaki çeşmelerden birinde su içerken Nev-bahâr'ın aksini havuzda görür ve o da düşüp bayılır. Onu da Nev-bahâr'ın huzuruna getirirler ve Nev-bahâr ona bazı nasihatlerde bulunur. Nitekim en son Süheyl'in de yolu bu şehre düşer ve o da resmi görünce düşüp bayılır. *“Süheyl ile Nakkâş, Yun şehrinde zindana girip çıktıktan sonra Tûfân'a gelirler. Süheyl kubbedeki resmi görünce bayılır, Nakkâş onu ayıltmaya çalışır. İkisi de Nev-bahâr'ın huzuruna getirilir; kavuşurlar.”*³⁸ Süheyl'in tekrar bayılması dikkate değer bir hadisedir ki bu üçüncü bayılmasıdır.

Görüldüğü gibi Nev-bahâr, resmin etki gücünün tamamen farkındadır. Usta bir nakkâş buldurup kendi resimlerini de kullanarak sevgilisine ulaşmayı dener ve bunu başarır. Bu ve bundan önceki motif tamamen, hikâyenin başındaki Süheyl'in, Nev-bahâr'ın aksini suda görmesi, ona âşık olması ve onu aramaya çıkması hadisesiyle benzeşmektedir. Nev-bahâr'ın böyle bir plan yapması, olacakları kestirmesi, sudaki aksi her görenin bayılması kişiyi resme yönelik düşündürmektedir. Aslında bu hikâyede böyle motifler kullanılarak resmin tartışılmaz etkisi gözler önüne serilmiş olur. Şimdi Nev-bahâr'ın, yukarıda bahsedilen planını nakkâşa anlatmasını gösteren beyitleri verilecektir.

Bu şârumuzun dört kapısı var
Ki her birisinde imaret yarar

Taş inen öküsdür ü su bol durur
Gelen giden uğrayacak yol durur

Pes eglenmeyüp mâlumı dök ü yort
Sakâ-hâneler yap u sen dahi dört

³⁸Mehmed, *Işk-nâme*(Haz.:Sedit Yüksel), İnceleme-Metin, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965, 5.

Ol işe şunun bigi ser hendese
Ki benzeri olmaya hiç kandası

Ulu havz ile her birisine su
Getür şöyle kim havz tolasına su

Benüm sûretümi ki görmişsin uş
Anun tuşına kapuda düz [ü] koş

Hoz ol sûreti kim ki baka suya
Göricek taş olursa aka suya

Başın kaldurup kubbede hem göre
Bu sûret kimündür diyüben sora

İşinde süvâr olan u isteyen
Şehet sataşa ol araya yayan

Ol ohtın nişânum bulma benüm
Bu aradaduğum biline benüm³⁹

Kaytâs, Tûfân şehrine geldiğinde çok önemli bir nokta dikkatini çeker ki o da şudur: Kaytâs, Nev-bahâr'ın, Tûfân şehrinde erkek kılığında hükümdar olduğunu ve yârini bulmak için saka hanelerdeki resimleri yaptırdığını anlar. Bu resim motifine yönelik küçük bir ayrıntıdır:

Meger kimseye gösterimez yüzün
Ki yazdurdı her yirde uş kendüzin(3964)

Diler ki zamân ile yârın bula
Bugün yavu kıldısı yarın bula(3965)

³⁹ Hoca Mes'ud b. Ahmed , *Süheyl ü Nev-bahâr*(Haz.: Cem Dilçin), İnceleme-Metin-Sözlük, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1991, 3708–3717 arası beyitler.

Bu mesneviden “Resmi Görüp Âşık Olama Motifi”ne yönelik genel bir değerlendirme yapılacak olursa şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır: Süheyl’in babasının kırk odada bulunan hazinesi vardır. Bu odaların birinin ardında bir köşk, köşkün içinde bir havuz ve bu havuza düşen bir akis vardır; bu aksin asıl sûreti ise kubbededir. Nitekim Süheyl bu asıl sûreti görünce birdenbire neye uğradığına şaşırıp orada düşer ve bayılır. Çünkü âşık olmuştur. *“Süheyl, sudaki hayâlin aksini kubbede görünce kimin sûreti olduğu bilmeden, resmin büyüüne kapılarak birden âşık olur ve ah edip düşer, bayılır. Süheyl’in görüp âşık olduğu bu resim, daha sonra anlaşıldığına göre Nev-bahâr’ın resmi ve adı eserde söylenmeyen usta bir nakkâş tarafından yapılmıştır.”*⁴⁰ Aşkın tarif edilmez gücü ve etkisi yüzlerce yıldır anlatılmaktadır; fakat bu hikâyede dikkatleri çeken yön, aşkın etki gücünü ortaya çıkaran yöntemdir ki o da resimdir. Yani kubbede görünen ve ruhu olmayan bir resmin, insanı kendine âşık etmesi, dikkatleri aşka değil resme çekmektedir. Ayrıca Süheyl’in babasının, onu, resmin bulunduğu odadan mümkün mertebe uzak tutmaya çalışması, dikkatleri çeken ikinci nokta olmaktadır. Yani resmin etki gücü daha önceden baba tarafından tecrübe edilmiştir. Bu resimle beraber gelen felaketin bir daha yaşanmaması için baba, Süheyl’i, Nev-bahâr’ın resimlerden uzak tutmak ister; fakat bunun önüne geçemez. Zaten Süheyl’in babası durumun farkına varınca eyvahlar edip o resmi yapan nakkâşa beddualar eder. Yani Süheyl’in babası resmin etki gücünün tamamıyla farkındadır.

Nev-bahâr’ın bir rüya görmesi ve bu rüyanın, dadısı tarafından *“güzel yüzlü, iyi huylu, ulu ve cömert bir padişâh, resmini görüp kendisine âşık olduğu ve onu aramak için yollara düştüğü”* biçiminde yorumlaması” bu mesnevideki “Resmi Görüp Aşık Olma” bağlamında dikkate değer bir ayrıntıdır: çünkü rüyanın, aşık olunması şeklinde yorumlanması, olasılık dahilinde karşılanabilmesine rağmen, aşık olunmanın sebebinin resme bağlanması ilgi ve dikkat çekicidir. Demek ki hikâyenin müellifi, resim motifine özellikle dikkatleri çekmek istiyor ki Süheyl gerçekten de Nev-bahâr’ın resmini gördükten sonra onu bulmak için yollara düşmüştür.

⁴⁰ Dilçin, a.g.e.. 84.

Süheyl'in arkadaşı nakkâşın, Nev-bahâr'ın sarâyının dibine başka bir sarây yapması, sarâyda da bir havuz yapması, özellikle Nev-bahâr dama çıktığında gölgesinin, yapılan havuza düşecek biçimde yapması, bize direkt mesnevinin başına yani Süheyl'in, Nev-bahâr'ın aksini babasının kırk odalı hazinelerinin bulunduğu odalardan birinde olan köşkün içindeki havuzda görmesini hatırlatır. Nakkâş'ın böyle bir şey yapması nedendir acaba? Görüldüğü gibi burada resim-hayâl-insan ilişkisi ortaya çıkıyor. Yani Nev-bahâr'ın önce hayâlinin diğer bir ifadeyle resminin aksi suya düşer(kırk odalı hazinelerin olduğu yer) sonra da kendinin yani birebir asıl sûretin aksi suya düşer(Nev-bahâr'ın sarâyının yanına yapılan sarâyda). Zaten Süheyl yaptırdığı sarâyın havuzuna Nev-bahâr'ın aksinin düştüğünü görünce ve sonradan asıl sûrete dönünce Nev-bahâr peçesini yüzünden çeker ve o esnada Süheyl'in işi biter, gözleri kamaşır ve ah ile inlemeye başlar:

Nikabın yüzünden götürdi tamâm
Süheyl'in işini bitirdi tamâm(1500)

Süheyl anı göri kamaşdı gözi
Kopuzı bıraktı vü kesdi sözi(1501)

Şunun bigi âh eyledi bir kezin
Ki işitdi kız âhının âvâzın(1502)

Aslında bu sahnenin yaşanması Süheyl'in, Nev-bahâr'ın sudaki aksini gördüğü ilk anın tecellisidir. Şair adeta bu ana hazırlık yapıyor. Âşık olunacak kişinin önce hayâlini sonra resmini ve en sonunda da kendisini yani asıl sûreti gösterir. Âşık konumunda olan Süheyl'in işi ise bundan sonra ağlamak ve inlemek olur.

En son olarak Nev-bahâr'ın Tûfân şehrinde, kendini tanıyanların bilhassa Süheyl'in, onu bulması için bir saka hane, içine havuz ve havuz içine gölgesinin düşeceği, kendi resminin çizilmiş olduğu bir kubbe yaptırması okuyucuyu, Nev-bahâr'ın zekâsına hayran bıraktırmaktadır. Bu tablo, kişiye şunu da

düşündürmektedir: Nev-bahâr, neden direkt kendi resimlerini çizdirmez de resmin aksinin üstüne düşeceği bir havuz yaptırır. Herhalde aşamalı bir durum söz konusudur. Yani onu tanıyan ve/veya âşık olanların önce havuzda bir yansıma daha sonra aksin kendisi olan resmin görülmesi istenir. *“Nev-bahâr Tûfân şehrinde iki yıl hüküm sürer. Usta bir nakkâş çağırır; sırrını ve nikabını ona açar ve şehrin dört kapısına “saka hane” ve her birine birer büyük havuz yapmasını, kubbeye çizeceği nikapsız “sûret”ini, havuza aksi düşecek şekilde resmetmesini emreder. Böylelikle kendini tanıyanlardan haberdar olabilecek, resminin önünde gülen, ağlayan olursa verdiği emir gereğince huzuruna getirilecektir.”*⁴¹ Nev-bahâr, yaptığı eylemde resmin istidadının tamamen farkındadır. Özellikle planının aşamalı olması dikkate değerdir. Yani; usta bir nakkâş buldurması, saka hane ve içine bir havuz yaptırması, üstünde resminin olacağı bir kubbe yaptırması, o resmi görenlerin ağlayıp inlemesi daha önceden Nev-bahâr tarafından tek tek hesaplanmıştır. Tabi burada resmin etki gücü, ön plandadır. Nev-bahâr resmin oluşturacağı etkiyi bildiği için böyle bir plan yapmıştır. Nitekim bu güç kendinden şaşmamış ve yerini bulmuştur.

Aslında gerek Nev-bahâr’ın gerek nakkâşın resme ve imara(saka hane) yönelik aşamalı planları dikkat edilirse birbirine benzemektedir. Şairin bu planları; karakterlere önem kazandırmaktadır. Çünkü Nakkâş sayesinde Süheyl mutlu olmakta ve Nev-bahâr’ın zekâsıyla sevgililer birbirine kavuşmaktadır. Kaldı ki kullanılan temel araç resimdir.

⁴¹Mehmed, *Işk-nâme*(Haz.:Sedit Yüksel), İnceleme-Metin, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965, 4.

5. BÖLÜM

HURŞİD-NÂME

5.1. Eser Tanıtımı:

Hurşîd-nâme, Germiyanlı Şeyhoğlu Mustafa tarafından yazılmış olup İran Şâhı Siyavüş'ün kızı Hurşîd'le Magrip Sultanı'nın oğlu Ferahşâd arasında geçen bir aşk hikâyesidir. “*Eser, Germiyan Beyi Süleyman Şâh için hazırlanmış olduğu halde onun vefatı üzerine 1387 (H. 789)'de tamamlanarak Sultan Yıldırım Beyazîd'a sunulmuştur*”⁴².

5.2. Eserin Olay Örgüsü:

“İran şâhı Siyâvüş'un Hütâyî Ay hatundan bir kızı dünyaya gelir. Padişâh, doğacak çocuğun oğlan olmasını isterken, arzusu hilâfına kız gelmesine üzüdür. Âdet olduğu üzere müneccimleri toplayarak kızının tâlî'ne baktırır. Müneccimler: İlk altı günde bu kız için çok tehlike var, altı günü atlatırsa on altı yaşında, bu kızın güzelliği yüzünden ülkede büyük bir fitne kopacak, Şâhın tahtı tehlikeler geçirecek. Bu uğurda çok insan ölecek...” derler. Siyâvüş, bu haberlerden ölçüsüz derecede korkuya kapılır. Hatuna, kızı ortadan kaldırmayı teklif eder. Anne, razı olmuş gibi görünürse de yavrusunu kurtarma çarelerini düşünür. Şehir içine, Dâye'sini göndererek yeni ölen bir çocuğu Hurşîd'in yerine defnettirir. Hurşîd'i de gizlice, zıfaf gecesi kendisine yüzgörümülüğü olarak verilen Dârü'l-Melek kalesine gönderir. Dâye bir güvenilir hadım refakatinde Hurşîd'i kaleye ulaştırır.

⁴² Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Meb. Yayınları, İstanbul, 2004, 384.

Hurşîd, Dârü'l-Melek'de, gizlice beslene dursun. Hitâyî Ay hatun, padişâhın ava çıktığı zamanlar kızını görme imkânını bulur. Okuma çağı gelince Pîr Muallim, aranıp bulunur. O da bu sırra ortak edilir.

Hurşîd, dokuz yıl Pîr Muallim'in elinde okur. Bütün ilim ve fenleri tahsil eder. Bu arada, Siyâvuş'un diğer kadınları, Hurşîd'in gizlice büyütölmekte olduğunu öğrenirler ve padişâha da haber verirler. Şâh, hiç beklemediğı bu durum karşısında deliye döner. Dört muhafızını ve adamlarını alarak kale yolunu tutar. Sabaha karşı Dârü'l-Melek'e varır. Kale kumandanı, şâhı görünce korkuyla kapıları açar. Siyâvuş, kale kumandanına iltifatlar eder görünmekle beraber, muhafızlarından ikisini, evvelce verdiği emri yerine getirmek üzere çoktan kızının bulunduğu eve göndermiştir bile. Gidenlerden haber gelmeyince diğer ikisini daha gönderir. Onlardan da ses çıkmaz. Bu defa şâh, kendisi hiddetle o tarafa gider...

Dışarıda olup bitenlerden habersiz, yatağında sere serpe uyuyan Hurşîd, gözlerini açınca neye uğradığını bilemez. Hayretler içinde bakınırken padişâhın yalın kılıç içeriye dalmasından büsbütün şaşkına döner.

Kızının güzelliğı karşısında hareketsiz kalan baba, dört muhafızının da Hurşîd'in yatağı etrafında baygın bir şekilde yattıklarını fark eder. Biraz kendine gelir. Kızına iyi muamele etmeye çalışır. Kendisini götürmek üzere geldiğini söyler. Hazırlanmasını ister. Hurşîd, Dâye, hadım ve Pîr Muallim, Siyâvuş tarafından kaleden alınarak, Cemâbâd'a getirilir. Hitâyî hatun, kızını görünce bayılır. Sultan onu teselli eder. Münecimlere inanmadığını söyler. Kızını öldürmeyip gizlice beslettiğı için de teşekkür eder. Neşeli günler başlar...

Sarâyın bahçesinde gezinmeye çıkan Hurşîd, babasına ricacılar göndererek, burada bir köşk yapmasına izin verilmesini ister. Siyâvuş, kızının bu arzusunu yerine getirir. Çatısı billurdan, içinde en nadide süsler bulunan eşsiz bir köşk yaptırır; bahçesinde hamamlar, havuzlar ve fiskiyeli olan bir köşk.

Padişâhın en sadık muhafızları olup Hurşîd'in başını kesmekle görevlendirilen dört siyah köle neden sonra kendilerine gelirler. Feryatlar kopararak naralar atarak sahraya çıkarlar. Yollara düşerler. Cem-âbâd yakınlarından geçerken içlerinden birisi dayanamayarak ölür. Diğer üçü, ölene bir mezar kazarak gömerler. Başına bir taş dikerek üzerine şu beyitleri yazarlar:

*Ki bu yir kabridür ol ışk erinün
Ki bir kez nâ-gehânî bir perînün(1494)*

*Çü yüzin gördi der-hâl oldu bihuş
Çü görmez oldu cân ısmarladı uş(1495)*

*Garîb ü âşık u mağfûr u merhûm
Ol evde bâ-murâd u bunda mahrûm(1496)*

Burdan sonra muhafız köleler birbirlerinden ayrılırlar. Birisi doğuya, birisi batıya birisi de Mısır taraflarına doğru yönelir.

Günlerden bir gün Hurşîd, Dâye'sine, biraz dolaşmak istediğini söyler. Dâye, tehlikeyi haber vererek etraflarının yedi kat burçla çevrildiğini bilmesini ister. Meğer Siyâvuş, müneccimlerin dediklerini unutmamış, her şeye rağmen tedbirli olmak gerektiğini inanmışmış. Lalası (hadım), böyle olmakla beraber, sarâyın şehir dışına çıkmak için kullanılan gizli yolun ağzının kendi bahçesi içinde kaldığını; fakat belli olmaması için ustalar tarafından üstünün toprakla örtüldüğünü haber vererek Hurşîd'i ümitsizliğe düşmekten kurtarır. Böylece Hurşîd, kimseye sezdirmeden şehir dışına çıkabilme serbestliğini kazanmış olur. Bir gece Hurşîd, Daya ve bir iki câriye, şehir dışına, bu gizli yoldan çıkarlar. Uzaklarda mezara benzer bir karaltı görürler. Başına varınca gerçekten bir mezar olduğunu anlarlar. Hattâ başucunda dikili taşı ve üzerinde yazısı olan bir mezar. Hurşîd, taşa kazınmış beyitleri okuyunca her şeyi anlar. Sabahlara kadar, bu gerçek âşığının mezarı başında ağlar, dövünür, çırpınır, gözyaşları döker...

Hurşîd, bu sâdik âşğının üzerini bir türbe ile süslemek isteyince bir rüyâ uydurur. Bu uydurma rüyayı babasına anlatır. Güya, Hızır İlyas, bir boz at üzerinde, kendisine burasını işaret ederek, bir türbe yaptırmasını istemişmiş. Etrafının da bir bahçe "teferrücgâh" hâline getirilerek gelenlerin ziyaretine açılmasını söylemişmiş... Pâdişâh, kızının bu rüyasını gerçek kabul ederek isteğini reddetmez. Türbenin plânlarını Hurşîd hazırlar. Ustalar da binayı yaparlar. Bundan böyle burasının adı da Hızır İlyas olur.

Muhafız kölelerden birisi Mağrib yönüne gitmişti. Bu köle bir gün Mağrib'in başşehri sokaklarında görünür. Deli diye bunu herkes alaya alır. Nihayet macerası, Mağrib padişâhının sarâyında da anlatılır. Delinin dilinden düşürmediği Hurşîd adını herkes öğrenir. Mağrib sultanının oğlu Feraşâd, bir gece sarâyında eğlenirken içeri birisi girer. Gelen kişi halkın deli dediği dört siyah köleden birisi olan Âzâd'dır. Feraşâd, Âzâd'dan Hurşîd'in kimliğini öğrenir. Hemen âşık olur. Âzâd'dan, kedisine yoldaşlık etmesini ister. Uygun cevap alınca da hemen yollara düşerler. Yolda giderlerken bir karaltı görürler. Yanına yaklaşınca, bunun etrafında olup bitenlerden habersiz dağla, taşla, kurtla, kuşla konuşup vahşî hayvanlarla arkadaşlık eden bir deli olduğunu anlarlar. Kim olduğunu, nereden nereye gittiğini sorarlar. Anlaşılması güç cevaplar alırlar. Bunun Mecnûn olduğu anlaşılır. Aştan, sevgiden, güzellikten çok iyi anlayan bu Mecnûn, aşkı dile getiren şiirler inşâd eder. Feryadından dağlar inler. Taşlar seda verir. Bunu gören Feraşâd ve Âzâd daha hızlı yol almaya çalışırlar. Atları dayanamaz. Ölü. Erzakları tükenir, aç kalırlar. Zelil, sefil yollarda sürünürler. Nihayet günlerden bir gün Cemâbâd önlerinde görünürler. Çok geçmeden de Hızır İlyas civarına gelirler. Yanlarına yaklaşan bir bekçi, burasının bir dilek yeri olduğunu, eğer kendilerinin de bir dileği varsa, gecikmemelerini söyler. Zira buranın sahibi, geceleri burada kimsenin kalmasına müsaade etmez, der...

Türbeyi hayranlıkla seyreden Feraşâd, mezarın başındaki beyitleri okuyunca, Âzâd'ın anlattıklarının bir kısmını gözleriyle görmüş olur. Bu türbeyi de Hurşîd'in yaptırdığını anlar. Bunları böyle hayran gören bekçi, Feraşâd ile Âzâd'a kim olduklarını sorar. "Dervişleriz", derler. Ve devam ederek yıllardan beri Kudüs'teki

Mescid-i Aksâ'da ibadetle meşgul olduklarını bir gece rüyalarında Boz atlı Hızır'ı gördüklerini, Hızır'ın onlara: "Cem-âbâd önlerinde bir makamum vardır, oraya gidin, bundan sonra da orada kalın..." dediğini hikâye ederler. Biz de Hızır İlyâs'ın emrine uyarak buraya geldik, derler.

Türbeye gelen bu iki derviş'in anlattıkları, derhal Hurşîd'e ulaştırılır. Anlatılardan Hurşîd, görmeden Ferahşâd'a âşık olur. Hurşîd, dervişlere yemek gönderir. Onlarla yakından ilgilenir. Hurşîd'in varlığı her an sezilir. Ferahşâd'ın Hurşîd'i görme arzusu gittikçe artar. Dili çözülür, şiir söylemeye başlar. Ferahşâd'ın söylediklerini Âzâd yazar. Bu sırada Hurşîd'in lalası (hadım) gelir. Şiiri çok beğenir. Kâğıdı öperek alır, elbisesinin yenine koyarak Hurşîd'e götürür. Şiiri okurken Hurşîd'in yüzü kızarır. Hurşîd, sırrını Dâye'sine açar. Ferahşâd'a âşık oluşunu söyler. Ferahşâd'ın şiirine, başka bir şiirle cevap verir. Dâye erkek elbisesi giyerek şiiri, Ferahşâd'a götürür. Böylece kurulan temas, gizli yol aracılığıyla gizlice görüşmelere yol açar. Hurşîd'in köşkünde gizli eğlenceler tertiplenir. Bu gizli görüşmelerle iktifa etmeyen Ferahşâd, gündüzleri derviş olma, geceleri köşkün misafiri olma gibi ikili duruma razı olmamaya başlar. Üzülür, ağlar, dövünür. Hurşîd de Ferahşâd ile her an beraber olmayı ister. O da aynı arzularla yanıp tutuşur. Vuslat isterler. Ferahşâd'a Âzâd, Hurşîd'e de Dâye öğütler ve teselliler verirler. Aşkları gittikçe artar. Bu zamana kadar yüzünü bir perde ile örten Hurşîd, bir gece yüzünden perdeyi kaldırır. Ferahşâd bayılır. Gülsuları serperek ayılırlar. Bundan sonra Ferahşâd ile Hurşîd arasında "zıftan gayri" her şey cereyan eder.

Hurşîd ile Ferahşâd, sevişmenin tadını çıkarıp her an beraber olamamanın acısını çekerlerken Maşrık'ta da bazı hareketler görülür. Maşrık'a yönelen kölelerden birisi giderek Hitây ülkesine varır. Adı Siyah ve kendisi de kara olan bu köle, şehirde dolaşırken pazaryerinde "ıklık" çalan bir köseyi görür. Sazın nağmelerinden bayılır. Aşk coşar. Ayılınca, ıklıkçı kösenin ayaklarına kapanır. Kendisine ıklık çalmayı öğretmesini ister. İklikçi muvafakat edince de peşinden ayrılmaz. Siyah, kısa zamanda çok güzel ıklık çalmasını öğrenir, Siyâh'ın ünü kısa zamanda bütün ülkede duyulur. Bu eşsiz sanatçının ustalığı sarây çevrelerinde de tartışılır. Şâha haber gider. Hitây ülkesinin padişâhı Boğa Han, Siyâh'ı sarâyına getirmelerini söyler. Siyâh'ı sarâyı

getirmek için gidenler gelmez. Meğer Siyah'ın yanına yaklaşanlar ıklık sesinden mest olarak orada kalırlarmış. Derken Boğa Han, veziri Turumtay ile birlikte gitmeye karar verir. Yola düşerler. Varırlar ve ormanlar içinde, çağlayanların bulunduğu, kuşların cıvıldaştığı bir yerde oturmuş saz çalar bir kişiyi görürler. Siyâh'ın yanına gelince Boğa Han duygulanır. Sazın sesinden ve söylenen şiirlerin anlamından adetâ büyülenir. Nihayet dinlenmek üzere çalgıya ara veren Siyah, etrafındakilerin kendilerine gelmelerine sebep olur. Yarı baygın bir halde ıklık dinleyenler, ayılınca yanlarında Boğa Han'ı görüp şaşırırlar, toparlanmak isterler. Boğa Han, Siyâh'ı hemen sarâyâ götürmek isterse de Turumtay itidal tavsiye eder. Sarâyâ getirilen Siyâh'ı Turumtay sorguya çeker. Sorularına ters cevaplar alınca ıkıkçıyı azarlar. Siyah, Turumtay'ın şerrinden Boğa Han'a sığınır. Nihayet, siz beni anlayamazsınız, dercesine başından geçenleri anlatır. Boğa Han, Siyâh'ın haliyle anlattıklarına bakarak görmeden Hurşîd'e âşık olur. Veziri Turumtay'ı, Hurşîd'i istemek üzere Acem mülküne elçi gönderir. Uzun ve çileli bir yolculuktan sonra Turumtay, Cem-âbâd'a gelir. Boğa Han'ın mektubunu Siyâvuş'a verir. Boğa Han, bu mektubunda bir taraftan Hurşîd'i kendisine vermeleri için yalvaran bir ifade diğer taraftan da tehdit edici sözler kullanmıştır. Siyâvuş, Hitâyî hatunun fikrine müracaat eder. Hatun, kızlarından kimsenin haberdar olmadığını düşünerek, "Kızımız yoktur" diye cevap verelim, der. Öyle de yapılır. Bir iş başaramayan Turumtay'ı, Boğa Han azarlar, bir taraftan da acele fermanlar göndererek iki yıllık bir savaş için hazırlanmaları için kendisine bağlı ülkelerin emirlerine, beylerine "bitikler" yazar. İki yıllık savaş için hazırlıklı muazzam bir ordu toplanır. 300.000 atlısı olan bu ordu, gündüzleri gizlenerek geceleri yürüyerek İran'a doğru yola çıkar. Boğa Han itaat eden ülkeleri koyar geçer, baş tutanları talar geçer. "Bayındır yurtları viran eyler". İlk imdat feryatları gelince Siyâvuş, işin vahametini anlar. Derhal vezirlerini ve beylerini toplayarak danışır. Ne yapılması gerektiğini sorar. Meseleyi uzun uzun tartışmaya bile vakit yoktur. Nihayet yakın yerlerdeki emirlere ve beylere haber ulaştırılabilir. Bir taraftan da Cem-âbâd sûrları tahkim edilir. Gele gele 40.000 atlı ile 20.000 yaya olmak üzere 60.000 asker toplanır. Vezirlerden bazıları, bu ordu ile Boğa Han'a karşı çıkmak akıl işi değildir. Verelim Hurşîd'i gitsin diye söylemeye başlarlar. Siyâvuş ümitsizliğe kapılır. Beylerini toplayarak onlara ikram ve ihsanlarda bulunur. Güzel vaatlerle gönüllerini hoş eyler. Askerini teftiş eyleyerek içlerinden

10.000 kişilik bir karavul gücü seçer. Bu sırada Boğa Han, Sirtak'ı 5.000 atlı ve 3.000 er ile tekrar elçiliğe gönderir. İsteğini ikinci defa Siyâvuş'a bildirir. Siyâvuş elçiye ikramlarda bulunur. Bir tören tertipleyerek önce geçen birlikleri arkadan dolaştırıp tekrar geçirmek gibi hileli bir şekilde askerlerini elçinin önünde teftiş eder. Böylece elçinin gönlüne korku düşer. Siyâvuş'un karavulu, Boğa Han'ın öncü gücünü bir gece gafil avlayarak kırar, kılıçtan geçirir. Kırgın haberi, Siyâvuş'u ümitlendirir. Sirtak şerefine verdiği yemekte elçiyi azarlar. Boğa Han'ın mektubunu okutur. Mektuptaki "tehdit ve münasebetsizliklere" kızan Siyâvuş, elçinin saçını, sakalını yolmalarını ve burnunu kırmalarını emreder. Bu haliyle Boğa Han'a gönderir. Sirtak yüzü gözü sarılı olduğu halde, Boğa Han'ın yanına varır ve olanları bir bir anlatır...

Boğa Han, öncü kuvvetlerinin baskına uğramalarına mı yansın, elçisine reva görülen bu muameleye mi üzülsün? Boğa Han hışımla Cem-âbâd üzerine atılır. Atların kişnemesinden, askerın narasından yükselen sesler göklere çıkar, ölümler mezarlarından kalkacak hale gelir...

Savaş başlar. Birinci gün ünlü savaşçılar teker teker savaşır. Siyâvuş'un meydana çıkan 10 savaşçısından üçü tutsak düşer, ikisi ölür. Boğa Han'ın savaşçılarından dokuzu ölür, yirmisi tutulur. İkinci gün, Siyâvuş'un Kağan Aslan lakaplı ve Zaygam adlı savaşçısı kale dışına çıkarak Boğa Han ordusundan kendisiyle dövüşecek rakip ister. Gelenlerden üçünü öldürür, birini esir alır. Akşam olunca istirahat borusu çalınır. Boğa Han, ordusuna haykırarak dövüşecek kimse yok mu, diye seslenir. Azılı savaşçılardan iki kardeş olan Sirtak ve Sirhan özür dilerler, Sirtak'ın başına gelenler malûm. Sirhan da kardeşinin başına gelen bu felâketten üzgün. Nihayet türlü vaatlerle Boğa Han, Sirhan'ı savaşmağa razı eder. Savaşın üçüncü gününde, Sirhan fil üzerinde olduğu halde, Siyâvuş tarafına meydan okur. Zaygam bir gergedana binerek Sirhan'ın karşısına dikilir. Bu iki savaşçı en ağır küfürleri basarak birbirlerinin üzerine atılırlar. Fil gergedandan ürker. Boğa Han'ın ordusuna doğru kaçır. Fili kovalayan gergedan, üzerindeki Zaygam'la düşman ordusunun içine dalar. Boğa Han'ın askerleri, Zaygam'ın üzerine kementler atarak onu ele geçirirler. Böylece savaşın üçüncü günü, Siyâvuş'un en ünlü savaşçısının ele

geçirilmesiyle sona erer. Siyâvuş bu durumdan üzüdür. Danışma meclisini toplar. Karşı tarafta da Boğa Han, ertesi gün umumî taarruz için hazırlık yapılmasını emreder.

Siyâvuş'un danışma meclisi, Hurşîd'i verip bu belâdan kurtlarım, der. Hurşîd'e de bu kararı bildirirler. Cevap olarak Hurşîd, bu gece bir rüya gördüğünü ve ertesi gün yapılacak bir savaşta Boğa Han'ın öldürüleceğini söyleyerek babasını eğler. Öte yandan bir hileye başvurur. Teke tek yapılan savaşlarda ele geçirilen esirlerden birisini zindandan alarak onunla konuşur. Esire, Boğa Han'ı çok sevdiğini lâkin babasının vermediğini, annesinin bu evliliğe razı olmadığını söyler. Ertesi günü savaşa, kendisinin erkek elbisesi giyerek çıkacağını, eğer karşısına Boğa Han gelip de yapmacık bir savaştan sonra kedisini kaçırorsa bu işi tatlıya bağlamanın mümkün olacağını söyler. Hurşîd olduğundan emin olması için yüzünü açan kız, esirin eline Boğa Han'a verilmek üzere bir de mektup tutuşturur. Adamlarına da esiri gizlice kale duvarlarından dışarıya iple sarkıtmalarını emreder.

Hurşîd, bu durumdan Ferahşâd'ı da haberdar ederek kendi elbise ve zırhından aynisini ona da temin eder. Esir de Boğa Han tarafına ulaşarak gereğini yapar.

Savaşın dördüncü gününde kaleden savaşmak üzere atının üzerinde dışarı fırlayan Hurşîd, Boğa Han'ın, bütün savaşçıları bir kenara iterek kendisiyle savaşmak üzere ilerlediğini görür. Savaş oyunu başlar. İki savaşçı karşı karşıya geldiklerinde ilk darbeyi önceden kararlaştırdıkları gibi Boğa Han'ın yapması gerekir. Öyle de olur. İlk darbeden kendisini kollayan Hurşîd, ikinci vuruşu kendisi yapmadan önce zırhının yüzlüğüünü kaldırır. Bu güzellik karşısında kendinden geçen Boğa Han'ın işini bitirmek kolaylaşır. Yarı baygın Boğa Han'ın boynuna, Hurşîd öyle bir kılıç sallar ki atının boynu da beraber kopar. Düşman ordusunda bir çığlık kopar. Herkes başının derdine düşer. Bu kargaşalık esnasında Hurşîd, elbiselerini çıkarmak üzere bir köşeye çekilirken açılan kale kapısından dışarı fırlayan askerler, Boğa Han ordusunun içine dalar. Hurşîd Ferahşâd'a, bu işi kendisinin yaptığını söylemesi halinde işlerin kolaylaşacağını bildirir. Öyle yapar. Hurşîd'in çıkardığı

zırhı Âzâd giyer. Ferahşâd ile Âzâd düşman içine dalarlar. Boğa Han'ın hazinesini kaçırmakta olan Turumtay'ı yakalayarak Siyâvuş'un huzuruna çıkarırlar. Siyâvuş, Turumtay'ın kale kapısına asılmasını ve hazinenin de onu yakalayana verilmesini emreder. Boğa Han'ın kırk katır yükü olan hazinesine sahip olan Ferahşâd, bunları Âzâd'a bağışlar. Cem-âbâd'da yedi gün yedi gece bayram yapılır. Boğa Han'ı öldüren Ferahşâd, Siyâvuş katında büyük itibar görür. Evlâtlığa kabul edilir. Hurşîd'i Ferahşâd'a lâyük görür. Şâhın bu düşüncesi, Hıtâyî hatun tarafından da uygun bulunur. Hatun, hayırlı işte acele etmek gerektiğini de hatırlatır. Herkes, "Kız, Boğa'yı öldürenindir" der. Siyâvuş, danışma meclisini toplar, onlara bu düşüncesini açıklar. Lâkin vezirler, kethüdalar ve nâyipler karşı çıkarlar. "Cemşid aslından gelen Hurşîd, böyle aslı nesli bilinmeyen kişiye verilir mi ?" derler. Öyle dil dökerler ki Siyâvuş, bunlara hak vermek zorunda kalır. Ferahşâd, bu durumdan haberdar olunca, Âzâd'ı elçi olarak gönderip aslını ortaya koyar. Mağrib sultanının oğlu olduğunu bildirir. Siyâvuş, Ferahşâd'ı tekrar benimser. Kendi eliyle ona "iarap" içirir. İhsanlarda bulunur. Bu durum, vezirleri ve şâhın yakınlarını biraz daha kızdırır. Danışma meclisi tekrar toplanır. Kimisi, kızı isteyen "kalın" vermesi gerekir, bu bir gelenektir, der. Padişâh, Ferahşâd'ın kalın verdiğini, Boğa Han'ın başını uçurduğunu söyler. Kimisi de Ferahşâd'ın, Mağrib sultanının oğlu olmadığını, belki de oralı bir köle olabileceğini söyler. Şayet şehzâde ise babasının hazinesindeki "Şeb-çerâğ" lardan bir tanesini alıp getirmesini ileri sürerler. Bu sonuncusu, Siyâvuş'a da hoş gelir. Babasının hazinesindeki iki "şeb-çerâğ"dan birisini alıp getirmek üzere Ferahşâd'a izin verir. "Göt, "şeb-çerâğ" ı al getir, kızı da al götür" der.

Çaresiz kalan Ferahşâd, memleketine dönerek isteneni yapmak üzere yolculuk hazırlığına başlar. Hurşîd'le vedalaşır. Ferahşâd, yanında Âzâd olduğu halde yollara düşer. Yollarda türlü güçlüklerle karşılaşır. Gemiye binerler. Fırtınaya yakalanan gemi, kayalara çarparak paramparça olur. Âzâd ile Ferahşâd, ellerine geçirdikleri birer tahta parçası sayesinde boğulmaktan kurtulurlar. Sahile çıkarlar, burada da balıkçılar tarafından öldürülme tehlikesi geçirirler. Nihayet Mağrib'in "Sâhil-i Şarkî" denen kasabasına ulaşırlar. Sâhil-i Şarkî valisi, durumu Mağrib sultanına bildirir. Sultan, Ferahşâd'ın dönüşüne çok sevinir.

Mağrib sultanı, bir gün vezirlerini toplayarak, padişâhlığı oğluna devretmek istediğini haber verir. Sultanın bu düşüncesi, vezirlerce de uygun bulunur. Lâkin Ferahşâd özür beyan ederek İran şâhının kızına âşık olduğunu, kızı alabilmesi içinde hazinede saklanan "Şeb-çerâğ" lardan birisinin "kalın" olarak istendiğini söyler, Babasına yalvarır, yakarır. Babası razı olmadığı gibi oğlu kaçıp gider diye de onu hapse atar. Ferahşâd, hapiste olmasına rağmen Hurşîd'den gayri her şeye sahiptir; fakat sevgilisinden çok uzaklardadır.

Hurşîd, Ferahşâd'ın yolunu gözleye dursun. Ferahşâd, Hurşîd'e kavuşmak için çareler düşünsün öte yanda felek başka engeller hazırlamaktadır. Görelim, bakalım, o tarafta neler oluyor?

İran şâhının muhafız kölelerinden birisi, yani sonuncusu da, günlerce, haftalarca hattâ aylarca yürüdüktan sonra Çin ülkesine varır. Kâfur adlı bu siyah köle, "Nigâristan-ı Çîn" adındaki şehre varır. Her tarafın resimlerle süslenmiş olduğunu görür. Bu resimler sayesinde hâsıl olan tedai ile Hurşîd'i hatırlar. Hurşîd sözü ağzından çıkar çıkmaz bayılır. Bunu gören halk, etrafına üşüşür. Her biri ayrı şeyler söylerler. Kimisi, deli, kimisi, âşıktır, derler. Resimleri görünce sevgilisine benzetmiş olabilir, derler... Kâfur ayılınca, bu resimleri yapan ressamın yanma koşar, öğrenci olarak işe başlayan Kâfur resim meşkleriyle kısa zamanda ressam olur. "Hindistan'da Mani'nin şöhreti neyse, Çin'de de Kâfur'un adı o kadar meşhur" olur. Bir gün gizlice Hurşîd'in resmini ipek bir bez parçasına çizer. Bu resmi koynuna koyarak ara sıra kimseler görmeden bakar. Böylece Hurşîd'in resmine bakarak avunma yolunu tutar. Yine bir gün, bir تنها yerde Hurşîd'in resmine bakarken aniden fırtına çıkar, kuvvetli rüzgâr resmi elinden uçurur...

Mısır sultanı Tûs'un oğlu Behrâm, sarâyın bahçesinde, içinden buz gibi suların şırl şırl aktığı, kuşların civil civil ötüştüğü cennetâsâ bir köşede eğlenmektedir. Sazların çalındığı, şarkıların okunduğu ve en nefis şarapların içildiği bir sırada, ağaçların dalları arasına bir "şey" düşer. Behrâm, o "şeyi" aldırır, bir de ne görsün! Üzerinde, dünyada eşi benzeri bulunmayan bir güzelin resmi var! Düşüp bayılır.

Behrâm'ı ayıltmaya çalışan arkadaşları, bir taraftan da babasına haber gönderirler. Baba olan Tûs, oğlunu teselli etmeye uğraşır. Behrâm, kimine mektubu Hüdhüd, kimine yel getirir, Bugün Süleyman benim! Belkîs'i bulmam gerekir, der. Babası: Niyetin Siyâvuş'un kızı Hurşîd ise babası onu vermez, verseydi Boğa Han'a verirdi, der. Başa çıkamayınca da oğlunun yanına akıllı kişiler verir. Kârûn hazinesi kadar bol altın, at, deve, katır... "Cihan dolusu" asker... Kafile Mısır'dan yola çıkar. Sûratle yol alır. Bir gün Cem-âbâd önlerinde görünür. Törenle karşılanır. Behrâm ve yanındakiler ağırlanır. Tûs'un yazdığı mektup, Siyâvuş'a takdim olununca da iş anlaşılır...

Ferahşâd'a Hurşîd'i vermek istemeyenler, buna karşı koyanlar, bu defa kızı Behrâm'a vermek için ellerinden geleni yaparlar. Siyâvuş, verilmiş sözümüz vardır, dese de onu da ikna ederler. Hadiselerin gelişmesini dikkatle izleyen Hurşîd, çok üzülür, kanlı gözyaşları döker. Nihayet düğün hazırlıklarına başlanır... Hurşîd, gönlü kırık, gözleri yollarda... şiirler yazar. Tanrıya yalvarır, yakarır. Yazdığı şiirin cevabını rüyâ âleminde alır. Ferahşâd da ona aynı vezin ve kafiyece cevap verir. Ferahşâd, Behrâm'ın güveğiliğe kabul olunduğunu bilir. Lâkin hapisnede olduğundan hiçbir tarafa kımıldayamaz. Üzüntüsünden kahrolur...

*Derken, günlerden bir gün, Mağrib sultanı hastalanır. Oğlunu zindandan al-
dırarak yanına çağırır. Beylerini toplar. Artık ölümünün yaklaştığını, Ferahşâd'a
arka dayak olmalarını, itaatte kusur etmemelerini söyleyip buna benzer öğütler
verirken ruhunu Hakka teslim eder. Bunun üzerine Mağrib ülkesinde yas ilân edilir.
Bir taraftan da Ferahşâd'ın tahta çıkması tebrik ve teşekkürleri icra edilir.*

*Bütün bu işler tamamlana dursun. Âzâdı vezir tayin eden Ferahşâd, yerine
saltanat naibi bırakarak hacca gidiyormuş şayiasını çıkarıp doğruya doğru yola
çıkartır. 7.000 yüklü at, deve, katırla 12.000 atlıdan meydana gelen bu kafilede en
mühim cevher "Şeb-çerâğ" dır. Günlerce yolculuktan sonra bu ordu, bir akşam vakti
Cem-âbâd önlerinde görünür. Şehir yakınında ordugâhını kurarak konaklar. Şehir
halkı heyecâna kapılır. Yaktığı ateşlerden her tarafı aydınlatan bu ordudan Siyâvuş,*

hemen haberdar edilir. Hızır İlyas civarı, ışıklar içinde kalır. Siyavüş, bu habersiz gelişi öğrenince çok kızar. İnayet adlı yakını, haber almak üzere ordugâha gönderir. Misafir ordu, İnâyet'i törenle karşılar. Ağırlar, İnayet, bu gelişin sebebini sorunca, Ferahşâd, şâh bizi düğüne çağırmış, biz de geldik der. Geceden önce şehre ulaşabileceklerini tahmin ettiklerini, haber verip şâhı rahatsız etmek istemediklerini, bundan dolayı özür dilediklerini ilâve etmeyi de unutmaz. İnayet ağır hediyelerle Siyavüş'ün katına döner.

Bu sırada bir başka heyet de hazırlık içindedir. Az sonra, Hurşîd'in gümüş kâğıt üzerine altın kalemle yazdığı ve kısacası "Nerede kaldın" anlamına gelen bir şiirini ve tepsiler dolusu yiyecekler getiren Dâye ve bir iki kız, Ferahşâd'ın otağı önünde görünür. Gelenler en iyi şekilde ağırlana dursun, Ferahşâd da altın kâğıt üzerine gümüş suyuyla yazılan ve Behrâm'la niçin ve nasıl evlenmeye razı olabildin, mealindeki şiirini hazırlar. Değerli hediyelerle mükâfatlandırılan Dâye ve beraberindekiler, Ferahşâd'ın bu şiirini de Hurşîd'e getirirler.

Behrâm için başlatılan düğünün 38. gününde Cem-âbâd'a ulaşan Ferahşâd'ı inayet aracılığıyla, Siyavüş yanına çağırır. Ferahşâd büyük bir törenle karşılaşır. Ferahşâd, şâha hediyelerini takdim eder; Kutu kutu içine yerleştirilen "Şeb-çerağ"ı da verdiği zaman her taraf gündüz gibi aydınlanır. Siyâvuş de Ferahşâd'ı hediyelere boğar. Yemekler yenir, şaraplar içilir. Çeşitli eğlenceler düzenlenir; fakat Siyâvuş'u bir düşüncedir alır. Şimdi ne yapmalı? Behrâm için düğün yaparken Ferahşâd çıka geldi. Kızı kime vermeli? İşin içinden çıkamayacağını anlayınca da kadı ve müftüyü katına davet eder. Bir taraftan da Ferahşâd'ın neden geç kaldığını sorar. Ferahşâd, başına gelenleri anlatır. Siyâvuş, danışma meclisini toplar. Durumu bütün ayrıntılarıyla ortaya koyar. Beylerin ve vezirlerin düşüncelerini sorar. Kadı ve müftü duruma bir çıkış yolu bulurlar. Buna göre: "Eğer kız baliğa ise seçme hakkı kendisine bırakılır, şeriatın hükmü budur" derler. Siyavüş kızına, kadı ile müftüyü göndererek isteyenlerinden, Behrâm'ı mı yoksa Ferhâd'ı mı seçtiğini sordurur. Hurşîd, gelenlerin sorusuna karşılık, ince zekâsını kullanarak kendisinin Ferahşâd'la olan macerasının ortaya çıkmasını önler. Kadı ve müftüye cevap olarak, taliplerinden hiçbirisini tanımadığını, evlenmeyi ve baba evini terk etmeyi de

düşünmediğini; ama mademki babası evlendirmek istiyor o halde Boğa Han'ı öldüren ve tahtı yıkılmaktan kurtaran delikanlıyı seçtiğini bildirir. Kadı ve müftü, Hurşîd'in cevabını Siyâvuş'un huzurunda tekrar eder. Hemen oracıkta Ferahşâd ile Hurşîd'in nikâhları kıyılır...

Siyâvuş, Behrâm'ın da gönlünü alarak ağır hediyelerle kendisini mükâfalandırır. Kullar ve karavaşlar verir. Bütün Cem-âbâd halkı Behrâm'ı uğurlamaya çıkar. "Senin gibi aya, her tarafta güneş (hurşîd) bulunur", derler. Behrâm başını eğip yoluna giderken Ferahşâd, İnâyet'i sağdıç yapar; Âzâd'a da Hurşîd'in Dâye'sini ister. Onları da birbirine kavuşturur. Hurşîd ile Ferahşâd'ın hikâyeleri şu beyitlerle biter"⁴³

Ne eksük var ise bitdi arada

İrişdi ol iki âşık murâda(7742)

Murâda irgür iy sultân-ı âlem

Dükeli nâ-murâdı vü beni hem(7744)

5.3. Olay Örgüsünün Motife Yönelik Değerlendirilişi:

Eserin asli kahramanları olan Ferahşâd ve Hurşîd arasında resme dayalı bir aşk hikâyesi veya başlangıcı geçmemesine karşın eserde ikinci karakter sıfatında bulunan Mısır sultanı Tus'un oğlu Behrâm'a yönelik resme dayalı bir motif bulunmaktadır. Behrâm'ın Hurşîd'e yönelik aşk hikâyesine geçilmeden önce, olay örgüsünün aşkla ilgili kısmı, daha iyi anlaşılması için baştan alınacaktır.

Ferahşâd ve Hurşîd'in aşkı üzerine kurulu bu hikâyenin başlangıcında, İran şâhi Siyâvüş'ün bir kızı dünyaya gelir. Adet olduğu üzere bu kızın talihine baktırılır ve kızın güzelliği yüzünden, ileride tahtın tehlikeye gireceği anlaşılır. Bu tespit

⁴³ Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşîd-nâme*(Haz.: Hüseyin Ayan), İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1979, 34-43.

neticesiyle kızın öldürülmesine karar verilir. Duruma razı olmayan kızın annesi, kızı bir oyunla ölmüş gibi gösterip daha sonra onu bir Dâye eşliğinde Darü'l-Melek kalesine, büyütölmek üzere gönderir. Orada yetişen Hurşîd, kısa sürede bütün ilimlere vakıf olur. Bu arada, kızın yaşadığını öğrenen Siyavüş, onu öldürmek üzere dört muhafızla beraber kızın bulunduğu kaleye gider; fakat kızın yanına giden her muhafız köle, kızın güzelliğine hayran olup orada donakalırlar. Daha sonra Siyavüş kızın yanına gittiğinde, aynı şekilde o da kızın güzelliğine hayran kalır ve sonuç olarak kızı alıp kendi sarâyına götürür. Hurşîd'i öldürmekle görevlendirilen dört muhafız köleden biri, onun güzelliğı karşısında dayanamayıp daha sonra cân verir. Geriye kalan üç muhafız köle de, Hurşîd'in güzelliğı karşısında aciz kalıp ona âşık olurlar. Bu aşkın verdiği ıstıraba dayanamayan bu kölelerin bir doğuya biri batıya diğeri de Mısır taraflarına doğru yönelir.

“Resmi Görüp Âşık Olma Motifi”, bu kölelerin aşkı ve akıbetleriyle birebir ilişkili olduğu için, buraya kadar anlatılanlar geniş tutulmuştur.

Mağrip tarafına giden kölelerden biri, Mağrib'in başşehrindeki sokaklarda, deli divane dolaşmaktadır. Mağrip sultanının oğlu Feraşşâd bir gün sarây bahçesinde eğlenirken bu deli âşık bahçeye girer ve bir şekilde Hurşîd'in güzelliğini çok etkili bir şekilde anlatır ve bu anlatımdan sonra Feraşşâd, henüz Hurşîd'i görmeden ona âşık olur. Hurşîd, arkadaşı Azad'la birlikte, hiç beklemeden Hurşîd'in bulunduğu şehre gider ve sonuç olarak bazı vesilelerle Hurşîd ve Feraşşâd birbirilerine âşık olurlar.

Hurşîd ve Feraşşâd'ın aşkı sürerken, Hurşîd'i görüp âşık olan dört kölenin üçüncüsü “Siyah” adlı köle, Maşrik'a yani Boğa Han'ın hüküm sürdüğü Hitay ülkesine doğru gider ve orada âşık olduğu halde gezerken bir müzik aleti olan “ıklık” sesi duyar. Bu sestten çok etkilenen Siyah, kısa zamanda çok güzel ıklık çalmayı öğrenir ve şöhreti bütün ülkede duyulur. Nitekim bu şöhret, bir gün Hükümdar Boğa Han'ın kulağına gider ve onu yanına çağırır. Bir şekilde, bu Siyah adlı kölenin başından geçen aşk hikâyesini ve Hurşîd'in güzelliğini öğrenen Boğa Han da Hurşîd'i görmeden âşık olur ve Hurşîd'i babasından, yarı sevgi yarı tehdit içeren bir

mektupla isterdir. Ret cevabı alan Boğa Han, İran’a saldırır; fakat Hurşîd’in yaptığı bir oyunla yenilir.

Bu olaylar gelişirken Hurşîd’i görüp âşık olan Kâfur adlı dördüncü köle, uzun bir süreden sonra, aşkıdan ta Çin ülkesine kadar varır. Motifle alakalı asıl kısım bu kölede ve onun yaptığı eylemlerde görülmektedir.

Köle Kâfur, gittiği Çin ülkesinde her tarafın nakışlarla süslendiğini görür. Bu resimleri seyreden Kâfur, resimleri çizen ressamı izlemeye koyulur ve bir şekilde o da ressam olur. Nitekim Kâfur, bulunduğu yerde dönemin en şöhretli ressamıdır. Şair, onu anlatırken şu beyti kullanıyor:

Kamu iklim içinde oldu meşhûr
Ki Hindustan’da Mani Çin’de Kâfur.⁴⁴

Ressamlıkta o derece şöhret kazanan Kâfur, iyice ustalaştıktan sonra bir gün, ipek bir mendil üzerine Hurşîd’in resmini yapar ve ona baktıkça teselli bulmaya çalışır. Bir gün yine şehir dışına çıktığında, Hurşîd’in resmine bakarken birdenbire rüzgâr çıkar ve elindeki Hurşîd’in resmi o rüzgarda havalanıp kaybolur. Bu rüzgâr Hurşîd’in resmini, Mısır’da hüküm süren Tus’un sarayının bahçesine düşürür. Eğlence halinde bulunan Tus’un oğlu Behrâm, bu resmi görünce beyninden vurulmuşa döner ve o da Hurşîd’e, görmeden âşık olup orada bayılır. Resimdeki yazıdan bu kızın, İran hükümdarı Siyavüş’ün kızı Hurşîd olduğu anlaşılır. Oğlunun düştüğü halden kurtulması ve mutlu olması için Mısır sultanı Tus, oğlunu beraberindeki kabileyle, Hurşîd’i istemek üzere Cem-Abad şehrine gönderir. Kızı bir mektupla isterler; fakat olayların gidişatı, bu evliliğe mani olur.

Hurşîd-nâme mesnevisinden -olay örgüsünden ayrı olarak- dört köleyle alakalı yukarıda verilen ekstra bilgidaki “Resmi Görüp Aşık Olma Motifi”ne yönelik çalışmayla alakalı olan asıl kısım şudur: “Hurşîd’e âşık olan kölelerin üçüncüsü Kâfur, bir nakkâştan nakkâşlık öğrenir ve sanatını çok ileri götürür. Hurşîd’in çok

⁴⁴ Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşîd-nâme*(Haz.: Hüseyin Ayan), İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1979, beyit:6410

güzel bir resmini yapar. Ara sıra gizlice resmi çıkarmakta, bakıp ağlamaktadır. Bir gün sahrada, yine resmi seyrettiği bir anda çıkan rüzgâr, resmi havalandırır. Resim, ülkeler aşarak gidip Mısır Şâhı Tus'un oğlu Behrâm'ın sarâyının bahçesine düşer. Resmi eline alan Behrâm düşüp bayılır. Tus, resimden Hurşîd'e âşık olan oğluna ne kadar nasihat ederse de fayda etmez. Çaresiz yol hazırlığı yapar; eline, Siyavüş'e sunulmak üzere yazdığı mektubu verip oğlunu yola çıkarır.

Bu tespit de yapıldıktan sonra, çalışmayla alakalı bizleri ilgilendiren ayrıntılar verilecektir.

Hurşîd'in aşkından avare avare gezip Çin ülkesine vardığı ana kadar Kafur'un, hiçbir insanoğlu veya karşı cinse yönelik bir ilgi, eğilim veya dayarlılığı yoktur; fakat Çin'e vardığı anda, çevresindeki resimleri gördükten sonra onlara ilgi duyması, şair Şeyhoğlu Mustafa'nın resme yönelik daha doğrusu resmin insanoğlunu etkileme istidadına yönelik fikirlerini yansıtmaktadır ki bu, "Resmi Görüp Âşık Olma" motifiyle yakından ilgilidir. *"Dolaşırken yolu, şehrin pazar tarafına uğrayan Kâfur, o ana kadar hiçbir şeyi görmezken bir anda sağlı sollu asılmış resimlerle karşılaşır. Yaratılmışlardan hiçbirine gözü ilişmeden "aşüfte-hayrân dolaşan bir kimsenin birdenbire gözünün resimlere(sûretlere) takılması ve insanların bu resimler karşısında "kalp kalbe" durarak onları seyretmelerini görmesi dikkate değer bir husustur. Bu ani değişikliğe sebep nedir?"*⁴⁵

Behrâm'ın resmi görüp âşık olmasından biraz daha farklı olarak köle Kâfur, gittiği Çin ülkesindeki resimlerden derinden etkilenir. *"Resimleri seyretmekte olan Kâfur'un gözü resimleri çizen resimlere ilişir. Ressamların çizdiği resimler o kadar mükemmeldir ki Kâfur, bu ressama aferin demeden geçemez. Resimlerin mükemmelliği insanı hayran edecek şekildedir. Bu resimlere bakarken Kâfur, Siyavüş'ün kızı Hurşîd'i hatırlar. Bir derin ah çekerek bayılır."*⁴⁶

⁴⁵ Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşîd-nâme*(Haz.: Hüseyin Ayan), İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1979, 86.

⁴⁶ Ayan, a.g.e.. 87.

Yıkıldı düşdi bir kez âh kıldı
Sol ok dem aklını güm-râh kıldı(6482)

Dirildi üstine kamu hâlâyık
Didiler oldu bu bî-çâre âşık(6483)

Bururetden ne ma'ni tuydı bâri(6484)
Karardı düşdi vü gitti karârı

Dikkatleri çeken bir diğer nokta, Kâfur'un her şeye kayıtsız kalmasına rağmen resimlere bakıp aşkını hatırladıktan sonra neden resim yapmayı öğrenmek ister ve ressama öğrenci olur:

Kabul itti vü kaldı anda Kâfur
Bugur nakkâşa oldu bende Kâfur(6504)

Ayrıca Kâfur, aşkının verdiği güçle resim sanatında en güzel resimleri yapabilecek istidada erişir. Acaba onu bu denli resme sevk eden nedir?

Şu resme kim bunundur ışkî gâlip
Bu ışk ile ol işe oldu tâlib(6505)

Çü nakş oldu kamu sevdâ hayâli
Bunun sevdâda hod vardır kemâli(6506)

Anun bigi kılurdu nakşî tasvîr
Ki Mani anı kılmayaydı tahrîr(6508)

Behrâm, gayet şen bir şekilde sarây bahçesinde eğlenirken, Kafur'un yapmış olduğu Hurşîd'in resmini görür görmez âşık olup bir anda Behrâm'ın eğlencesi zehir olur ve aralıklarla düşüp düşüp bayılır.

Çü ol nakşa gözini tuş kıldı
Sol ok dem sevgü kanı cuş kıldı(6561)

Temâşa kıldı ol zülf ü hâli
Tolaşdı kaldı gönli kaldı hâli(6563)

Bu sûret gönline gavga getürdi
Başına bu'l-aceb sevdâ getürdi(6564)

Elinden taşa urdı câmi Behrâm
Heman dem gitdi andan sabr u âram(6566)

Bilüsi geh tağılur geh dirilür
İki demde geh ölür geh dirilür(6567)

Demek ki bu mesnevide, “Şehzâdelerin Resmi Görüp Âşık Olma Motifi”yle alakalı iki kısım vardır. Biri, asıl kısım olan Behrâm’ın, Hurşîd’in resmini gördükten sonra âşık olması⁴⁷; diğeri ise kısmen ilgili olup Kâfur’un Çin ülkesine gittiğinde, gördüğü resimlerde Hurşîd’i hatırlamasıdır.

⁴⁷ Behrâm, hikâyedeki asli karakter olmamasına rağmen başından resme dayalı bir hadise geçmiştir; bu nedenle, konu bakımından, çalışma kapsamında ele alınmıştır.

6. BÖLÜM

İSKENDERDER-NÂME

6.1. Eser Tanıtımı:

İskender-nâme, 792/1390 yılında Ahmedî tarafından yazılmış olup Büyük İskender'in fetihlerini ve kahramanlıklarını anlatan 8000 beyti aşan büyük bir mesnevidir. Bu mesnevinin içinde aynı zamanda, Zâbilistân hükümdarı Zeresb'in kızıyla İskender'in aşkını konu edinen bir tema vardır.

6.2. Eserin Olay Örgüsü:

Öncelikle eserin genel temasına daha sonra da Gülşâh ile İskender arasında geçen aşk temasına değinilecektir.

“Daha yedi yaşındayken Aristo'dan çeşitli ilimler öğrenen İskender, on beş yaşında, babası Philippe'nin yerine hükümdar olur. Etrafına Sokrat, Aristo ve Eflatun gibi âlimleri toplayarak onlardan öğütler ister. Bu sırada yetişen Hızır, hepsine büyük öğütler verir. İskender hocalarının da yardımıyla bu öğütleri tatbika başlar. Kendisine bir melek tarafından rüyada verilen Allah'ın kılıcıyla, dünya fethine girişir. İran'ı Turan'ı istila eder. Dara'nın kızıyla evlenir.

Bir elçi kıyafetiyle girdiği Zâbilistân'da, Zâbilistân hükümdarının kızı Gülşâh ile sevişir. Arkasından Zâbilistân tahtını da ele geçirir. Buradan Hindistan'a yürür. Hind hükümdarının kızı Şehr-bânû ile evlenir. Çin'e yürüyerek Çin hükümdarını, onun halkını ve hayvanlarını yiyen bir ejderden kurtarır.

Çin'in, Türkistan'ın velhasıl bütün Doğu'nun hükümdarı Tabgaç Han'la tanışır. Onun ülkesinden geçerek Türklerle Dokuz Guzlarla karşılaşır. Buralarda çeşitli ülkeler görüp çeşitli kavimler tanır. Yüksek dağlarla çevrili bir yerde himaye etmek istediği bir kavmi Ye'cüc-Me'cüc'lerin elinden kurtarmak için dağlar arasına büyük duvar yaptırır ki buna Sedd-i İskender denir.

Sonra Batı'ya döner. Ruslar ve Hazarlarla çarpışır. Rusları mağlup eder. Kendisini yok etmeye gelen devleri mağlup eder. Daha sonra Mısır'a gidip İskenderiye şehrini kurar. Ka'beyi ve Kudüs'ü ziyaret eder.

İskenderiye'ye dünyanın her köşesinden büyük âlimler toplayıp türlü kitaplar yazdırır.

Sonunda bir ruh hastalığına uğrar. Her şeyin ve her saltanatın faniliğini anlar. Âlimler ona ab-ı hayatı bulmasını tavsiye ederler. Aristo ve Hızır'la birlikte ab-ı hayatı ararsa da bulamaz. Memleketine döner ve şiddetli bir burun kanamasıyla ölür.”⁴⁸

Genel temayı kısaca özetledikten sonra yine bu genel temanın içinden, İskender ile Gülşâh arasında geçen aşk hikâyesini anlatmak istiyoruz:

“İskender İran'ın bütününü ele geçirdikten sonra Turan'ı da hükmü altına alır; yalnız Hürmüz, Zâbilistan ve Kâbilistan henüz ona boyun eğmemişlerdir. Zâbilistan, Rüstem'in soyundan gelme, Zeresb adlı bir kahramanın idaresi altındadır. İskender, Zeresb ile tanışır; her hâli ile onu çok beğenir; üç hafta kadar misafir eder. Zeresb'in, Gülşâh adlı çok güzel bir kızı vardır. Babası, İskender'i öylesine övmektedir ki Gülşâh daha onu görmeden kendisine âşık olur. Nihayet, bir gün İskender'i görür, hemen bayılır, Dâye'si onu ayıltmak için çok güçlük çeker. Durmadan ağlamakta, gözüne uyku girmemektedir. Verdiği öğütlerin boşa gittiğini gören Dâye'si, Gülşâh'a sabır tavsiye ederek her işi kendisine bırakmasını ister. Bir ressam buldurur, ona gizlice, Gülşâh'ın bir resmini yaptırır; yine gizlice, bir köle ile bu resmi İskender'e yollatır. İskender resme bakar; hayran kalır. Hemen resmin

⁴⁸ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Meb. Yayınları, İstanbul, 2004, 391–392.

sahibini görmek ister. Gülşâh'ın adamlarından birini elde ederek ona Gülşâh'ı görmek istediğini söyler. Adamdan bu haberi alan Dâye, İskender'e bir gün sonra gül bahçesinde görüşmelerini sağlayabileceğini bildirir.

Ertesi gün İskender, sözleşilen yerde Gülşâh'ı görür, hemen kendini kaybeder. Gülşâh'ın arkasından durmadan ağlamaktadır. Aşkı çılgınlık derecesini bulmuştur.

Böylece aradan üç hafta geçer. İskender Sistan'a döner; fakat aklı fikri hep Gülşâh'tadır. Nihayet onun yüzünden hastalanıp yatağa düşer. Tabipler kan alırlar, dökülen kanlar yere Gülşâh'ın ismini yazar. O anda Gülşâh'tan da kan almak gerekir; ondan dökülen kanlar da yerde, İskender'in ismini meydana getirir.

İskender'den aldığı bir mektup ve gazel üzerine, Gülşâh kendinden geçip üç gün hasta yatar. Güç hâlle kendine gelir. Etrafindakilere, İskender'in hasretine dayanamadığını anlatır; onun vefasızlığından şikâyet eder. İskender'e yazdığı mektuba o da bir gazel ekler. Bu mektup üzerine İskender, veziri Aristo'yu Sistan'a gönderip Gülşâh'ı babasından resmen istetir. Zeresb, İskender'in teklifine fena halde içerler. Vezire, eski düşmanlarına verilecek kızı olmadığı cevabını İskender'e iletmesini bildirir. Bu ret cevabını alan İskender, 60.000 kişilik ordusunun başına geçerek Sistan üzerine yürür. Yapılan savaş sonunda Zeresb bozguna uğrar; Sistan şehri kuşatılır. Kuşatma yüzünden, şehirde bulunan Gülşâh'a da zarar gelebileceğini düşünen İskender, kuşatmayı durdurur; şehrin kendi kendine teslim olmasını bekler. Gülşâh'ın çadırının karşısına, kendi çadırını kurdurur. İskender, çadırında hep Gülşâh'ı düşünmekte, onun hasretiyle ağlamaktadır. Yazdığı bir mektubu, oka sardırarak sevgilisinin bahçesine attırır. Gülşâh da kendi mektubunu, aynı şekilde, İskender'in çadırına attırır. Karanlık basınca, Dâye'si ve hizmetçisi, üçü birden, perniyan (bir cins kumaş) dan yaptıkları bir merdivenle duvardan aşağı inerek İskender'in karargâhına kaçarlar. Buna çok sevinen İskender, Gülşâh için yer hazırlar; onu hediyelere boğar.

*Kızının kaçış haberi, Zeresb'i pek çok üzer. Çaresiz, kendisi de İskender'e teslim olur. İskender ona çok iyi muamele eder. İki sevgili böylece kavuşmuş olurlar.*⁴⁹

6.3. Olay Örgüsünün Motife Yönelik Değerlendirilişi:

İskendernâme'nin konusu kısaca yukarıdaki şekildedir. Bu kısa özetler de verildikten sonra bu mesnevinin “Şehzâdelerin Resmi Görüp Âşık Olma Motifi”yle ilgili ayrıntılarına geçilecektir; bu ayrıntılara, mesnevideki 1392. beyitten itibaren, “Âşık Suden-i Gülşâh Be-İskender” başlığıyla giriş yapılır.

İskender, İran'ı ve Turanı alınca, eski İran'ın efsanevi kahramanlarından Rüstem'den kalma, o sıralarda Zeresb adlı bir hükümdarın hüküm sürdüğü Zâbilistân'ı almayı heves eder. İskender, Zâbilistân'a girince Zeresb'in yanına gider; nitekim Zeresb'le İskender tanışır ve Zâbilistân'daki herkes gibi o da İskender'in hayranı olur.

Şâh o mülki almağa kıldı heves
Sûretiyle kendüyi elçi düzdi pes(1362)⁵⁰

Sistân şehrine çün irişdi şâh
Hemen Zeresb ile dahı görüşdi şâh(1364)

Oldı âşık sözlerine anun Zerseb
Didi buna kul yaraşur büyür seb(1367)

Hükümdar Zeresb'in çok güzel olan Gülşâh adlı kızı, hünüz İskender'i görmeden, aşkıdan gönül mülkü harap olup kendini unuttur. Aslında bu âşık olmada etken olan faktör, Zeresb'in İskender'e yönelik övgü dolu sözleridir.

⁴⁹Mehmed, *İşk-nâme*(Haz.:Sedit Yüksel), İnceleme-Metin, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965, 12.

⁵⁰ Ahmedî, *İskender-nâme*(Haz.:Hasan Akçay), Transkripsiyonlu Metin, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 1999. beyit 1362.

Kim sözün işiden kalur aceb
Görmegini elçinün kılur taleb(1394)

Ol kadar söyler kimesne sormadın
Kim kızı ana âşık olur görmedin(1395)

Bir nazârla çünki gördi şeh yüzün
Âh idüpen unıtdı kendüzin(1399)

Vay vay ağladı ol niy gibi zâr
Şerha şerha itmişdi cânın derd-i yâr(1412)

Derdüni şehzâdesin tutgıl nihân⁵¹
İtme kendüzünü rüsvâ-yı cihân(1422)

Gülşâh, İskender'in aşkıyla ağlayıp inledikten sonra dayanamayarak derdini Dâye'sine açar ve ondan yardım ister. Dâye ise onun bu derdine çare olmak için bir nakkâş buldurur ve onun resimlerini çizdirip bir köle vesilesiyle o resimleri ve bir gazeli İskender'e gönderir. Tabi ki bu resimleri çizen nakkâş, resimleri o derece canlı yapardı ki resimlere veremediği tek şey ruh olurdu.

Âh idüp kız hasret ile ağladı
Şöyle kim Dâye yüreğin dağladı(1401)

Dâye çok pend itdi Gülşâh almadı
Pend ile hiç odı sâkin olmadı(1415)

Şöyle idem kim sen anı bulasın
Ol senin ola sen anun olasın(1421)

⁵¹ Şehzâde: is. (şehza:de) Far. Şeh + zâde tar. Padişâhların ve oğullarının erkek çocuklarına verilen san.(*Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2005). Ahmedî, bu beyitte İskender'i, "şehzâde" olarak tanımlıyor; oysaki devlet adına hüküm süren o dönemde İskender'in kendisidir, babası veya oğlu değil.

Pes bulur bir nakş-bend-i hurdegâr
Kim kılurdu sûretin cânun nigâr(1426)

Sûretin yazdurdılar kızun ana
Şöyle kim gören kalurıdı tana(1430)

Gören anı diridi Gülşâhdurur
Ol cihân-tâb u dil ârâmdurur(1431)

Gülşehidi reng ü nirengi ayân
Fark ara yirde cânıdı hemân(1432)

Bu resmi gören İskender de Gülşâh'ı görmeden hayran ve âşık olur; aşk ile aklı coşar, fikri gider, inleyip perişan olur ve bir an önce onu görmek ister:

Şâh çün kim itdi ol nakşa nazâr
Kıldı ol dem ışk cânına eser(1443)

Hak cemâli ile tecelli itdi ana
Lâ-cerem hayrân olup kaldı tana(1444)

İşk odından cânı şöyle itdi cûş
K'andan hergiz kalmadı aklıla hûş(1445)

Sûreti gördi vü hayrân kaldı ol
Bî-dil ü zâr u perîşân oldı ol

Kim göre ol nakşun assını ayân⁵²
Olmaya andan yerinüp ol nihân(1448)

⁵² “assını” ifadesi, galiba yanlış çevrilmiş; doğrusu “ıssını” yani ‘sahibini’ olmalı...

Reng-i bî-cânı niderem cân gerek
Cân u gönölü olana cânân gerek(1450)

Düşirüp nakş ıssına irmek gerek
Görecek oldur anı görmek gerek(1456)

Buradan itibaren, Dâye ve kölenin vesilesiyle İskender ve Gülşâh buluşur ve aşklarını ifade ederler. Yani “Resmi Görüp Âşık Olma Motifi”nin ilgili kısmı buradan itibaren son bulur.

Bilindiği gibi İskender, çok geniş bir coğrafyası bulunan bir ülkeye ve bir o kadar da zenginliğe sahip olan bir efsanevi hükümdardır. Bu varlığın içindeyken hiç görmediği ve tanımadığı bir kızın resmini bir kez görmekle aşkından perişan olması insanı düşündürmektedir; lakin resmin icraatı gözler önüne alındığında, tarif edilmez istidadı ortaya çıkar. Yani resmin şaşırtıcı gücü kabul edilir bir hal alır.

7. BÖLÜM

İŞK-NÂME(Ferrûh ile Hümâ)

7.1. Eser Tanıtımı:

İşk-nâme” adlı eser, “XIV. Yüzyılın ikinci yarısı ile XV. Yüzyılın ilk dörtte biri içinde yaşamış olduğu tahmin edilen” Mehmed adlı biri tarafından yazılmıştır. 10 Rebiü’l-ahir 800 (3 Ocak 1398)’de⁵³, Mısır’da yazılmaya başlanıp Anadolu’da tamamlanmış ve Emir Süleyman’a sunulmuş bir beşeri aşk hikâyesidir. Bu şairin nerede ve hangi tarihte öldüğü de belli değildir.”⁵⁴

7.2. Yazılışının Hikâyesi⁵⁵:

“Mısır’da vatan özlemiyle yanıp tutuşarak kendini avutmak için sokak sokak dolaştığı kederli günlerinden birinde şair, bir tellalın etrafını çevrelemiş bir Arap tophuluğuna rastlıyor. Mehmed merakla kalabalığa yaklaşıyor. Arap’ın biri, tellalın elindeki kitaba talip oluyorsa da tellal ona, “acem” olduğunu yani anlayamayacağı bir dilde yazılmış bulunduğunu hatırlatıyor. Dellalın bu sözleri Mehmed’in ilgisini arttırıyor. Parasını verip kitaba sahip oluyor.”⁵⁶

7.3. Eserin Olay Örgüsü:

“Cemşîd Şâh’ın ölümüyle, tahtı oğlu Nu’mân’a intikal eder. Nu’mân Şâh’ın hiç evlâdı olmaz, bu yüzden dertlidir. Veziri Kâmil “nûcum ü remle” âşinâ olan

⁵³ Mehmed, *İşk-nâme*(Haz.:Sedit Yüksel), İnceleme-Metin, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965, 15.

⁵⁴ Mehmet Emlik, *Mehmed’in Isk-nâme Adlı Mesnevisinin Günümüz Türkçesiyle Nesre Çevrilmesi ve Mesnevideki Eğitim Unsurları*, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007, 10.

⁵⁵ Çalışmada motif olarak görülen “Şehzâdelerin Resmi Görüp Âşık Olma Motifi”nin Fars kaynaklı olabilme ihtimalinden dolayı böyle bir başlık ve değerlendirme verme ihtiyacı hissedilmiştir ki bu çalışmanın “Genel Değerlendirme” ve “Sonuç” kısmında gerekli açıklamalar yapılacaktır.

⁵⁶ Mehmed, *İşk-nâme*(Haz.:Sedit Yüksel), İnceleme-Metin, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965, 20.

adamlarına bu işe bir çare bulmalarını emreder. Usturlaba bakılır: Maşrık diyarında, yüzünde üç beni olan pek güzel bir kız vardır, Şâh onunla evlendiği takdirde bir oğul sahibi olacaktır. Kızı aramağa yollanan tacirler onu Çin memleketinde görür, gelip Padişâh'a müjdelerler. Padişâh, veziri Kâmil eliyle, kızın babası Cumhur Şâh'a verilmek üzere bir mektup yollar. Cumhur onu iyi karşılar. Şâh'ın kızı için yaptığı evlenme teklifini kabul eder. Nu'man bu cevabı alır almaz vezirine, çok güzel bir şehir kurmasını emreder. Beş ay içinde mükemmel bir şehir inşa edilir. Gülleri çok olan bu şehre Gülbâm adı verilir. Nu'man Şâh vezirine artık kızı getirmesi için Çin iline sefere çıkmasını emreder; Kâmil hazırlıklarını tamamlayıp askerleriyle Çin'e ulaşır. Cumhur Şâh, adamlarıyla onu karşılamaya çıkar.

Ferrûh, arkadaşı Hürrem (vezir Kâmil'in oğlu) ile beraber Hitay'ın ucunda, sevgilisi Hümâ'nın şehri olan Hürrem-âbâd'a varır. Şehrin hâkimi, Hümâ'nın babası Hümâyûn Şâh'tır. Hümâ rüyasında Ferrûh'u görüp âşık olur. Uyanınca tayası Pârsâ'ya aşkını anlatır. Pârsâ her ne kadar ona rüyada görülen insana âşık olmanın manasızlığını anlatıp nasihat ederse de kâr etmez. Hümâ'nın sık sık civardaki kilise (deyr)'yi ziyaret ettiğini öğrenen Ferrûh, usta bir nakkâş olan Hürrem'den, kilisenin tavanına kendi tasvirini nakşetmesini ister. Ferrûh'un tasvirini gören Hümâ'nın aşkı bir kat daha alevlenir; zira tasvir, rüyasına giren insanın tasviridir; düşüp bayılır. Resmi kimin yaptığını sorar. Hürrem'i kadın kılığına sokarak huzuruna getirirler. Hürrem, Ferrûh hakkında bilgi verir, Hozan ilinin Gülbâm şehrinden olduğunu söyler; baba adının Nu'man Şâh, kendi adının da Ferrûh olduğunu bildirir.

İki sevgili bir süre Hürrem ve Pârsâ vasıtasıyla haberleşirler. Pârsâ, Hümâ'yı ne idüğü belirsiz birinin aşkına düştüğü için ayıplar, onu bu halden sıyrmağa çalışır; ama Hümâ onun sözlerine, nasihatlerine aldırış bile etmez. Hümâ ile Ferrûh birkaç kere sarâyın bahçesinde buluşup sohbet ederler. Bu buluşmaların birinde sarâyın kapıcısı Hadim meseleyi anlar. Sarâyın kapısı açık kalmıştır. Bu işi yapanın kim olduğunu araştırdığı sırada Ferrûh onu, yanında taşıdığı okla öldürür.

Bu arada bir yandan Hindistan Padişâhı Erdeşîr ile oğlu Şehlâ, öte yandan Kışmîr Şâhı Rây da oğlu Alemşâh ile Hitay'a sefer ederler. Her iki şâh da oğulları Şehlâ ve Alemşâh için Hümâ'yı, babası Hümâyûn Şâh'tan istemek maksadıyla gelmişlerdir. İki ateş arasında kalan Hümâyûn, beylerini toplayarak bu iki şehzâdeden birine kızını mutlaka vermesi gerektiğini anlatır. Hâl böyle olunca da kurtuluş çaresi olarak bu iki şâhı birbirine düşürüp savaş sonunda gâlip gelenin oğluna, Hümâ'yı vermeği düşündüğünü söyler. Bu fikri hepsi uygun görürler. İki orduyu birbirine düşürecek vesile bulunur; çetin bir savaş sonunda Kışmîr Şâhı Rây gâlip gelir. Alemşâh kızı alacaktır. Düğün hazırlıklarına girişilir. Hümâ endişe içindedir. Ferrûh'la önce mektuplaşırlar sonra da bir araya gelip kaçmayı kararlaştırırlar. Alemşâh'la Hümâ hazırlıklarını bitirip Kışmîr'e doğru yola çıkarlar. Hümâyûn üç günlük yola kadar onları yolcu eder. Alemşâh vuslat için sabırsızlanmaktadır: Hümâ'ya haber yollanır, Hümâ yol yorgunluğunu bahane ederek o gece için izin ister. Şâh, çaresiz, kabul eder. Gecenin üçte biri geçmiştir. Önceden yapılan anlaşmaya uygun olarak Ferrûh, Hümâ ve Hürrem atlara binip kaçarlar. Ertesi sabah mesele anlaşılır. Alemşâh feryat ve figan içinde sahralara düşer. Beyleri ona nasihat edip Hümâ'yı arama işini kendilerine bırakmasını, kendisinin de babasının yanına dönmesini teklif ederler; Alemşâh ister istemez tekliflerini kabul eder.

Başlarına gelen çeşitli olaylar sonunda önce Hürrem, sonra da Ferrûh ile Hümâ birbirlerinden ayrı düşerler. Hümâ'nın yolu deniz kıyısında bir şehre ulaşır. Şehrin hâkimi Âdil Şâh onu görüp beğenir, kendisine evlenme teklif eder. Hümâ o gece için düşünme izni ister. Kaldığı bina deniz kıyısındadır. Ertesi sabah için yol hazırlığı yapan bir gemi vardır. Hümâ beline bir ip bağlayıp binayı terk eder, gemiye girip saklanır.

Geminin sahibi Kaygan adlı kötü huylu bir Tatar'dır. Hümâ'yı kendine râm etmek ister. Hümâ reddeder; Kaygan onu geminin direğine bağlayıp eziyet eder. Yolları üzerindeki bir limana demir atarlar. Kaygan şehirdeki işlerini bitirmek üzere karaya çıkar. Bu arada Hümâ geminin mürettebatına bol bol ihsanda bulunup onları

Kaygan'ın aleyhine çevirir. Gemi demir alır, açılır. Bu sırada kıyıya ulaşan Kaygan'ın bağırıp çağırımları boşunadır. Gemi ufukta küçülür ve nihayet kaybolur. Mürettebat Hümâ'yı kendilerine baş yaparlar. Dokuz günlük bir yolculuk sonunda Ferah şehri görünür. Bu olaydan bir yıl kadar önce Ferah Şâhı şehrin ileri gelenlerini toplamış, onlara artık ömrünün son günlerini yaşadığını, arkasında kendi yerini tutacak oğul veya kardeş bırakmadığı için, dışarıdan gelecek bir insanı şâh olarak seçmelerini vasiyet etmiştir. Gemi şehre yanaşınca bütün halk merakla gemiye koşarlar; Hümâ'yı şâhlığa lâyık görerek ona tekliflerini bildirirler. Hümâ'nın yüzünde nikap vardır. Kendini Hoten Şâhı'nın oğlu olarak tanıtır. Dayanılamayacak derecede, aşırı bir güzelliğe sahip olduğu için kendisine nikap takıldığını anlatır; bu nikabı hiç çıkarmadığını, onu yüzünde taşımanın her zamanki âdetleri arasına girdiğini bildirir ve kendisini bu haliyle kabul ederlerse şâhları olabileceğini söyler. Ahâli; Buyruk senindir, gönlün nasıl dilerse öyle olsun, derler. Hümâ tahta geçer. Dürüst idaresiyle herkesin sevgisini kazanır.

Ferrûh'un ansızın ortadan kayboluşu üzerine Nu'man Şâh, Hengâm'ı, oğlunu bulup getirmekle görevlendirmişti. Başlarından birçok macera geçtikten sonra buluşan Hürrem ile Hengâm'ın yolları Ferah şehrine düşer. Beraberlerinde, Hürrem'in sevgilisi olup babasından bir türlü alamadığı ve Hengâm'la birlikte kaçırdıkları Zor Şâhı'nın kızı da vardır. Hümâ'ya haber iletilir; bunları kabul eder. Hürrem'e sırrını açar ve Ferrûh'a karşı olan sevgi ve iştiyakını tekrarlar. Bu sırada Zor Şâhı'nın adamları Hürrem ile kızının Ferah şehrine sığınmış olduklarını Şâh'a bildirirler. Şâh, Hümâ'dan onların teslimini ister; Hümâ reddeder. Hengâm ve Hürrem'in de katıldığı savaşta Zor şâhı yenilir. Hümâ'nın kuvvetleri Zor şehrin ele geçirir. Hürrem, Şâh'ın kızı ile evlenir; gerdeğe girdiklerinde, daha önceden döşeğe saklanmış olan bir yılan kızı öldürür. Hürrem'i teselli ederler.

Hümâ'nın iznini alan Hürrem, Ferrûh'u aramak üzere yola çıkar. Bir zaman gittikten sonra yolu, büyük bir şehre uğrar. Şehrin adı Bezm'dir, Şâh Sencer'in buyruğu altındadır. Sencer'in Dil-güşâ adında güzel bir kızı vardır. Dil-güşâ ile Hürrem birbirlerini görüp âşık olurlar. Meseleyi haber alan Sencer çok öfkelenir.

Hürrem'i zindana, Dil-güşâ'yı da şehir dışındaki içi yılan ve akreplerle dolu mağaraya attırır.

"Bezm" civarında korkunç bir aslan türemiştir. Yol kesip önüne geleni parçalamaktadır. Aslana karşı savaş açılır. Savaş sırasında aslan, Sencer'in pek sevdiği oğlunu öldürür. Oğlunun ölümüne son derece üzülen Sencer, şehrin başka bir yere nakledilmesini ister; isteği yerine getirilerek havası, suyu güzel bir yerde yeni şehir kurulur.

Başından birçok macera geçen Ferrûh'un yolu denizde, eski Bezm şehrine ulaşır. Şehir bomboştur. Biri çıkıp ona şehrin mazisini anlatır. Ferrûh, Sencer'in oğlunu öldüren ve şehrin Sencer değiştirilmesine sebep olan aslanla savaşı: oku ve gürzüyle hayvanı öldürür. Sencer'e haber ulaşır. Sencer Ferrûh'a dualar eder. Eski şehrine dönerek orayı tekrar yurt edinir. Hürrem zindandan salıverilir. Hüâm'nın sağlık haberini alan Ferrûh çok sevinçlidir. Hürrem ona kendi aşkıdan, Dil-güşâ'dan da bahseder. Hürrem'le Ferrûh, Sencer Şâh'ın iznini alarak yola çıkarlar. Şehrin dışındaki mağaradan Dil-güşâ'yı da kurtarıp yollarına devam ederler. Çeşitli maceralar geçirdikten sonra Hüâm'nın şâh olarak bulunduğu Ferah şehrine ulaşırlar. Meclisler kurulur, şaraplar içilir, karşılıklı şiirler okunur. Hürrem ile Dil-güşâ'nın düğünleri yapılır. Ertesi gün Hüâm, şehir halkına büyük bir ziyafet verir. Yemek sonunda kendinin erkek olmayıp kız olduğunu, Ferrûh'un da sevgilisi bulunduğunu açıklar. Uygun görürlerse tahtını Ferrûh'a bırakacağını bildirir; halk bu teklifi kabul eder. Ferrûh tahta geçer. Hengâm'ı, babasına durumlarını bildirmesi için yollar. Hüâm'nın babası Hüâmâyûn Şâh'a da ayrıca adam yollanır. Bu işler böylece halledildikten sonra eğlence meclisleri kurulur; içilip sohbet edilir.

Hüâm, Ferrûh'u civarlarındaki Merkez kalesini gezdirmeğe götürür. Kaleyi gezerlerken bârûdan, Ferrûh'un ayağının altına rastlayan bir tahta kopuverir. Ferrûh kaleden düşer; ayağı kırılır.

Ferrûh'un eski düşmanlarından Tûs'un oğlu Câbir bu hâli öğrenince intikam almak için asker yollar. Ona karşı çıkan Hürrem'in askerleri bozguna uğrar.

Hürrem kendini güç belâ Merkez'e atar. Câbir'in ordusu çok kuvvetlidir. Kaçmaktan başka bir çareleri olmayan Ferrûh, Hürrem, Dil-güşâ ve Hümâ, hazırlattıkları bir gemi ile denize açılırlar. Yolda fırtına çıkar, gemilerini batırır. Ferrûh ile Dil-güşâ bir tahta bulup su yüzüne çıkarlar; bir başkasına da Hümâ ile Hürrem sarılıp ayrı ayrı yerlerde kıyıya ulaşırlar. Başlarından birçok macera geçtikten sonra hepsi Ferâme şehrinde buluşurlar. Nu'man Şâh'a haber yollanır. Şâh ve adamları Gülbâm şehri haricinde Ferrûh'u büyük bir törenle karşılarlar. Ertesi gün Şâh şehir halkına büyük bir ziyafet verir. Düğün yapılır. Ferrûh'la Hümâ muratlarına ererler. Nu'man Şâh tahtını oğlu Ferrûh'a bırakır⁵⁷

7.4. Olay Örgüsünün Motife Yönelik Değerlendirilişi:

Bir beşeri aşk hikâyesi olan Işk-nâme'nin, “Şehzâdelerin Resmi Görüp Âşık Olma Motifi”yle olan ilgisi şudur: Hükümdar Nu'man Şâh'ın oğlu olmamaktadır. Bazı vesileler neticesinde Ferrûh adında bir oğlu dünyaya gelir. Ferrûh'un, Hümâ'ya âşık olduğu ve onu bulmak için “Hitay”⁵⁸ memleketine gittiği, hikâyenin kronolojik gidişatından anlaşılmaktadır. Yani Ferrûh'un, Hümâ'yı herhangi bir vesile neticesinde -ya rüya ya resim ya da hayâle dayalı başka bir nedenle- gördüğü, ona âşık olduğu ve onu aramaya çıktığı olayların uzantısından ve bazı ifadelerden anlaşılmaktadır.

Ferrûh, arkadaşı nakkâş Hürrem'le (vezir Kamil'in oğlu) birlikte, Hitay memleketine vardığında babasının durumdan haberdar olduğunu ve Hümâ'yı aramaya çıktığını, arkadaşı Hürrem'e karşı söylediği şu ifadelerden anlıyoruz:

Bugün bir hüsn-i tedbir eylemezsen
Muvafık hâlûme söz söylemezsen(1141)

⁵⁷Mehmed, *Işk-nâme*(Haz.:Sedit Yüksel), İnceleme-Metin, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965, 24-26

⁵⁸ Hitay: Orta Çağ Avrupa'sı döneminde, Kuzey Çin'e verilen addır.

(<http://www.turkcebilgi.com/hitay/ansiklopedi>, Erişim Tarihi: 10.28.2009, saat:15.43)

(Bugün güzel bir tedbir bulunmaz.
Durumuma uygun bir söz söylemezsen)

Helak olur özüm kalmaz nizâmum
Atama niçe iltersün peyâmum(1142)

(Benliğim mahvolur düzenim kalmaz.
Bu haberi atama nasıl iletirim.)

Demek ki Ferrûh'un babası durumdan haberdardır ve eli boş gitmekten utanıyor.⁵⁹

Burada anlatılmaya çalışılan; Ferrûh'un, muhtemelen bir rüya veya resim vesilesiyle, bir kız(Hümâ) gördüğü, ona âşık olduğu ve babasının izniyle onu aramaya çıktığıdır. Nitekim bu kişi Hümâ'dır. Buraya kadar ifade edilenler, asıl motifin başlangıç kısmıdır.

Hümâ, bir gece rüyasında değişik yazı ve binlerce nakışla yapılmış bir sarây görür. Bu sarâyın bahçesinde dayanılmaz güzellikte bir kişi(Ferrûh)'yi görür ve o kişiye âşık olur⁶⁰. Bu rüyayı Dâye'sine anlatır. Aşırı derecede rüyanın etkisinde kalan Hümâ'yı bu sevdadan vazgeçirmeye çalışır; fakat fayda etmez. Dâye onu teselli bulması için sürekli gittiği resimlerle süslenmiş kiliseye gönderir. Oraya gider ve resimlerin cânsız olduğunu görüp insanoğlunun bu resimlerin nasıl etkisinde kaldığına şaşırır ve buna yönelik bazı değerlendirmelerde bulunur⁶¹. Aslında yazar bu konuşurmaları yaparak resim ve hayâle yönelik fikirlerini beyan etmiştir ki

⁵⁹ Eserde, Ferruh'un henüz doğumundan bahsedilmezken birdenbire Hümâ'yı arama faslına geçilir.

⁶⁰ Hümâ, kendi rüyasında âşık olmasını Dâye'sine; resme ve hayâle dayalı bazı ifadelerle açıklamıştır: Mademki bu mevcut dünya kuklacıdır, Beni bir oyuncak ile dîvâne etti. Çin'de bu nakşın asla bulunmaması için, Bu nakşı şaşılacak bir hile ile yaptı. Gözümde bir hayâli resmetti. Hiç kimsenin zerre kadar değiştirmesi mümkün değil. Garip bir düş, rüya olması mümkün değil. Yok olmuştur, sorarak (araştırarak) bulmak olmaz. Beni âşık ederek ağlayıp inlemeye mecbur eden, Ne peri, ne de insandır, bilirim.(1042.....1046. beyitler arası)

⁶¹ 1066–1077 arası beyitler.

bunlar da resmin gücü ve insanoğlunun hayâl karşısındaki zafiyetine yönelik değerlendirmelerdir.

Ferrûh, Hümâ'nın babası(Hümâyûn)nın hüküm sürdüğü Hıta diyarına vardktan sonra ne yapılması veya kızı nasıl bulması gerektiğine yönelik kara kara düşünürken arkadaşı nakkâş olan Hürrem'in aklına parlak bir fikir gelir: Hümâ'nın her zaman gittiği bir kilisede nakkâşlar resim yapmaktadır⁶². Nakkâş Hürrem de oraya gidip şehzâde Ferrûh'un resimlerini duvara çizerek Hümâ'yı etkilemek veya onu Ferrûh'a âşık etmek ister. Nakkâş Hürrem bu resimleri yaptıktan sonra kiliseden ayrılır. Kiliseye gelip o resimleri gördükten sonra, zaten rüyanın akabinde Ferrûh'a âşık olan Hümâ'nın aşkı bir kat daha artar. Nitekim Dâye o kadar nasihat etmesine rağmen Hümâ, Ferrûh'tan bir türlü vazgeçemez ki bu kısımla alakalı, günümüz Türkçesiyle nesre çevrilmiş bazı kısımlar verilecektir. Bu beyitler Dâye'yle Hümâ'nın kiliseye gidip bir çare bulmak istemesi ve kilisede resmi gördükten sonraki bazı durumların ortaya çıkmasıyla alakalı beyitlerdir:

İkisi kiliseye girdi ve kapı kapandı.

Putun önünde eğilerek ibadet ettiler.(1227)

Bânû tekrar başını kaldırarak ayağa kalktı.

Ve tekrar putun önünde secdeye kapandı. (1228)

Simdi isteğini ikinci kez söyledi.

Gözü bir sûrete takıldı. (1229)

Hâlbuki bütün insanların baktığını,

O, şüphesiz rüyasında görmüştü. (1230)

⁶² Belli ki o dönemlerde resim sanatı sergileyebilen nakkâşlar, Hıta ülkesindeki kiliselerde problem teşkil etmeyen; fakat istenilen resmi yapabilmekteydiler. Nitekim "nakkâş" kiliseye gittiğinde orada bulunan ilgililere önce kendini tanıtır daha sonra resim çizmek istediğini söyler(bir nevi izin istiyor.) ve kabul görür(1157, 1162 arası beyitler).

Dâye bu kez değişik tehlikelere rastlayıp çaresiz kaldım,
Aklım başımdan gitti. Dedi. (1231)

Cânlı getirdi, ölü alıp gitsem,
Gerçeği de söylesem, kimse inanmaz. (1232)

Acele etti ve aklını başına topladı.
Kırmızı gül üstüne gülsuyunu saçtı. (1233)

Hümâ'nın aklı basına geldi ve tekrar ayağa kalktı.
Dâye, Hümâ ya burada ne gördün dedi. (1234)

Yüzünü yırtarak avaz avaz bağırarak ağlarsın.
Bu hal ile durmadan yanarsın. (1235)

Dâye, Ey Bânû! Bu kısa anda,
Sen burada sessiz yattın dedi. (1236)

Biraz olgunlaş da gerçek olan bu yoldan şüphelenme. (1237)

Bu yerde gerçekten mahvoldum.
Kerem et de bu gerçek olmayan işlerden elini çek. (1238)

Sözün kısası çare bulmak için sevgiliye geldin.
Sevgili de seni amaçlarından uzaklaştırdı. (1239)

Bânû şefkat gösterirken acı verdiğini bilmezsin dedi. (1240)

Bak ve şu çizilmiş resmi gör.
Ve onu kimin yaptığını gezerek ara. (1241)

GörünüŖü rüyamda gördüğüm resmin aynısıdır.

Onun hayâli gönlüme pusu kurmuştur. (1242)

Parsa bu parlak resmi görünce, seni yazan yazmıştır. Dedi. (1243)

Doğrusu resmin tamamı yüz güzelliğidir.

Doğrusu bakılan yer konuşma yeridir. (1244)

Aranızda fark çok küçük, onu her göz seçemez. (1245)

Bana kokusunun ve sıcaklığının dokunmasının, faydasının olduğunu bilirim.

Kim yok dedi? (1246)

Bunu çizen kimse davet et gelsin.

Bu rüya incisini doğru delsin. (1247)

Dâye, papaza ey basiret sahibi; bu yeni resmi çizen kimdir, dedi. (1248)

Bu resmin sahibi erkek mi diŖi midir? Nasıl biridir?

Onu getirin de soralım.(1249)

Papaz Hürrem'i çağırınca Dâye onun dolunaya benzeyen yüz güzelliğini gördü. (1250)

Bânû seni çağırır, onun önünde diz çökerek gerçeklerden haber ver dedi.
(1251)

Hürrem girdi ve Hümâ'yı gördü.

Nasıl resimdi ki! Dua etti. (1252)

Ey yiğit buraya sen nereden geldiğini doğru söyle. (1253)

Buraya Çin'den geldim.

Çin ülkesinden haber sor söyleyeyim. (1254)

Bânû bu sûreti (görünüŖü) kendin hayâl ettin mi Yoksa onu gördün mü?
Dedi. (1255)

Bize doğru söyle ve isteğini al.

Çünkü ben bu sûreti bahtım olarak kabul ettim. (1256)

Hürrem Bânû'nun önünde basını eğip, terbiyesini de koruyarak,

Ey dünya güzeli der. (1257)

Bir yerde Şîrîn'lerin, aşkına Ferhâd olduğu melek görünüŖlü bir zat gördüm.
(1258)

Kalemlerin resmettiği güzel, Hazar ülkesinin Gülbam şehrindendir. (1259)

O yüce ahlaklı melek görünüŖlü bir aydır.

Dünyada iyi huya örnek odur derler. (1260)

Onun adı Ferrûh babasına da Numan Sah derler.

İnsanlar onun adaleti ile mutlu ve sevinçlidir. (1261)

Onun sözü şekerden şirin ve güzeldir.

Yûsuf'lar onun kalesi olur. (1262)

Hayat suyu onun için akar.

Hızır'a zekâtını mübarek saydığı için verir. (1263)

Yanağındaki deri, Billur kadehteki şarap gibiydi. (1264)

Ay ve yıllar onun varlığını, açılrsa da bütün dil, onun sûretini söyleyemez.
(1265)

Onun çağında benzeri dünyada yoktur.
Sıfatlarını da hiç kimse anlatamaz. (1266)

Hümâ, Hürrem'e bugün bahtımı ak gönlümü de güzel kokulu yaptın der.
(1267)

Sözlerin kıymetli bir tas mı yoksa söz mü?
Sözlerin bu hasta gönlüme mutluluk verdi. (1268)

Bu şekilde ferahlık veren mana çok azdır.
Yüzlerce mücevher nokta kadar fayda etmez. (1269)

Bu şirin tatlı meyvenin bahçesi nerede?
Anarken sözün neden değişti. (1270)

Çok tuhaf! Bu güzel sözler.
Derdimin çaresine sebep olmuştur. (1271)

Sevdamı çöllere atan bu sözlere cevherler mi karıştırdın? (1272)

Hürrem, ey dünya güzeli benim bu söylediklerim onun sıfatlarını anlatmaya
azdır. (1273)

Aklımın incelediği ile gözümün gördüğünü dilim söyleyip anlatamaz. (1274)

Hümâ sordukça o şeker yer idi.
Dediğine göre daha iyi derdi. (1275)

Bu açıklamalar ve bu sözlere resme deli dîvâne gibi gönül verip ağlayan oldu. (1276)

Üzüntüyle inleyerek feryat ederdi.

Feryadı gökyüzünün üstünde yol yapardı. (1277)

Dâye, ey bütün dünyanın sevgilisi bugün bütün insanlar tarafından istenilen senin vücudundur dedi. (1278)

Rahat ol, bu kişiye haber sorma,

Çünkü bu tuhaf haber senin aklını başından alır. (1279)

Ona soru sormakla aşk ateşini kışkırtır.

Onu dinlemekle de vücudunu yorarsın. (12780)

Bu yerde vakit geçirmek ve bu aşktan haber almamak olmaz. (1281)

Şâh, dilerse durma yanına gidelim.

Şâh, odana gelsin başını yaslasın. (1282)

Bunun sözü ciğer yakmaktan ve ateş tutuşturmaktan başka bir şey değil. (1283)

Onun eli resim yapmaya, dili güzel söz söylemeye uygundur; fakat onu dinlemek faydasız ve zararlıdır. (1284)

Bu sözler talihine fayda vermez.

Doğrusu büyüklüğüne de zarar verir. (1285)

Hazar ve Hıtay ülkesi hani nerede?

Şayet şair bunları açıklasaydı duyardık. (1286)

Yay olmasaydı ok hiçbir zaman atılmazdı.

Uçan kuşa koşarak yetişemezdi. (1287)

Vesveseyi ve düşünceyi bırak, bu hikâyeyi kısa ve az zannetme. (1288)

Senin şu cennet köşkü ve bahçen kimde var.

Senin gibi yeme içme eğlencesi kimde var. (1289)

Rahat yaşantımıza devam etmek için gidelim; çünkü o yaşamla gönül gül kokulu olur. (1290)

Bugün eyvana, yarın gül bahçesine...

Birinde şeşte, birinde çegane. (1291)

Varıp saldır ki gönlün hoşça açıla.

Bu yanlış fikirleri unutasın. (1292)

Hümâ: “Ey Dâye bu nasihat gönlü rahatlatır bundan dolayı güzeldir.” der.
(1293)

Benim içim türlü karışıklılıklarla doludur.

Köşkten eyvandan sohbet ve işten bana ne. (1294)

İki dünya da bana zindan görünür. (1295)

Bu çeşit çeşit öğüdü kime verirsin.

Artık gücümün kalmadığını görürsün. (1296)

Onun ülkesinin neresi olduğu bilinmiyorken, bedenimde cânımın rahatlığı yok idi. (1297)

Bugün onun kim olduğu belli oldu.

Bu gönlümü durdurmanın imkânı yoktur. (1298)

Sen Hürrem'i hiç kimsenin duyup bilmeyeceği şekilde bizimle birlikte getir.
(1299)

Buna hizmetçi elbisesini giydir.

Buna nasıl rastladığımı sen bilirsin. (1300)

Ey dost! Eğer sen bu işi yapamazsan, ben kendimi gerçekten asarım. (1301)

Bu kilisenin içinden çıkmadan söylediğim sözü eksiksiz yerine getireceğimi
bil.(1302)

Parsa bu sözleri işitince feryat ederek;

Ey güzel! Kendine işkence etme dedi. (1303)

Zatın doğruluğuna açıkça inanıp kabul ettiğim çok zor iki çift söz dedi.
(1304)

Bu günlerin nasıl olduğunu görmem içindir.

İki gün dinlensen ne olur. (1305)

Ona göre yeni bir durum düşünürdük.

Kaybolmazdı sonra bulurdu. (1306)

Hümâ, bu an bu söz olamazsa, ağzımı açar gözümü yumarım, dedi. (1307)

Ey Dâye! Sen rahat et çünkü ben kaderime şimdi bedenimi
(cânımı)vermiştim. (1308)

Bu söz üzerine Parsa'nın cânı son buldu ve damarlarındaki bütün kanı kurudu. (1309)

Ey sevgili sen bu söylediklerini yapma.

Bugün sen git, yarın ben onu sana getireyim dedi. (1310)⁶³

Buraya kadar anlatılanlardan çalışmayla alakalı olarak ortaya çıkan sonuç şudur: Nu'man Şâh adında bir hükümdar vardır. Hiç çocuğu olmamasına rağmen bazı vesileler neticesinde bir gün, Ferrûh adında erkek bir çocuğu olmaktadır. Eserde anlatılmamasına rağmen olayların gidişatından, Ferrûh'un bir rüya, resim veya bunlara benzer başka bir vesileyle bir kız gördüğü ve ona âşık olduğu anlaşılmaktadır. Âşık olduktan sonra Ferrûh, usta bir nakkâş olan arkadaşı Hürrem'le birlikte âşık olduğu kız(Hümâ)ın diyarı olan Hıtay memleketine gider. Hümâ'nın, bir kiliseye sürekli ibadete gittiğini öğrenen nakkâş Hürrem, Hümâ'yı Ferrûh'a âşık etmek için kendi sanat istidadı olan resim yapma sanatını kullanır ve burada bunu başarır. Zaten bu eylemden önce Hümâ rüyasında, Ferrûh'u bir sarâyın içinde türlü nakış ve yazıların bulunduğu bir mekanda görür ve rüyasında ona âşık olur. Bu rüyadan sonra ikinci kez onu her zaman gittiği kilisenin duvarlarında resim halinde görünce aşkıdan dîvâne olur ve Ferrûh'u bulabilmek için elinden gelen her şeyi yapar. Nitekim bu hadiseden sonra olaylar birbirini takip etmiş ve eser, bir aşk hikâyesinin yaşandığı geniş ve heyecanlı bir serüvene dönüşmüştür. Yani eserin aksiyon kısmı Şehzâde Ferrûh'un Hümâ'yı araması, onu bulması, nakkâş arkadaşı Hürrem'in vesilesiyle onu kendine âşık ettirmesinden sonra başlar.

⁶³ Mehmet Emlik, *Mehmed'in Işk-nâme Adlı Mesnevisinin Günümüz Türkçesiyle Nesre Çevrilmesi ve Mesnevideki Eğitim Unsurları*, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007, 1227–1300 arası beyitler.

8. BÖLÜM

YÛSUF U ZÜLEYHÂ

Konu olarak Kur'an-ı Kerim'e ve hatta daha öncelere gidip İncil'e, Tevrat'a kadar dayandığı söylenebilen Yûsuf u Züleyhâ kıssası, edebi sahamızda manzum ve mensur olarak farklı müellifler tarafından işlenmiştir Aşağıda sıralanan mesneviler, bu çalışmada esas alınacak Yûsuf u Züleyhâ mesnevileridir:

- Ahmedî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı
- Abdurrahmân Gubârî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı
- Hamdî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı
- Ahmed-i Âmidî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı
- Tebrizli Ahmedî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı
- Kemal Paşazâde'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı

Tema olarak Abdurrahmân Gubârî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı esas alınacak olmasına rağmen “Resmi Görüp Âşık Olma Motifi” bağlamında yer yer, kaydedilen mesnevilerden de faydalanılacaktır.

8.1. Abdurrahman Gubârî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı

8.1.1. Eser Tanıtımı:

16. yüzyıl şairlerinden Abdurrahmân Gubârî tarafından 1572'de yazılmış olup Yûsuf ile Züleyhâ arasında geçen aşk macerasını konu edinen bir peygamber hikayesidir.

8.1.2. Eserin Olay Örgüsü:

“Hazret-i Yakûb zevcesiyle bahar bahçelerinde güller arasında güzel bir oğul niyet ve duasıyla halvet olunca zevcesi, Yusuf’a hamile kaldı. Yûsuf, karnındayken validesi onun hem sûret ve hem de huy olarak güzel ve güzide olması için Tanrıya dua ve niyaz ediyordu. Ayrıca hamile annenin yediği, içtiği, giydiği, gördüğü, yaşadığı hep güldü. Yani gece gündüz güllerle iç içe, güller içinde yaşıyordu. Yûsuf’un güzelliğinin diğer bir sebebi de buydu. Yûsuf dünyaya geldi. Ebeveyni onu büyük bir rikkat ve sevgiyle iki yaşına kadar büyüttüler. Yûsuf iki yaşındayken annesini kaybetti; fakat hâlâsı da onu annesi gibi büyük bir sevgi ve itina ile besledi, büyüttü. Bu ilgi ve itina Yûsuf’un güzelliğine güzellik kattı. Yûsuf’un güzelliğiyle meşhur olması, babası Yakup’un onu derin bir muhabbetle sevmesi, ona bir gün çok güzel bir asa vererek, atalarının gömleğın de giydirerek, İshak’ın kuşağını kuşatarak onu bütün oğullarından üstün ve sevgili tuttuğunu göstermesi, diğer kardeşlerde haset ve husumet duyguları uyandırdı. Kardeşlerin hasedine babanın yine çok sevdiği Yûsuf’un tek öz kardeşi Bünyamin de hedefti. Yûsuf’un gördüğü bir rüya, içten içe kızışan bu kıskançlık korunu büsbütün alevlendirdi. Yûsuf rüyasında on bir yıldız ile güneş ve ayın kendisine secde ettiklerini görmüştü. Rüyasını sabah pederine anlatınca o rüyadaki hikmeti sezdi ve Yûsuf’a rüyasını kimseye anlatmaması için sıkı bir tembih verdi; fakat rüya duyuldu ve kardeşler öfkeyle bir araya gelip babasını yalan ve düzenle kendine bağladığını düşündükleri Yûsuf’u bertaraf etmeye ve bu şekilde babalarının sevgisini kendilerine yöneltmeye karar verdiler. Bazısı onu öldürelim, bazısı onu köle olarak uzak diyarlara satalım dedi. Daha başka tedbirler önerildi; fakat en son onu kervan yoluna yakın bir kuyuya atmaya karar verdiler.

Kardeşler çok sevdiklerini iddia ettikleri Yûsuf’u baharla açılan kırlarda gezdirip eğlendirmek bahanesiyle babalarından istediler. Bu şekilde onu uzaklaştırıp planlarını uygulayacaklardı; fakat Hazret-i Yakup hem onların Yûsuf’a karşı düşüncelerinden emin olmadığı için, hem de o gece düşünde Yûsuf’u kurt kaptığını gördüğü için onların bütün süslü ve cilalı sözlerine rağmen Yûsuf’u bırakmaya razı olmadı. Kardeşler bu sefer ikinci tedbire yöneldiler. Yûsuf’a gidip onu çok

sevdiklerini ve kendisini gezdirip eğlendirmek istediklerini söylediler. Baharı, kırları, ovaları bin bir güzellikle anlattılar. Yûsuf'un gönlü bu güzelliklere su gibi akmaya başladı. Bu duygu ve arzuyla gidip babasından müsaade istedi. Yıllardır evde sıkıldığını, kardeşleriyle kırlara açılmak istediğini söyledi. O kadar rica ve niyaz etti ki Yakup onun bu ısrarına direnemedi. Ne kadar uyardıysa da bu hassas ve kırılgan gönlü meylinden döndüremedi. En sonunda gitmesine razı oldu.

Kardeşler Yûsuf'u alıp kırlara çıktılar. Yakup onları istemeye istemeye bırakmış, hem Yûsuf'a hem kardeşlere sıkı tembih ve tavsiyelerde bulunmuştu. Kıra çıktıklarında kardeşler Yûsuf'a karşı gerçek yüzlerini göstermeye, ona eza ve cefa etmeye başladılar. Sonra onu beline bir ip bağlayarak civardaki bir kuyuya azıkla beraber bıraktılar. Yoldan geçecek kervanlar kendisini çıkarırsa olayın iç yüzünü anlatmamasını tehditle söylediler. Yûsuf kuyudaki bir taşa ayağını basarak endişe, korku ve ümitsizlik içinde beklemeye başladı. Bu hal üzere zaman geçerken Yûsuf yerdekilerden bir yardım gelmediğini gördü ve yücelere yakarmaya başladı. Allah ona yardımcı olarak Cebrail'i gönderdi. Cebrail de ona hem teselli ve ferahlık, hem de geleceğe dair müjde ve işaretler verdi. Ona izzet ve hikmet semasında yükselecek yıldızını haber verdi. Yûsuf bunun üzerine huzur ve itminan içerisinde sabırla beklemeye başladı.

Bu arada Yûsuf'un kardeşleri babalarına vardılar ve önceden anlaştıkları üzere onu kurt yediğini söylediler. Ağlayıp sızlayarak ve onun kana batırılmış gömleğini göstererek yalanlarını ispata çalıştılar. Hazret-i Yakup çok üzülip ağlamakla beraber, yalanlarındaki tutarsızlıklara bakarak bir oyun oynadıklarını sezdi. Yûsuf'u, Allah'a emanet edip sabırla beklemeye başladı. Bir zaman sonra Yûsuf'un bulunduğu kuyunun yakınından geçen bir kervan o mahalde duraklamıştı. Kervandaki Malik adında bir tüccar, su almak için kuyuya varınca Yûsuf'u buldu ve onu oradan çıkardı. Yûsuf'un daha bir şey anlatmasına fırsat olmadan kardeşleri orada belirdi ve onun kendi köleleri olduğunu ve hırsızlık gibi kötü huyları bulunduğu için onu satmak istediklerini söylediler. Kimse almaya yanaşmadığı için onu yine Malik düşük bir fiyata satın aldı. Malik onun kötü bir insan olduğuna inanmadığı için ona alaka ve itinada kusur etmiyordu. Bu hal üzere Mısır'a vardılar.

Mısır'da Yûsuf büyük bir ilgiyle karşılandı. Güzelliğinin şöhreti bütün Mısır'a yayıldı. Mısır sultanı Reyyân da dâhil, herkes ona hayran ve müşteri oldu; fakat Malik onu herkesin önünde mezat ile satmak istiyordu. Bu arada Mısır Azizi'nin karısı Züleyhâ onu gördü ve şiddetli bir aşkla ona tutuldu. Onu ne pahasına olursa olsun almaya karar verdi. Günlerce süren mezat sonunda herkesin verdiğinin fazlasını vererek onu satın aldı. Kocasına da evlatları olmadığı için onu evlat olarak almak istediğini söyledi. Kocasını sultanın ona talip olmasını bir engel olarak ileri sürse de Züleyhâ, sultanı da ikna ederek Yûsuf'a malik olmayı başardı.

Yûsuf, Züleyhâ'nın yanında yaşamaya başladı. Züleyhâ onu izzetle, ikramla, sevgi ve ilgiyle sarıp sarmaladı. Birbirlerine ilgi ve ünsiyet duymaya başladılar. Hemhal oldu, konuştu dertleştiler. Züleyhâ Yûsuf'a kim olduğunu, nice yollardan geçip o güne geldiğini sordu. Yûsuf da başından geçenleri ızdırapla bir bir ona anlattı. Züleyhâ da kendi yaşadıklarını, çektiği çile ve sıkıntıları ona nakletti. Kendisi mağrip ülkesi sultanının kızıydı. Sarâylarda naz ve cilve, işret ve safa içinde gününü gün ediyordu. Bütün çevresi ve ahali onu çok seviyordu. İçinde çeşitli sûretlerin bulunduğu bir tapınakları vardı. Oraya gider kendi dinlerince ibadet ederlerdi. Bir gün bu tapınaktaki bir sûrete âşık oldu ve gözü bu sûretin hayâlinden başka bir şeyi görmez oldu. Dostlarından, işret meclislerinden büsbütün uzaklaşıp içine kapandı. Babası ve çevresi onu bu hale sokan şeyi bulup çözmek için çeşitli yollar denediler. Tapınaktaki sûreti de oradan kazıyıp sildiler; fakat Züleyhâ'nın zihninde ve gönlünde bütün parlaklığıyla yaşamaya devam ediyordu. Çevresindekiler ondaki değişikliğin aşktan geldiğini anladılar. Bu arada Züleyhâ'nın hayâlindeki sûret çeşitli biçimler ve belirişler halinde perde perde açılıp kapanıyordu. Züleyhâ bütün yaşadıklarını Dâye'sine anlattı. O da ona teselli verdi ve aşkın hallerinden, hikmet ve inceliklerinden bahsetti ve sabır ve sebat tavsiye etti. Züleyhâ hayâlinde beliren güzelin mahiyetini öğrenmek için beklerken hayâl ona kendini Mısır sultanı olarak tanıttı. Bunun üzerine Züleyhâ'nın içi rahatladı ve ona kavuşacağı günü beklemeye başladı.

Bu arada Züleyhâ'nın güzelliğini duyan civar ülkelerin padişâhları onu istemek için elçiler gönderiyorlardı; fakat durumu bilen babası, onun önceden Mısır

Azizi'ne nişanlandığını söyleyerek elçileri geri çevirdi. En son Mısır Azizi, hem Züleyhâ'nın güzelliğini, hem kendine olan meylini duyarak ona elçi gönderdi. Babası elçinin teklifini kabul edip kızını Aziz'e verdi. Nice izzetle, ihtişamla, türlü çeyizler, hediyeler bahşederek kızını Dâye'siyle beraber yola çıkardı. Düğün alayı yine Mısır'da da törenli şöenli bir istikbal ile karşılandı. Gelin ve damadın kavuşma vakti geldi. Züleyhâ büyük bir sabırsızlıkla hayâlindeki sûretin sahibiyle buluşmayı beklerken, sûret ve huy bakımından itici bulduğu Aziz Kufir ile karşılaştı. Onun için buhranlı, ızdıraplı günler başlamıştı. Tam bu karanlık günleri yaşarken karşısına muhayyel sûretin gerçek sahibi olan Yûsuf çıkmıştı.

Züleyhâ bütün bunları, çektiği çileleri anlatarak Yûsuf'tan anlayış ve alaka bekledi; fakat Yûsuf saffet ve asaletiyle ve Tanrı korkusuyla ona yüz vermedi. Hem efendisine ihanet ve nankörlük etmemek hem de haramdan uzak durmak fikri Züleyhâ'dan uzak durmasını gerektiriyordu. Züleyhâ ise ona kavuşmaktan başka bir şey düşünemiyordu. Onu ikna etmesi için önce Dâye'sini gönderdi. O muvaffak olamayınca, kendisi gitti. Yalvardı yakardı. Yine Yûsuf'u ikna edemedi. Bu sefer Dâye'si şöyle bir oyun kurdu. Yûsuf'a boy ve görünüş bakımından Züleyhâ'ya benzeyen bir cariye verilecekti. Bu cariye Yûsuf'un nefisini okşayıp onu beraber olmaya razı edince, gizlice kendi kılığındaki Züleyhâ ile yer değiştirecekti. Plan uygulandı; fakat Züleyhâ Yûsuf'a kavuşmanın heyecânıyla titreyip, sendeleyip açık verince, Yûsuf durumu anladı ve plan suya düştü. Dâye'nin son planı ise şöyleydi: Züleya'nın iç içe yedi kapıdan girilen bir has odası vardı. Bu odanın duvarlarına Yûsuf ile Züleyhâ'nın vuslat hallerini gösteren renk renk resimlerini çizdirdi. Sonra Yûsuf'u alıp bu has odaya götürdü. Girdikleri her kapıyı arkasından kilitledi. Yûsuf'a bu sûretleri gösterdi. Yûsuf'un nefsi bir ara ona meyletti; fakat hemen hatasını fark etti ve Allah'a dönüp tövbe etti. Züleyhâ bu sefer bir buhran içerisinde hançerle kendini öldürmeye kalkıştı. Eğer o intihar ederse katili Yûsuf sanılacaktı. Yûsuf cân korkusuyla, muradını kabul ettiğini söyleyerek onu intihardan vazgeçirdi. Züleyhâ aldığı söz üzere ona yaklaşıırken, o da Züleyhâ'ya teslim olmak üzereyken duvarda babasının hayâlini gördü. Babası Yakup büyük bir öfkeyle duvardan ona bakıyordu. Yûsuf hemen kendine geldi ve kalkıp kaçmaya başladı. Bu arada kilitli bütün kapılar kendiliğinden açılıyordu. Züleyhâ da yakalamak için arkasından

koşuyordu. Yûsuf kapıya varmadan Züleyhâ hamle yapıp arkadan gömleğini tuttu; fakat Yûsuf hızla kaçınca gömlek arkadan yırtılıp Züleyhâ'nın elinde kaldı. İşte tam bu sırada karşılarna Aziz çıktı. Yûsuf olayı gizlemek istedi; fakat Züleyhâ uzaktan bakıp Aziz'le aralarının iyi olduğunu görünce sırrı ifşa ettiğini düşünerek üste çıkmak için bağırıp feryat etmeye başladı. Aziz, Yûsuf'u ihanetle suçlayıp hapse atturmaya karar vermişken, orada bulunan akıllı bir genç gömleğin arkadan yırtıldığına bakarak Züleyhâ'nın suçlu olduğuna hükmetti. Aziz de bunu makul buldu. Züleyhâ'yı azarlayıp uyardı. Yûsuf'a da sırrı saklamasını emretti.

Yûsuf saklasa da haber şehirde yayıldı. Mısır sarâyının kadınları Züleyhâ'yı kınayıp ayıpladılar. Züleyhâ da onlara etkili bir cevap vermek için bir plan hazırladı. Sarâyın seçkin kadınlarını yemeğe davet etti. Onları izzet ve ikram ile ağırlayıp, yedirip içirdikten sonra önlerine meyveler ve bıçaklar koydu. Onlar tam meyveleri soyarken Yûsuf'u karşılarna çıkardı. Mısır kadınları Yûsuf'un güzelliğinin şaşkınlığıyla ellerini kestiler ve Züleyhâ onlara ağızlarının payını verme fırsatı bulmuş oldu. Kadınlar Züleyhâ'ya hak verdiler ve ona ram olması için Yûsuf'a tavsiyelerde bulundular; fakat Yûsuf onların istediğini yapmaktansa zindana girmeyi tercih edeceğini ifade etti. Bu arada Züleyhâ kocasından yetki alarak asilikte ısrar ederse onu sokak sokak dolaştırıp rüsva etmekle tehdit ettiyse de Yûsuf doğru bildiğinden dönmedi. En sonunda Züleyhâ aşkının ihtirasıyla öfkeye kapıldı ve Yûsuf'u cezalandırmaya karar verdi. Yûsuf'u eski kıyafetler içinde ve eşek üzerinde dolaştıran bir münadî⁶⁴, onun efendisine ihanet ettiğini ilan ediyordu. Bu şekilde onu zindana attılar.

Yûsuf zindana girdikten sonra Züleyhâ büyük bir yalnızlık ve pişmanlık hissetmeye başladı. Bu hale ancak üç gün dayanabildi ve üç gün sonra Yûsuf'a emrine uyması şartıyla hapisten çıkarmayı teklif etmesi için Dâye'sini gönderdi; fakat Yûsuf sitem ve öfkeyle bunu reddetti. Yine bir zaman geçti ve Züleyhâ'nın huzursuzluğu iyice arttı. Bu sefer onu zindandan çıkarıp tekrar sarâyı almak için Aziz'den müsaade aradı. Yûsuf'un artık uslanmış olacağını ileri sürdü; fakat Aziz

⁶⁴ münâdi: dellal. (Ferit Devellioğlu, *Omanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.)

belki Züleyhâ'da içten içe kaynaklı ihtirası sezdiği için Yûsuf bahsinin artık ebediyen kapandığını bildirerek onu susturdu; fakat Züleyhâ Yûsuf'un zindanda bulunduğu yıllar boyu derin bir hasret, nedamet ve yalnızlık hissetti. Hep ve her yerde Yûsuf'u aradı. Yûsuf zindana girince oradaki insanlarla ilgilendi, onların derdini dinledi, onlara teselli ve nasihat verdi. Din yolunu ve hakikatini anlattı. Onlar da severek kabul ettiler. Ona hürmet ve hayranlıkla bağlandılar. Zindan arkadaşlarının dertlerine Tanrıdan şifa diler, rüyalarını tabir ederdi. Zindanda iki genç vardı. Bunlar bir gece rüya gördüler. Rüyalarının tabirini Yûsuf'tan istediklerinde o, bunlardan birinin sultana saki olacağını, diğerinin ise idam olacağını haber verdi. Yûsuf talihle müjdelediği arkadaşından sultanın yanına çıktığında ona durumunu arz etmesini söyledi; fakat bu şahıs rüyadaki hakikat üzere zindandan çıkıp sultana hizmetçi olduğu halde, şeytan ona Yûsuf'un ricasını unutturdu.

Aradan yıllar geçti ve bir gece Mısır sultanı bir rüya gördü. Rüyasında yedi zayıf inek yedi semiz ineği yiyordu. Yine yedi kuru başak, yedi yeşil başağa sarılarak onları kurutuyordu. Sultan; Mısır ve Şam'ın tabircilerini toplayarak rüyasını yorumlamalarını istedi; fakat onlar bunun karmaşık şeyler olduğunu söylediler. Sultan tatmin olmadı. O sırada sultanın zindandan çıkan hizmetçisi Yûsuf'u ve onun rüya tabirini hatırladı. Sultana ondan bahsetti. Gidip rüyayı tabirletmek için izin istedi. Sultan da onu gönderdi. Bu adam zindana gitti ve Yûsuf'tan rüyanın tabirini istedi. Yûsuf rüyayı şöyle tabir etti: Yedi semiz inek ile yedi yaş başak yedi yıl verimliliğe işarettir. Yedi zayıf inek ve yedi kuru başak ise bu yedi yıldan sonra gelecek yedi yıllık kuraklığa delalet etmektedir. Sultanın hizmetçisi gidip bu tabiri sultana arz etti. Sultan hizmetçisini Yûsuf'u zindandan çıkarıp getirmesi için gönderdi; fakat Yûsuf bunu kabul etmedi. Zindana girmesine sebep olan töhmetten tamamen kurtulduktan sonra çıkmak istiyordu. Elçiye dedi ki sultana söyle lütfedip o kadınlara sorsun. Ben meclislerine girince neden ellerini kestiler. Sonra neden bir olup bana iftira attılar.

Sultan da aynen böyle yaptı ve kadınları toplayıp onlara olayın içyüzünü sordu. Kadınlar 'asla biz ondan bir kötülük görmedik' dediler. Azizin karısı da işin

gerçeğini itiraf etti. Haber Yûsuf'a ulaştırıldı O da zindandan çıkıp Mısır sarâyına geldi. Sultan onu izzet ve iltifatla karşıladı. Yûsuf rüyanın tabirini tekrar söyledi. Sultan bu verimli ve kurak yıllar için tedbir sordu. Yûsuf da yedi verimli yılda her tarafın ekilmesini ve devşirilen tahılların az miktarıyla kanaat edilip gerisinin başak üzerindeyken depolarda saklanmasını öngördü; fakat bu iş için dirayetli ve emin bir sorumlu gerektiğini ve kendisinin buna talip olduğunu söyledi. Sultan da onu bütün yetkilerle donatıp, Kûfir'in yerine vezir yaptı. Kûfir'in bir zamandır zaten sultanla arası açıktı. Bu haberi duyunca kahrından öldü. Züleyhâ da büyük bir ıstırap, yokluk ve yalnızlık içinde yaşıyordu. Sultan bunu fark etti ve Züleyhâ'yı Yûsuf'a nikâhladı. Yûsuf Züleyhâ'yı bakire buldu. Bu şekilde onlar muradına ermiş oldu.

Yûsuf ülkeyi büyük bir adalet ve dirayet ile idare etmeye başladı. Öngördüğü tedbir üzere yedi yıl her tarafı ekin ektirdi ve düzenli, dikkatli biçimde bu ekinleri hasat ettirip depolara koydurdu. Yedi yıl sonra bütün ülkeyi kasıp kavuran bir kuraklık başladı. İnsanlar varını yoğunu satıp sarây depolarından tahıl alıyordu. Aynı kuraklık Yakup ve oğullarının yaşadığı Kenan ilini de vurmuştu. Hazret-i Yakup'un oğulları Mısır Azizi'nin namını, adalet ve keremini duymuşlardı. Gidip Mısır'dan tahıl getirmek için babalarından izin ve para aldılar ve Mısra doğru hareket ettiler. Mısra ve Aziz'in sarâyına vardılar. Yûsuf'un huzuruna çıktılar. Yûsuf onları tanıdı; ama tanıdığını belli etmedi. Kardeşler Yûsuf'u tanıyamamıştı. Yûsuf tanımıyor görünüp sordu soruşturdu. Onlar da anlattılar. Babasının ve kardeşi Bünyamin'in sağ ve esenlikte olduğu öğrendi ve sevindi. Verdiği tahıldan bir pay da Bünyamin'e koydu. Öbür sefere onu da getirmezlerse artık erzak vermeyeceğini söyledi ve onun gelmesine rehin olarak kardeşlerden Şem'un'u (Şimeon) alıkoydu. Ayrıca bedel olarak verdikleri parayı da gizlice yüklerinin arasına koydurdu. Kardeşler Kenan'a vardılar ve babalarına Aziz'in kerem ve iyiliğinden bahsettiler. Öbür sefere Bünyamin'i de istediğini, onun için Şem'un'u alıkoyduğunu, Bünyamin götürülmediği takdirde artık tahıl vermeyeceğini söylediler ve tekrar gitmek için izin istediler. Hazret-i Yakûb, Yûsuf olayından sonra Bünyamin'i bırakmak istemiyordu. Bunun için hepsinden doğruluklarına dair yemin aldı. Koydukları para da yüklerinin içinden çıkınca, Bünyamin'i de alarak tekrar sefere çıkmalarına izin verdi.

Tekrar Mısır'a ve sarâya vardılar. Yûsuf kardeşlerin haberi olmaksızın Bünyamin ile tanıştı, hasret giderdi. Bünyamin'in onun yanında kalması için şöyle bir yol bulundu: Aziz'in tahıl ölçek kabı gizlice Bünyamin'in tahıl yükünün içine konacak ve o ülke yasalarınca malı çalınan konumundaki Aziz, hırsız konumundaki Bünyamin'i alıkoyabilecekti. Bu şekilde yapıldı ve Bünyamin alıkondur. Kardeşler yalvardılarsa da işe yaramadı. Bunun üzerine Şem'un da Bünyamin'le beraber kaldı. Diğer kardeşler Kenan'a hareket ettiler. Hazret-i Yakup onların anlattıklarından şüphe etti; fakat yine de sabır ve tevekkül etti. Bu sefer rikkat dolu bir mektup yazarak kardeşlerle Mısır'a Aziz'e yolladı. Kardeşler Mısır'a vardı ve Yûsuf'un huzuruna çıkıp mektubu iletiler. Ondan iyilik beklediklerini söylediler. Yûsuf ise onların kendilerinin Yûsuf'a ve kardeşine iyilik yapmadıklarını söyledi. Bunun üzerine onun Yûsuf olduğunu anladılar. Kardeşler Yûsuf'tan af dilediler. O da onları affetti. Onlara gömleğini verip, bununla Kenan'a dönmelerini ve bunu babalarının yüzüne bırakmalarını, bu takdirde Yakup'un ağlamaktan kör olan gözlerinin açılacağını söyledi. Ayrıca babalarını ve neleri varsa alıp Mısır'a gelmelerini istedi.

Aynen Yûsuf'un dediği gibi gittiler ve daha onlar yoldayken Yakup gömleğin kokusunu aldı. Yanındakilere bunu söylediğinde onlar bunu, bunamış olmasına bağladılar. Biraz sonra müjdecî, müjdeyi ilettiler. Yakup, Yûsuf'un gömleğini gözlerine sürünce gözleri açıldı. Bilahare Yûsuf'un dediği üzere hep beraber ve her şeylerini alarak Mısır'a taşındılar. Yûsuf ve sultan Reyyân bunları halkın ve askerinin katıldığı büyük bir şölenle karşıladı. Daha sonra Aziz'in makamına gittiler. Orada Yûsuf ebeveynini tahtına çıkardı. Sonra baba, anne ve kardeşler Yûsuf için secde ettiler. Yûsuf o zaman, yıllar önce gördüğü rüyanın tevilinin bu olduğunu söyledi. Bu şekilde Yûsuf ve ailesi kavuştu ve Mısır da yaşamaya devam ettiler.”⁶⁵

Görüldüğü gibi “Resmî Görüp Âşık Olma Motifi”ne yönelik temalar; öncelikle Züleyhâ'nın Mısır'a gelmeden önceki döneminde ve Züleyhâ'nın, Yûsuf'u kenedine ram edebilmek için duvara çizdirdiği şehvi resimlerin olduğu bölümde vardır. Şimdi bu kısımları ayrıntılarıyla ele alınmaya çalışılacaktır:

⁶⁵ Abdurrahman Gubârî *Yûsuf u Züleyhâ* (Haz.: Hasan Aktaş), İnceleme-Metin, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2006, 17- 24.

8.1.3. Olay Örgüsünün Motife Yönelik Değerlendirilişi:

Yukarıda belirtildiği gibi Züleyhâ Mısır'da, Mısır azizi Kıtîr'in karısı olmadan önce Mağrip ülkesi padişâhının kızıdır. Orada naz ve niyaz içinde yaşarken, sürekli ibadet ettiği tapınağa gider ve orada bir sûret görür ve ona âşık olur:

Ben de mağribde şâh-zâde idüm

Hüsniye mâhdan ziyâde idüm

Beni her kes severdi cânı gibi

Mâh-rû duhteri cenânı gibi(806)

Kârımız zevk u ayş u işret idi

Giceler subh olunca sohbet idi(817)

Pâdişâhun var idi bir deyri

Cânı için kılubdı ol hayrı(821)

Var idi anda nice sûretler

Derc olunmışdı nice sanatlar(822)

Yine bir gün o deyri seyr itdük

Büt-perest olduk anda hayr itdik(824)

Nâgihân gördüm anda bir sûret

Nice sûret ki sûret-i hayret(826)

Eylemişler o sûretin nakşın

Reşk-i nakş-ı nigâr-hâne-i Çin(827)

Gürdügüm demde âşık oldum ana

Âşık u yâr-ı sâdık oldum ana(828)

Bu sûreti gördükten sonra Züleyhâ o sûrete âşık ve hatta âşüfte⁶⁶, âlüfte⁶⁷ olur. Ayrıca Züleyhâ, kilisede o cânsız sûrete sürekli hayran hayran bakar; nitekim kilise de artık ona mesken olur. Başında o sûretten başka hiçbir heves kalmaz. O sûreti, putu olarak görüp gece gündüz ona ibadet ettiğinden bahseder Züleyhâ. O kiliseden başka hiçbir yeri gezmeye çıkmaz ve yine sûreti görmekten başka hiçbir yere gitmez. Kısaca o kilise ve sûretten başka, gönlü hiçbir şeyi istemez.

Beni âşüfte itdi ol sûret
Beni âlüfte itdi ol hey'et(829)

Beni ol sûret eyledi hayrân
Baka kaldum sûret-i bî-cân(831)

Kalmadı başda andan özge hevâ
Bana deyr oldı ahsen-i me'vâ(834)

Bütüm oldı o sûret-i zîba
Büt-perest oldum ana subh u mesâ(836)

İstemez gönlüm illâ deyr ister
Deyrde ol nigârı seyr ister(837)

Gitmezem seyre illâ ol deyre
Varmam illâ o sûreti seyre(841)

Aşkından dolayı Züleyhâ, bulunduğu yerdeki halkı perişan edip onları dahi akılsız bırakır. Züleyhâ'ya onca nasihatler ederler; ama fayda etmez. Faydalı olur diyerekten o resmi bozarlar; fakat o sûretin nakşı Züleyhâ'nın gönlünde kalır. O sûretin hayâli gece gündüz aklında kalır ve nereye baksa o hayâli görür:

⁶⁶ âşüfte: çıldırıcısına seven, bu yüzden perişan bir halde, azgın ve baştan çıkmış deli gibi olan, iffetsiz kadın, (Ferit Devellioğlu, *Omanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.)

⁶⁷ âlüfte: alışık, alışkan 2. iffetsiz, namussuz kadın, fahişe.(a.g.e..)

Cümle ashâbı târ u mâr itdüm
Anları dahi bî-karâr itdüm(839)

Bana pend ü nasihât eylediler
Ne nasihât fazihet eylediler(843)

Sözleri n'ola girmese gûşa
Hiç nasihât olur mı bi-hûşa(844)

Pendün olmadı çünkü te'sîri
Bozdılar âkıbet o tasv'îri(845)

Nitekim Züleyhâ bu sûretin sahibinin bir gün mutlaka ortaya çıkacağına inanmakta ve bu hayâlde yaşamaktadır. O kadar düşünür ki o sûret hayâl meyal bazen gözünün önüne bazen de belli belirsiz rüyasına girer. Sûret onunla konuşur ve kendisini Mısır Azizi olarak tanıtır.

Bir gice nâgihân firâkile
Ağlariken sad iştiyâkile(852)

Zâhir oldu yine o şâhid-i ğayb
Şâhid-i ğayb u dil-ber-i bî-ayb(945)

Ger sorarsan azîz-i Mısram ben
Sözile kand-riz-i Mısram ben(970)

Buradan sonra daha önce anlatıldığı gibi(yukarıda verilen olay örgüsü) Züleyhâ, evlenebilmek için Mısır Azizi'ni hep bekler. Normal şartlarda Züleyhâ, çok güzel ve hatta güzelliği dillere destandır. Onu istemeye gelen birçok kişi olmasına karşın o sabırla Mısır Azizi'ni bekler. Kendine olan ilgi ve alakayı duyan Mısır Azizi de Züleyhâ'ya yönelik bir ilgi duyar ve neticede onu ister; fakat Züleyhâ o kadar

aşk, şevk, heyecan ve çeyizle Mısır’a gitmesine karşın o, kilisedeki gördüğü sûret ve rüyalarındaki kişinin, o kişi olmadığını görür ve yıkılır.

Bu, “Resmi Görüp Âşık Olma” bağlamında, mesnevideki ilk motiftir. Buradaki motif kısaca değerlendirilecek olursa şöyle bir sonuç ortaya çıkar. Yukarıdaki beyitlerden de anlaşılacağı üzere Züleyhâ, Kilisedeki o sûreti görmeden önce gayet şen, hayatının tadını çıkaran biridir. Herkes ona hayrandır, naz ve niyaz içinde yaşar, ta ki o resmi görene kadar. Züleyhâ o resmi gördükten sonra aşkından dîvâne, âşüfte ve âlüfte olur. O kiliseden çıkmaz. Sürekli o resme hayran hayran bakar. Hayat adeta ona zindan olur. O sûret, hayâl olarak bazen gözlerinin önüne gelir; bazen de rüyasına girer.

Hiç tanımadığı, duymadığı, bilmediği, varlığının bile belli olmadığı bir resmi görüp bu derece çılgına dönmesi resmin istidadını açık bir şekilde ortaya çıkarmaktadır ve bu istidat hikâyede devam edecektir.

Buradan sonraki kısım ise resmin birebir etki ve âşık ettirme aracı olarak kullanılmasını anlatan, Züleyhâ ve Yûsuf faslıdır. Şimdi o kısmın ayrıntılarına geçilecektir.

Yûsuf, satılmış olarak Züleyhâ’nın yanına geldiğinde Züleyhâ adeta çarpılır ve kendinden geçer; aşkıyla sevinçten ağlar ve yıllarca özlemin çektiği kilisedeki sûretin, rüyalarındaki kişinin, Yûsuf olduğunu anlar:

Mâlike ol dahi haber saldı
Görmege anı cânı az kaldı(643)

Çıkdı Yûsuf çü arza-gâh üzre
İzz ü nâzile sad nigâh üzre(644)

Gün yüzinden rikâbı ref itdi
Pertevi aftâbı def itdi(645)

Çün Züleyhâ o mâha itdi nazâr
Bir nazârda özünden itdi güzer(646)

Oldı tâb-ı cemâlden bi-tâb
Dâyesi gül yüzine saçdı gül-âb(647)

Bad-ez-ân geldi aklı başına
Gark oldu firâşı yaşına(648)

Aşkile ağladı sürûrından
Doldı sadrı cemâl-i nûrından(649)

Yine n'oldu didi ana Dâye
Ki yakıldun bakınca ol aya(650)

Didi çün bakdum ol peri-rûya
Uğradum sanki sihr-i câdûya(651)

Bilmedim n'olduğımı ey Dâye
Akl u dil huş gitdi yağmâya(652)

Nola yıkılsam anı gördükde
Yani ol nev-civânı gördükde(653)

Bu cüvândur beni iden meftûn
Bu cüvandur beni kılan mecnûn(654)

Gönlüm alan benim bu dil-berdür
Mısra salan beni bu sükkerdür(655)

Züleyhâ Yûsuf'u gördükten sonra sevinç içinde yaşar. Yûsuf sarâyâ geldiğinde henüz bir çocuktur. Züleyhâ Yûsuf'un büyümesini bekler ve nihayet

Yûsuf büyür; lakin Yûsuf, Züleyhâ'nın istediği gibi davranmaz ve Züleyhâ'dan hep kaçır. Kaçmasının sebebi ise Allah'tan korkması ve efendisine nankörlük etmek istememesidir. Züleyhâ, Yûsuf'u ne kadar kendine ram etmeye çalışırsa da Yûsuf ondan o kadar kaçır. Züleyhâ, Yûsuf'u elde edebilmek için elinden gelen her şeye başvurur; ama bir türlü olmaz. Züleyhâ kendi güzelliğini kullanır işe yaramaz, vücudunu kullanır olmaz, daha genç bir cariye bulup onu etkilemek ister; fakat her seferinde dilediğini yapamaz. Bir gün sabrı taşır ve artık dayanamaz. Derdini Dâye'sine söyler ve bir çare bulmasını ister. Dâye ise resme dayalı bir çare dener. Yani çare, resimde diğeri bir ifadeyle resmin istidadında aranır şöyle ki: Çok hünerli bir nakkâş vardır. Bu ressam, Züleyhâ'nın ibadet mekânına Yûsuf'un ve Züleyhâ'nın; göğüs göğse, dudak dudağa, kadeh kadehe, kucak kucağa olan şehvi resimlerini çizecekti. Nitekim bu resimler çizilir ve Züleyhâ, Yûsuf'u kendine ram edecekken, Yûsuf da ona bir an meyletmesine rağmen, o Allah'a sığınır, kendinin ve Züleyhâ'nın hidâyetini ister. Bu şekilde Züleyhâ ve Dâye'nin planı suya düşer. Buradaki amaç; yaşanan bu hikâyenin ayrıntılarını anlatmak değil; Züleyhâ'nın ve Dâye'nin, Yûsuf'u etkilemek için nakkâşı diğeri bir ifadeyle resmi bir araç olarak kullanmasını göstermektir. Şimdi Züleyhâ'nın onca uğraşına rağmen Yûsuf'u etkileyememesi neticesiyle Züleyhâ'nın yardım için Dâye'ye gitmesini ve Yûsuf'u, Züleyhâ'ya âşık ettirmek için resmin bir araç olarak kullanılmasını anlatan beyitler verilecektir:

Dâyeye halini beyân itdi
Ser-güzeştin kamu ıyân itdi(1300)

Vardur nakş-bend bir nakkâş
Levh-i âb üstine yazar haşhâş(1304)

Nakş-bend-i hayâldur nâmı
Levh-i bâm üstine yazar şâmı(1305)

Nakş-bend-i hayâl-i deyr-i cihân
Şöyle nakş itdi levh-i dilde revân(1307)

Varidi bir evi Züleyhâ'nun
Yani büt-hânesi idi anun(1309)

Nakş idüb Yûsuf u Züleyhâ'yı
Yazdı anda bu iki ranâyı(1311)

Yazdı bir yirde sîne-ber-sîne
Yazdı bir yirde leb-be-leb yine(1312)

Yazdı bir yirde bâde nûş-a-nûş
Yazdı bir yirde her dü hem-âgûş(1312)

Câ-be-câ cümle her der ü dîvar
Toldı tasvîr-i sûret-i dü nigâr(1315)

Her biri lezzet-i cimâ-engîz
Her biri zevk-ı ictimâ-engîz(1317)

Hânedede yazdı bunların nakşın
Hâne oldu nigâr-hâne-i Çin(1319)

Çün Züleyhâ bu dârı seyr itdi
Sanki Yûsuf'la seyr-i deyr itdi(1320)

Aşk evvelkiden füzûn oldu
Bir iken derd-i aşk on oldu(1322)

Çünkü tasvîr işi tamâm oldu
Bir musavver güzel makâm oldu(1323)

Çün Züleyhâ'nun oldu zîbi tamâm
Yûsuf'ı davet itdi ta ala kâm(1333)

Dest-be-dest aldı vardı kasrına
Mâlik olmağa vaslı Mısr'ına(1334)

Ben bugün senden inbisât umarın
Dil-i gam-gine neşât umarın(1342)

Beni vaslunla ber-murâd idesin
Bu dil-i gam-nihâdı şâd idesin(1343)

Didi Yûsuf ki ey Züleyhâ var
Beni cânumdan eyledin bîzâr(1344)

Bi-habersin sen ateş-i aşkdan
Bi-esersin sen ateş-i aşkdan(1348)

Gözün aç gör bu darı seyr eyle
Seyr-i tasvîr ü seyr-i deyr eyle(1352)

Der ü divarını temâşâ kıl
Nakş-ı pür-kârını temâşâ kıl(1353)

Gör ne nakş itdi nakş-bend-i hayâl
Eyle bir lahza içre def-i melâl(1354)

Gördi Yûsuf ki her der ü duvâr
Olmış âraste çü nakş-ı nigâr(1356)

Nakş olub Yûsuf u Züleyhâ hep
Sîne-ber-sîne dahi leb-ber-leb(1357)

Yûsuf öper dutub Züleyhâ'yı
Hem Züleyhâ koçar o zîbayı(1358)

Dahi nice bunun gibi sûret
Her biri zevk-bahş u pür şehvet(1359)

Olmış ol hâne zevk bazârı
Her biri birinün hâridârı(1360)

Hande itdi bakub Züleyhâ'ya
Meyl gösterdi rûy-ı zâbaya(1362)

Yine itdi o dem sad istiğfâr
Tevbeler eyledi hezâr hezâr(1363)

Didi ya Rab beni Züleyhâ'dan
Kıl hâlâs anı hem bu sevdâdan(1365)

Beni etme zelîl bî-ismet
Beni kılma kelîl ü bî-iffet(1367)

Abdurrahman Gubârî'nin Yûsuf u Züleyhâ mesnevisinin olay örgüsünü ve "Resmî Görüp Âşık Olma Motifi"nin ilgi yerleri ayrıntılarıyla verildikten sonra konunun başında sıralanan, Abdurrahman Gubârî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı dışında yazılmış olan "Yûsuf u Züleyhâ" mesnevilerinin de çalışmamızla alakalı yerleri, konu ayrıntılarına girilmeden sadece motifsel manada kısaca ele alınacaktır.

8.2. Ahmedî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı:

Bu mesnevide Züleyhâ, Yûsuf'u Kilisede değil rüyasında görür ve ona âşık olur. Aşkıdan mecalsiz kalır, zayıflar ve yavaş yavaş erimeye yüz tutar. Günden güne tükendiğini gören Züleyhâ'nın babası ona derdini sorar ve âşık olduğunu anlar. Züleyhâ, derdini babasına anlatır. Züleyhâ, Yûsuf'u bir daha rüyasında bu kez Mısır sultanı olarak görür(Gubârî'nin mesnevisindeki rüya bölümünün hemen hemen aynısıdır) Babası ona yardımcı olabilmek için. Mısır sultanına bir elçi gönderir ve

kızıyla evlenmesini ister. Nitekim bu beklenti gerçekleşir; fakat diğer mesnevide olduğu gibi Züleyhâ, hayâl kırıklığına uğrar:

Diñle ahvâli ser-encâmı nice
Yûsufî düşinde görür bir gice(548)

Çünkü Yûsuf hüsnine seyrân olur
Ol cemâle âşık u hayrân olur(549)

Işk-ı Yûsuf tolar anuñ kalbine
Rakıb olur sahibinüñ celbine(550)

Rahatını kaldurur ol bir zamân
Gice gündüz âh ider hali yamân(551)

Vara vara incelüp olur zaif
Tâkatı kalmaz olur gayet nahif(552)

Âteş-i ışkî döküpdür sineye
Söylemez ahvalini bir kimseye(553)

Âtası bir gün aña iydür kızum
Söyle ahvalüñ baña iki gözüm(555)

Derdümüñ dermânı yokdur em idem
Söylenilmez ben aña bilmem n'idem(560)

Bu sözinden atası bildi anı
Birine âşık durur anuñ cânı(561)

Atası iytdi baña söyle kızum
Sen birine olmışsın âşık gözüm(562)

Ol Zeliha dir ata ben uyuram
Vaki amda bir cemâli görürem(564)

Görelî ben aña meftûn olmışam
Âşık-ı divâne mecnûn olmışam(565)

Rahatum yokdur karârum kalmadı
Gıtdi elden ihtiyârum kalmadı(568)

Yatdı Zelhâ gördi sorar adını
Aslını hem şehrini bünyâdını(576)

Söyledi kim aña nesl-i âdemüz
Yûsuf adum Mısır-ı Kahir şehrümüz(577)

İşkum itdiyse senüñ kalbüñe yol
İster iseñ gel beni Mısır içre bul(578)

Ben Mısır sultânyam bilgil beni
Mısra gel alsam gerek âhir seni(579)

Ol Zelihânuñ uyanur gözleri
Atasına söyledi bu sözleri(580)

Ol Zelihâ iytdi ya ata anı
Almalıyam âkıbet bilgil bunı(583)

Sen beni vir şehr-i Mısır'a varuram
Yoksa ışkıla helâki buluram(584)

İlçi gönderdi Mısır sultânına
Varuban irdi anuñ divânına(586)

Ol Mısır şâhı melik Reyânıdı
Ol vakitde Mısır'a ol sultânıdı(587)

İlçi virdi nâmesini eline
Sanki virdi kuvveti bedenine(588)

Yazmıs anda bir kızum var bil anı
Ben saña gördüm münâsib al anı(589)

Bu cânım sevmiş seni virdüm saña
Bir münasib âdemüñ gönder baña(591)

Dügüne ulu tedârik kurdılar
Nice gün tabl u nâkâre urdılar(602)

Koydılar gerdege ol dür-dâneyi
Saldılar ol dalgaçı divâneyi(603)

Ol Zeliha çün nikâbından nihân
Baka tururdi göre anı ayân(605)

Ol Zeliha göricek anı nihân
Aklılı gidüp yire düşdi na-gehân(608)

Bu bölüm de anlatıldıktan sonra Yûsuf-Züleyhâ-Dâye-Nakkâş arasındaki ilişki verilecektir. Yûsuf u Züleyhâ kıssalarının olay örgüsü genel itibariyle aynı olduğu için, sadece motife kısaca değinilecek ve önemli bir ayrıntı olduğu takdirde kısaca o ayrıntılara tekrar değinilecektir. Şimdi Züleyhâ'nın, Yûsuf'u kendine ram edebilmek için kurulan plana ve Yûsuf'la Züleyhâ'nın baş başa kaldığı ibadethaneye geçilecektir:

Yine Züleyhâ, Yûsuf'u elde edemez ve derdini Dâye'ye açar. Dâye ise bu derde çare olmak için bir nakkâş buldurur. Nakkâşa; Yûsuf'la Züleyhâ'nın bir arada

olduğu Őhevi fotoğraflarını Züleyhâ'nın ibadethanesini duvarlarına çizdirir. Nitekim Yûsuf bu fotoğraflardan etkilenir ve Züleyhâ'nın yüzüne bakar. Ona meyledecekken, duvardan bir ses gelir ve babasına benzeyen bir melek onu uyarır, bu vesileyle Yûsuf, Züleyhâ'dan kurtulur:

Sen buyur Yûsufa büt-hâneye git
Sen kapuları urup ardınca git(873)

Ol divara bakıcak nakşın görür
Avrat ile yatduğı hatra gelür(875)

Çün saña göstermeyüpdür gözini
Ol zamân saña çevirür yüzini(876)

Ol seni böyle besâretde görür
Vuslâtına râğıb olduęuñ bilür(882)

Vardı büt-hâneye sâdık niyyeti
Kim varup seyrân idem ol nekbeti(902)

Vardı Yûsuf kapulardan içeri
Gördi bir uşak bişikde sarılı(903)

Zelhâ aña gösterürdi yüzini
Yûsuf utanur yumardı gözini(935)

Gördi Yusûf naks olınmış sûreti
Aña sarılmış yatur bir avratı(937)

Dir nice avrat ola görmiş beni
Bu hayâlile nice sarmış beni(938)

Gördüğüm var mı bu sûret avratı
Kim baña kılmıs bu fi'l-i nekbeti(939)

Bu Zelihâ olmasun kılmış bunu
Buña beñzer mi görem bir kez anı(940)

Bakdı ol demde Zelihâ yüzine
Çesm-i pertev irdi Zelhâ gözine(941)

Yûsuf'ı Zelhâ'sına gösterdi göz
Zelhâ'nuñ ruhı gıdalandı henüz(942)

Gördi vakı'ki Zelihâ sûreti
Cümle kendi hep libâsı heyeti(943)

Yûsuf'a atdı Zelihâ elini
Sinesine aldı kuçar bilini(945)

Âşıkam saña didi ya nev-civân
Zencir-i ıskuñdayam bunca zamân(946)

Bunca yıllardur senüñ meftûnuñam
Âşık-ı zâram senüñ mecnûnuñam(947)

Bil habibüm saña râm olsam gerek
Vuslât-ı cânıla kâm alsam gerek(949)

Gördi Yûsuf ol Zeliha avratı
Kim zinâ kılmakdur anuñ niyyeti(950)

İtmezem ben kâr-ı fiskı bilmiş ol
Kim bizüm neslümüze gelmemiş ol(952)

Ol Zelihâ didi lâ-büd kıluram
Ya bu gün yoluña cânum virürem(953)

Bir elin sarar Yûsuf' uñ boynına
Bir elin salar anuñ diz tonına(956)

Açdı üç dügüni Zelha ol zaman
Yûsuf iytdi ya İlahî el-eman(958)

Geldi anuñ gusına dir bir sadâ
Didiler Yûsuf kılur mısın zinâ(959)

Bir dahı dirler yarıldı bir divar
Bir melek görindi ol Yakûbvar(960)

Barmağı ağzında ısırılmış turur
Yûsuf anı görüp atası sanur(961)

Bunda oldu çok rivâyet yâ ebi
Cümleden esah rivâyetdür sabî(962)

Dile gelüp ol bişikde söyledi
Yâ Yûsuf zinâ kılur mısın didi(963)

Enbiyâ olan zinâ ider mi hiç
Hakka varmayan yola gider mi hiç(964)

Yûsuf iytdi ya İlahe'l-Âlemin
Sen bu duzahdan beni eyle emîn(965)

Sen baña eyle inâyet yâ Kerim
Sen hâlâs eyle beni olam selim(967)

Yûsuf'ũn oldu duası müstecâb
Hâlıkı Cebra'il'e kıldı hicâb⁶⁸(968)

8.3. Hamdî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı:

Bu mesnevideki “Resmi Görüp Âşık Olma Motifi”, Ahmedî'nin Yûsuf u Züleyhâ mesnevisiyle yaklâşık olarak aynı olmasına karşın birtakım değişiklikler vardır: Züleyhâ yine çok güzel bir kızdır. Rüyasında bir erkek görür. Nitekim bu erkek Yûsuf'tur ve ona âşık olur; fakat kim olduğunu bilmediği için aklı başından gidecek gibi olur. Babası ona yardımcı olmaya çalışır. Züleyhâ rüyasında Yûsuf'u tekrar görür. Yûsuf kendini Mısır Azizi olarak tanıtır. Babası Mısır Azizi'ne mektup gönderip kızıyla evlenmesini ister. Bu duruma Mısır Azizi Kıtîr ve Züleyhâ çok sevinir; fakat Züleyhâ evlendikten sonra hayâl kırıklığına uğrar:

Çün Züleyhâ Azîz'e itdi nigâh
Dil-i gam-didesinden eyledi âh

K'iy diriğa ne müşkil oldu işüm
Div oldu melek umarken eşüm

Bu degül ol sanem ki ben gördüm
Işkına cânile gönül virdüm

Züleyhâ ağlayıp inlerken “Hatîf-i gaybdan bir ses gelir⁶⁹ ki bu ses ona sabretmesini; asıl aradığı kişinin bu değil ama ona ulaşmada bir vesile olduğunu söyler:

⁶⁸ Ahmedî, *Yûsuf u Züleyhâ*(Haz.: Ali İhsan Yapıcı), Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2006, 548–968 arasındaki seçilmiş beyitler

⁶⁹ Hamdî *Yûsuf u Züleyhâ*(1969)1968(Haz.: Agâh Sırrı Levent), Çukurova Üniversitesi, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten(18–11–2008), 173–211, Giriş bölümü.(Bu kaynak internetten alınmıştır: http://turkoloji.cu.edu.tr/makale_bilgi_sistemi_02/tum_print.php?all=1, Erişim Tarihi: 8.12.2009, saat:18.44)

K'iy Züleyhâ firâka sabreyle
Ağlama iştiyâka sabreyle

Bu degül gerçi ol azîz-i cemâl
Budur amma kilid-i genc-i visâl

Nazârından bu şâhsı eyleme red
Maksûd olur vesile-i maksûd.

Burada da Yûsuf, Mısır'a geldiğinde büyük bir ilgiyle karşılanır ve herkes gibi Züleyhâ da onu merak eder. Onu gördüğünde asıl aradığı kişi olduğunu anlar. Bunu Dâye'sine söyler. Nitekim Yûsuf büyür, Züleyhâ'nın aşkı günden güne daha da artar. Züleyhâ onu elde edebilmek için elinden gelebilecek her oyunu yapar; fakat Yûsuf ona hiçbir şekilde yüz vermez. Derdini Dâye'sine açtığında ona şöyle bir çare sunar: *"Su gibi altın harcânıp büyük bir sarây yaptırılacak, bütün duvarları Yûsuf'la Züleyhâ'yı kucak kucağa gösteren resimlerle süslenecek, Yûsuf bu resimleri görünce dayanamayıp yumuşayacak, Züleyhâ da maksadına erecektir. Bu çareyi beğenen Züleyhâ hazinelerini açar, her parmağında hüner bulunan usta bir nakkâş bulunur."*⁷⁰ Nihayet bu sarây yapılır, *"odaların her biri başka renge boyanmış, duvarları nakışlarla süslenmiş her yere Yûsuf'la Züleyhâ'nın seviştiklerini gösteren resimler yapılmıştır. Züleyhâ sarayı döşetir. Kendi de süslenip kuşandıktan sonra Yûsuf'u çağırır. Elinden tutup birinci odaya götürür. Kapıyı kilitledikten sonra yalvarmaya başlar. Sonra sırasıyla odaları dolaştırır. Her odada kapıyı kitleyip aşkını tekrarlar. Yûsuf da günahın söz ederek reddeder. Sonunda yedinci odaya varırlar. Züleyhâ, Yûsuf'u elinden tutup sedire oturtur. Kendi de yana geçip yalvarmakta devam eder. Yûsuf'un gözü o sırada duvardaki resimlere ilişkince, içinde Züleyhâ'ya karşı bir heves uyanır. Bunu sezen Züleyhâ yine diller döker. Yûsuf sabretmesini söyleyince Züleyhâ nedenini sorar. O da Tanrı korkusu ile Aziz'in kahrını anlatır"*⁷¹. Buradan sonrası ise küçük ayrıntılar dışında, genel itibariyle aynıdır.

⁷⁰ a.g.e..

⁷¹ a.g.e..

8.4. Ahmed-i Âmidî'nin Yûsuf u Züleyhâsı:

Bu mesnevinin olay örgüsü en klasik Yûsuf u Züleyhâ örneklerinden biridir. Yine Züleyhâ'nın Mısır'a gelmeden önceki rüya hadisesi, Aziz Kıtîr'le evlenişi, hayâl kırıklığına uğrayışı ve nihayet Yûsuf'u bulması... Şimdi “resmi görüp âşık olma motifi”yle alakalı ilgili pasaj verilektir:

“Yûsuf put hanede nakşolunan, birbirine sarılmış yatan sûretleri görünce, “bana bu kötü fîli kim yapmış? Bu sûrette bir kadını acaba görmüşlüğüm var mı? Bunu yapan Züleyhâ olmasın! Bir kez bakıp buna benzeyip benzemediğini göreyim” diye düşünür. O an Züleyhâ'nın yüzüne bakınca Züleyhâ'nın gözleri parladi. Züleyhâ elini Yûsuf'un boynuna attı, onu sinesine alıp beline sarıldı. Peşinden de: “Ey genç adam! Yıllardır senin aşışınım ve aşkının zincirine bağlıyım. Gerçekte senin efendinim; ancak aşk beni sana esir etti” der.”⁷² Görüldüğü üzere hem konu hem işleniş hem de motif bakımından diğer Yûsuf u Züleyhâ mesnevileriyle aynıdır. Bu yüzden, bu metin üzerinde fazla durulmayacaktır.⁷³

8.5. Tebrizli Ahmedî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı:

Bu mesnevide klasik bir Yûsuf u Züleyhâ işleniş vardi; fakat motiflerde biraz daha farklı bir eda vardır. Burada da Züleyhâ bir rüya görür ve neticede aşkıdan perişan olur. Durumu babasına anlatır. Züleyhâ bu gördüğü kişinin Mısır Azizi olduğunu söyler; fakat babası çok şaşırır; çünkü Mısır Azizi kötü bir nama sahiptir. Bir şekilde Aziz'le Züleyhâ evlenir; lakin Züleyhâ umduğunu bulamaz. Züleyhâ Mısır'da Yûsuf'u görür. Onu yanına alır. Aradığını bulur; ama Yûsuf ona hiç bakmaz.

⁷² Ahmedî-i Âmidî, *Yûsuf u Züleyhâ*(Haz.: Ramadan Doğan), İnceleme-Metin, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, 59.

⁷³ Ele aldığımız Ahmedî-i Amidî'nin bu Yûsuf u Züleyhâ mesnevisiyle, 14. yy. şairlerinden Ahmedî'nin Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi, inanılamayacak kadar birbirine benzemektedir; hatta beyitlerin birçoğu birbirinin aynısıdır. İki olasılık var: ya Ahmedî-i Âmidî, 14. yy. şairlerinden Ahmedî'nin ta kendisidir ya da Ahmedî-i Amidî, Ahmedî'nin mesnevisini adeta kopya etmiştir(Ele aldığımız bu iki Yûsuf u Züleyhâ mesnevisinde, anladığımız kadarıyla; ne şairlerin eserlerinin isminde benzerlik ne yaşanan yüzyılda yakınlık ne de doğum yerlerinde bir kesişme vardır. Yani bu iki şair için verilen, “hayatı ve eserlerine” yönelik bilgilerin tamamı farklıdır.)

Konuda, fazla farklılık olmadığı için Yûsuf'la Züleyhâ'nın aynı odada kaldığı yeri gösteren pasaj verilecektir: Yûsuf odaya girdiğinde, tahtın üstünden Züleyhâ ona doğru yürümeye ve ona iltifatlar etmeye başlar. Bu sözlerden utanan Yûsuf duvara doğru döner ve Yûsuf yıllardır Züleyhâ'nın yüzüne bakmamıştır; fakat duvarda birbirinden öpücük bekleyen şehvi, acayip resimler görür. Bu kez yüzünü diğer duvara çevirir; ama yine o resimleri görür. Aynı şekilde sırayla tavana ve yere yüzünü çevirir; ama her seferinde aynı resimleri görür. Arık bu resimlere dayanamayıp aciz kalan Yûsuf utanmasından dona kalır. Yûsuf'un zihninde eşsiz parlak bir yüz cânlanır. Allah'tan korktuğu için gece gündüz yedi yıldır Züleyhâ'nın yüzüne bakmayan Yûsuf, utanarak Züleyhâ'nın yüzüne bakar.⁷⁴ Buradan sonraki kısım, diğer mesnevilerde olduğu gibi Yûsuf'un odadan çıkışını ve sonrasını anlatır ve buralar “Resmi Görüp Âşık Olma” motifiyle alakalı olmadığı için konu, burada bitirilip orijinal beyitlerden ilgili olanlar verilecektir:

Tahtuñ üstünden Zelîhâ ol-zemân
Yûsuf'a karşı yürüdi şādumân(954)

Cānuma kâr êtdi gamzüñ pāresi
Ölürem olmazsa vasluñ çāresi(956)

Utanub bu sözden ol yüzi kıamer
Yüzini dívāra dönderdi meger(957)

Gördi ol sūret yazılmış bi'l-'aceb
Birbirinden buse eylerler taleb(958)

Yüzünü dönderdi andan bir yaña
Gördi ol sūretleri kıldı taña(959)

Yere bakdı utanub ol dîn eri
Gördi yirde kıamu ol sūretleri(960)

⁷⁴ Şair burada adeta bir film karesi gibi; duvar resimlerini, Yûsuf'un utanma biçimini ve onun Züleyhâ'ya bakma sürecini kesit kesit gayet cânlı bir edayla veriyor.

Sağfe bağıdı utanub andan revān
Gördi sağfe ol sūrete dönmiş hemān(961)

Āciz oldu bakabilmez dört yaña
Bu hacāletden ıatı kaldı taña(962)

Yūsuf'ıñ köñline düşdi bir hıyāl
Zihî sūret kim yazılmış bî-misāl(968)

Gēce gündüz yedi yıldı meger
Kılmamışdı ol Zelihā'ya nażar(969)

Çünki Haqq 'dan bu hatar erdi buña
Bakdı anuñ yüzüne ıaldı taña(970)

Ol Zelihā bağıdı çün meyl etti bu
Cānına düşdi belālar ey ‘amū⁷⁵(971)

8.6. Kemal Paşa-zāde'nin Yūsuf u Züleyhâ'sı:

Bu mesnevi de olay örgüsü bakımından yaklaşıp olarak diğeri mesnevilerle aynıdır; fakat burada iki bölüm diğeri mesnevilerden farklıdır. Biri; Züleyhâ, Yūsuf'u rüyasında görüp aşkından perişan olduktan sonra derdini Dāye'sine ve bir şekilde de annesine anlatmasıdır ki bu anne karakteri diğeri mesnevilerde yoktur, diğeri ise; Züleyhâ, aşkından bütün dünyayı unutmuşken babası ona acıyıp nasihatlerde bulunur; fakat Züleyhâ aşkından gittikçe coşar. Babası artık dayanamayıp onu hapsetmeyi düşünür. Onun çok zayıf haline bakıp dayanmayan baba, Züleyhâ'yı karanlık bir odaya kapatmakla yetinir.

⁷⁵Tebrizli Ahmedî, *Yūsuf u Züleyhâ*(Haz.: Salih Kayık), İnceleme-Metin-Dizin, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, 954–971 arası beyitler.

“Kızının bu halini işitip üzülen babası, yanına çağırıp da yüzünü görünce ona acır ve güler yüzle bu halinin sebebini sorar. Aldığı cevaba çok üzülen baba kızını hapsedmeyi düşünürse de çok zayıf olduğunu görüp acıyarak sabretmeye kara verir; ama kızın gittikçe artan coşkunu karşılarında onu karanlık bir yere yalnızca kapatır”⁷⁶

“anne” ve “ceza” teması diğer mesnevilerde görülmemiştir. Bu tema veya bölümler, rüyanın sonuçları olduğu için; bir ayrıntı olarak verilmesi tarafımızdan uygun görülmiştir. Çünkü rüya ve resim arasında da bir ilişki vardır ve bu ilişki, ‘genel değerlendirme’ kısmında ayrıntılarıyla anlatılacaktır.

Bunun dışında kalan yerler klasik Yûsuf u Züleyhâ tarzındadır.

8.7. Tüm Yûsuf u Züleyhâ Mesnevilerinin Olay Örgüsünün Motife Yönelik Değerlendirilişi:

Yukarıda sıralanan altı Yûsuf u Züleyhâ mesnevisinde, “Resmi Görüp Âşık Olma Motifi” bağlamında şöyle bir sonuç ortaya çıkıyor: Magrip sultanının kızı Züleyhâ zevk, eğlence, mutluluk ve rahat içinde yaşarken bir gün rüyasında çok güzel bir erkek görür ve ona âşık olur. Bu rüyadan sonra yiyip içmekten, zevkten, eğlenceden, mutluluktan ve rahattan kopar. Derdini Dâye’sine anlatır. Dâye ona öğütlerde bulunur; fakat fayda vermez. Derdini annesi de öğrenir; ama o da bir şey yapamaz. Günden güne Züleyhâ’nın eridiğini gören babası ona yardımcı olmaya çalışır. Kiminde ise kızının aşk coşkunu dayanamayıp onu karanlık bir odada hapseder. Aslında bu aşkta perişan oluşun sebebi; âşık olunan kişinin tanınmayışındandır. Nitekim Züleyhâ ikinci rüyasında, âşık olduğu kişinin kim olduğunu öğrendiği zaman rahatlayıp mutlu olur. En azından girmiş olduğu kötü psikolojiden kurtulur. Burada, üstünde özellikle durulmak istenilen nokta şudur: Bir rüya, kişi hayatının değişmesinde neden bu denli etkili olmuştur? Rüya, yaşadığımız dünyanın dışında sadece insan zihninde yer alan bir mekân olmasına rağmen Züleyhâ’nın, gördüğü rüyadan bu denli etkilenmesi, insanı hayretler içinde

⁷⁶ Hamdî, *Yûsuf u Züleyhâ*(1969)1968(*Agâh Sırrı Leven*), Çukurova Üniversitesi, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten(06-04-200), Giriş Bölümü, 251-281.

bırakmaktadır. Rüya; insan zihnindeki hareketli resimler, resim ise insan zihnindeki hayâllerin somut yansımasıdır. Bu mesnevide âşık durumunda olan Züleyhâ, bir rüya görür; birine âşık olur ve âşık olduğu kişiyi, insanların içinde arar ve bir gün Yûsuf'u gördüğünde, aradığı kişinin o olduğunu anlar. Demek ki bu hikâyede, rüyada âşık olunan kişi diğer bir ifadeyle zihnindeki resimlere âşık olunan kişi Yûsuf'tur. Yani Yûsuf, Züleyhâ'nın zihnindeki resimlerin canlı halidir. Bu tanımlardan ortaya şöyle bir sonuç çıkıyor: rüya-resim-hayâl-insan arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Bu ilişki, Züleyhâ'nın rüyası ve sonuçları bakımından, "Resmi Görüp Âşık Olma Motifi" kapsamında ele alınmıştır.

Az önceki değerlendirmeler, Züleyhâ'nın rüyasına yöneliktir. Şimdi ise "Resmi Görüp Âşık Olma" bağlamında Züleyhâ'nın, Yûsuf'u kendine ram edebilmek için resmi araç olarak kullanmasına kısaca değinilecektir. Bilindiği gibi Züleyhâ, aradığı kişinin Yûsuf olduğunu görünce, onu elde edebilmek ve kazanmak için elinden gelen her şeyi yapar: Aşkını anlatır karşılık görmez, kadınlığını kullanır yüzüne bile bakılmaz, başka cariyeler kullanılır; fakat hepsi boşa çıkar ve sonunda dayanamayan Züleyhâ, derdini Dâye'sine anlatır; çare bulunmazsa artık dayanamayıp kendini öldüreceğini söyler. Nitekim Dâye; çare olarak bir oda hazırlanmasını, içine Yûsuf'la Züleyhâ'nın dudak dudağa, kucak kucağa, göğüs göğse olan şehvi resimlerinin çizilmesini düşünür ve bunların hepsi usta bir nakkâş tarafından yapılır. Yûsuf u Züleyhâ hikâyesindeki bu motif veya tasvir diğer şairler tarafından fark edilmiştir. Nitekim bu motif diğer şairlere malzeme olmuştur. Söz gelimi Mevlânâ, Mesnevi'sinde, "Üç Şehzâde" hikâyesini anlatırken bu konuya telmihte bulunmuştur:

*"Yûsuf, dalıp baksın diye Züleyhâ da odasını resimlerle bezemişti ya hani. Yûsuf ona bakmadığından o da hileye başvurmuş, odayı kendi resimleriyle doldurmuştu. Güzel yüzlü Yûsuf nereye bakarsa elinde olmaksızın onun yüzünü görsün diye böyle yapmıştı."*⁷⁷

⁷⁷ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevi*(Çev.: *Veled İzbudak*), VI, Meb. Yayınları, İstanbul, 2001, 288.

Görüldüğü gibi çare; resimlerde aranır. Acaba resmi bu denli güçlü kılan nedir ki son çare olarak gözetiliyor? Nitekim mesnevilerin hemen hemen hepsinde resme yönelik planda başarılı olunmuştur; fakat Yûsuf'un kurtuluşu genel itibariyle İlâhi kaynaklı olmuştur. Buradan resmin gücü açık bir şekilde ortaya çıkıyor. Demek ki resmin istidadı, bütün mesnevilerde özellikle vurgulanmak istenmiştir.

9. BÖLÜM

VÂMIK U AZRÂ

9.1. Eser Tanıtımı:

Vâmık u Azrâ çift kahramanlı bir aşk hikâyesi olup Lami'î tarafından, Kanuni Sultan Süleyman'ın isteği üzerine yazılmış büyük bir mesnevidir.

9.2. Eserin Olay Örgüsü:

“Çin'de, gece gündüz yemesi ve içmesiyle ün yapmış çok zengin Taymus adında bir hükümdar vardır. Adaletinden herkes memnundur; fakat mutluluğunu gölgeleyen bir derdi vardır. Birkaç kere evlendiği halde bir çocuğu olmaz. Nihayet derdini dâniş erbâbına açıklar. Onlar da yeniden evlenmesini salık vererek evleneceği kızın tarifini yaparlar.

Bu ülkenin Beşîr adlı çok meşhur bir ressamı vardır. Horasan, İran ve Turan illerini dolaşarak peri yüzlülerin resmini yapar ve bu resimleri zaman zaman seyredip üzüntüsünü giderir. Taymus hanın üzüntüsünü gidermek için de kendisine bunları sunar. Taymus Han, dâniş erbâbının öne sürdükleri şartları, Turan Hanı'nın kızının resminde görür. Çeşitli hediyeler hazırlayarak bir mektupla Turan hanından kızını ister.

Turan hakanının kızı, büyük bir çeyizle gelir. Çin hakanı Taymus Han'la muhteşem bir düğünden sonra, Zühal ile güneşin "kırân"ında evlenirler. Bu evlenmeden Taymus Han'ın, güzelliği dillere destan olan bir oğlu Vâmık dünyaya gelir. Vâmık, cihanın sırrına vâkıf, iş bilen, nükte sahibi bir feylesofîan ilim öğrenir. Ok atmayı, ata binmeyi tâlim ederek "safları yaran" hızlı bir süvari olur. Bilgi ve kültürde de üstündür: Yazdığı şiirler elden ele dolaşır.

Gazneyn ülkesinde, adaletiyle yeryüzünü bayındır hale getirmiş, fikriyle cihanı süslemiş, cömertlikte eşi bulunmayan bir şâh vardır. Bu şâhın güneş gibi parlak, yıldız kadar vefalı, gözleri ceylân, saçları misk, parlaklığı gül, boyu servi gibi olan Azrâ adında bir kızı vardır.

Azrâ bir gün kendisi gibi güzel olan arkadaşlarıyla köşkünde sohbet ederken Vâmık'ın güzelliğinin ününü işitir. Ona âşık olur. Rengi sararır, ağlamaktan gözünden yaş yerine kan gelir. Dâye'si bu halinin sebebini sorunca Azrâ ona utanarak sırrını açar ve yardım ister. Ona bu yardımı vaat eder Dâye, Azrâ'ya sabretmesini, her derdin bir çaresinin bulunduğunu söyler ve ülkedeki ressamların en meşhurunu bularak Azrâ'nın "ipekler" üzerine resmini çizdirir. Bu resim kervanlar vasıtasıyla dünyanın dört bir tarafına gönderilir. Azrâ'nın resmini görenler hayran olurlar.

Bir gün Vâmık, güzel yüzünün aksini su yüzünde görüp gurura kapılır. Bu kendini beğenmişlik içinde, ava çıkıp dolaşırken derya kenarında bir tüccar grubuna rastlar. Onlarla sohbet eder. İpek parçası üzerinde Azrâ'nın resmini görüp kendinden geçer. Aşkın tesirini azaltmak için avlanır. Av dönüşü, Kişmir'e, Hutun'e, oradan da Yemen'e gideceklerini söyleyen gemicilerle karşılaşır. Vâmık, çadır kurdurup onlara ziyafetler verir. Büyük ihsanlarda bulunarak uğurlar ve sarâyına döner. Azrâ'nın resminin bulunduğu ipek parçalarını açar, resmi görür görmez kendinden geçer. Yemeyi içmeyi unuttur. Gamı, kederi, üzüntüyü dost edinip gece gündüz şiirler söyleyerek "mihnet-nâmeler" yazar.

Çin Hakanı Taymus, sevgili oğlunun aşka kapıldığını görünce ona öğütlerde bulunur. Vâmık babasının öğütlerini dinler; ama bunlara uyamayacağını, sevgilisini bulmak için çıkmasına izin verilmezse ya kılıcıyla bağrını parçalayacağını veya zehir içip kendini öldüreceğini söyler. Onun üzerine Çin hakanı, beylerini toplar ve onlara danışır. Nihayet Vâmık'ın yolculuğa çıkmasına karar verilir. Taymus, ordusundan bin askeri, altına ve gümüşe gark ederek oğlunun yanına katar. Ayrıca, Taymus'un vezirinin oğlu ve Vâmık'la aynı zamanda doğan, Vâmık'ın yakın arkadaşı

Behmen de birlikte gönderilir. Çin denizi sahiline doğru yola çıkan kafil, geceyi bir dağ eteğinde geçirip sabahleyin cehennem gibi bir vadiden geçerek çöle çıkar. Çölde bir damla su bulamazlar. Hepsi ölmek üzereyken Vâmık'ın Allah'a yalvarışı kabul olunur. Uzaktan bir ağaç görünür. Yanına varınca, bal gibi suyu olan bir çeşmeyle karşılaşırlar. Şükredip toprağa yüzlerini sürerek dinlenmeye çekilirler; lâkin Vâmık, derdi ile baş başa kalır.

Bu çeşme başı, Lâhicân adlı bir peri şâhının makamıdır. Peri şâhi, makamının insanlarla dolduğunu görünce hayret eder. Biraz ilerleyince, bitkin bir halde gazel okuyan Vâmık'ı görür. Okuduğu gazelden aşk elinde esir olduğu anlaşılan Vâmık'ın derdiyle dertlenir. İnsan görünümüne girip Vâmık'ın önünde eğilir. Ona ihsanlarda bulunup hizmetinde olduğunu söyleyerek sarâyına davet eder.

Lâhicân, sarâyında Vâmık'ın şerefine ziyafetler verir; fakat ikisi de çok üzgündürler. Ziyafet anında kendilerini kaybedip akılları başlarına gelince birbirine kendilerini tanıtır. Lâhicân da çeşme başında su içinde gördüğü Kaf Dağı'nın padişâhının kızı Ferî'ye âşıktır. Onun için bu çeşme başından ayrılamamaktadır. Birkaç defa savaştığı halde, sevgilisinin babası Kaf sultanını razı edemez. Vâmık da başından geçenleri anlatırken Kaf Dağı sultanının kızı Feri, emrindeki perilerle ziyafet meclisini basar. Lâhicân, Vâmık'a bunun Feri olduğunu bildirerek Elburz'a asker toplamaya gider; fakat Vâmık askerleriyle Feri'yi bozguna uğratar. Feri bozguna uğrayan askerlerini toplayıp Kaf'a dönerken, yenilmiş olarak dönmenin ayıp olacağını düşünüp tekrar saldırır. Vâmık'ın ordusu gaflette iken Vâmık'ı kaçırmak ister. Vâmık, aşk ıstırabını dile getiren gazel söylemektedir. Bu inleyişi duyan Feri, düşmanlığını unutup sevgi ve şefkatle insan şekline girip barış ister. Elburz'dan dönen Lâhicân, Vâmık'ın yanında sevgilisi Feri'yi görünce şaşırır ve Vâmık iki sevgiliyi barıştırır. Yeniden ziyafetler düzenlenir. Vâmık gene üzgündür. Lâhicân'dan Vâmık'ın hikâyesini öğrenen Feri, ona yardım etmek için kanat açıp sevgilisiyle birlikte Azrâ'yı aramağa çıkarlar.

Vâmık ile arkadaşı Behmen, yolculuklarına devam ederler. Güçlükler içinde süren bu yolculuk esnasında bol avı bulunan bir ovaya ulaşırlar. Vâmık burada avlanmak ister; fakat avlağın sahibi, kan dökücü bir zâlim olan Erdeşîr'dir. Erdeşîr, Vâmık'ın avlanmasına kızıp üzerine saldırır. Müthiş bir savaş olur. Vâmık'ın askerlerinden birçoğu şehit düşer. Sonunda Vâmık, Erdeşîr'i yakalayıp bağlar. Erdeşîr, kurtulmak için bir hile düşünerek Vâmık'a yalvarır; affını diler, onu kasrına davet eder. Vâmık, yaralıdır. Erdeşîr, Pîr adlı tabibe, Vâmık'ın yaralarını iyileştirmek için merhem süreceği yerde zehir koydurur. Zehir etkisini gösterir, Vâmık kendinden geçer. Behmen, hileyi anlayıp, Erdeşîr'i yakalayarak bağlar. Erdeşîr'in kızı Dilpezîr, babasını Behmen'in elinden kurtarmak için çeşitli hediyelerle gelir ve babasının bağışlanmasını diler. Vâmık'ı iyileştirmek için de tekrar Pîr'i buldurur. Pîr'in Vâmık'ı iyileştirmek için istediği ilâcı bulmağa Dilpezîr'le Behmen, Dilküşâ Kalesi'ne giderler. Kaleyi fethedip istenilen ilâcı Pîr'e ulaştırınca o da Vâmık'ın yarasını temizleyip sağlığına kavuşmasını sağlar.

Bu arada Belh sultanı Tûr, Erdeşîr'in yardımına gelir. Dilpezîr'den Vâmık ile Behmen'i ister. Dilpezîr bu isteğe karşı koyunca Kale halkı ve Behmen, Tûr'la savaşırlar. Behmen esir düşer. Bunun üzerine Dilpezîr, Vâmık'ı Pîr'in yardımıyla Nahşivan kalesinden kaçırarak Dilküşâ Kalesi'ne götürür. Vâmık'ı, yorgun düşen Pîr'e teslim edip Tûr'a karşı savaş hazırlığına başlar.

Azrâ'yı aramağa çıkan Lâhicân ile Feri, Dilküşâ Kalesi'nde Vâmık'ı hasta görünce onu alıp Kaf Dağı'na götürürler. Pîr, uyandığında Vâmık'ı bulamaz. Dilpezîr, bunun bir peri işi olduğunu, daha önce Behmen'in anlattıklarından hatırlar ve Pîr ile birlikte Vâmık'ı aramağa çıkarlar.

Diğer taraftan Azrâ; Vâmık'ın aşkıyla sararıp solmaktadır. Devamlı Dâye'sini sıkıştırıp yardımım istemektedir. Dâye, Azrâ'yı hamama götürmek bahanesiyle Gazne sultanından izin alır. Hamamdan çıkınca hava almak üzere gözlerden uzaklaşırlar. On gün süren yorucu bir yolculuktan sonra bir şehre ulaşırlar. Azrâ, gördüğü bir yaşlı kadından yardım ister. Pîrezen onlara

konukseverlik gösterir. Geceyi orada geçiren Azrâ, derdinin baskısıyla sabaha kadar Allah'a yalvarır. Vâmık'ı aramağa çıkan Dilpezîr ile Pîr de Pîrezen'in evine gelirler. Başlarından geçenleri birbirlerine anlatırlar. Dilpezîr, Vâmık'ın aşkından, Perî ve Lâhicân'dan, Tûr ile Erdeşîr'in hücumundan da haberler verir. Hep beraber Elburz'a gitmeyi kararlaştırırlar.

Azrâ, Dilpezîr, Dâye ve Pîr; Umman deryasına ulaşınca harekete hazır bir gemi görürler. Kendilerinin tüccar olduğunu; fakat Çin eşkıyalarının mallarını çaldığını söyleyip gemicilerin kendilerine yardımlarını sağlarlar. Gemi ile denize açılan Azrâ, Dilpezîr bitkin bir durumdadırlar. Dâye ve Pîr ise onlara yardım edememenin çaresizliği içindedirler. Gemidekiler onların bu halini, eşkıyaların mallarını alıp götürmelerine bağlarlar.

Lâhicân'la Feri tarafından Kaf Dağı'na götürülen Vâmık, özenli bir bakımdan sonra iyileşir; fakat Azrâ'nın aşkını hatırladıkça yıldız gibi gözyaşları saçmakta, Dilpezîr'le Behmen'i hatırladıkça gönlü, cânı ateşte yanmaktadır.

Lâhicân, Vâmık'a yardım için, onun sevgilisini ve dostlarını aramağa devam eder. Bu aramaların birinde, kanat açıp giden bir gemiye rastlar. Geminin içinde Azrâ ve Dilpezîr iniltilerine devam etmektedirler.

Lâhicân, gemiyi çeşit çeşit kuşların ve meyvelerin bulunduğu gül bahçesine benzer bir adaya çeker. Gemidekiler, böyle bir yerde konaklamaktan çok memnundurlar. Lâhicân onlarla sohbet ederek Azrâ ile Dilpezîr'in üzüntülerinin sebebini sorduğunda onlar da bildikleri kadarıyla, üzüntü sebebini kaybettikleri mallar olduğunu söylerler.

Lâhicân gerçeği Azrâ ile Dilpezîr'den öğrenir. Onlara Vâmık'ın iyi haberini anlatınca Azrâ bu defa sevincinden kendini kaybeder. Lâhicân onları sarâyına götürür, çeşit çeşit yemekler hazırlatıp ziyafetler verir, çalgılar çalınır, şiirler

söylenerek aşktan duyulan ıstırap dile getirilir. Bilâhare Lâhicân, Azrâ, Dilpezîr, Dâye ve Pîr'i, Vâmık'ın bulunduğu Kaf Dağı'na uçurur. Vâmık Azrâ'yı gökte karşılar. Azrâ'yı özel bir sûrette döşenmiş bir sarâya kondururlar. Feri gelip Azrâ'yı kucaklar. Her taraf sevinçle dolar. Ancak Dilpezîr çok üzgündür. Pîr bu üzüntüyü iki şarkı ile dile getirir. Bunun üzerine Vâmık ile Azrâ, Behmen'siz eğlenmenin mümkün olamayacağını söyleyerek Lâhicân'dan kendilerini Tûr'un yanına götürmesini isterler.

Lâhicân onları "Nerrelere" bindirerek Tûr'un bulunduğu Belh şehrine getirir. Şiddetli bir savaştan sonra Tûr yenilir ve kaçarak Firenk Anton'a sığınır. Vâmık Behmen'i zindandan çıkarıp ziyafetler düzenler. Bu esnada Tûr ile Anton'un saldırısına uğrarlar. Tekrar yenilen Anton ve Tûr hileye başvurup meydana kuyular kızdırarak üzerlerini kapatırlar. Ertesi gün Vâmık, hücum esnasında bu kuyulardan birisine düşer. Behmen, Azrâ, Pîr, Dilpezîr ve Dâye de bu savaşta bitkin düşmüşlerdir.

Azrâ'nın resimlerinden biri de Tus ülkesinin şehriyari Mîzbân'ın eline geçer. Mîzbân da resminden Azrâ'ya âşık olur. Onu her yerde arar; fakat kaybolduğuna dair aldığı haberler üzerine ordusuyla birlikte aramağa çıkar. İşte bu sırada Azrâ, Dilpezîr, Behmen, Dâye ve Pîr grubu da Vâmık'ın esir düşmesiyle perişan bir halde Cenab-ı Hakk'a yalvarmaktadırlar. Duaları kabul olmuş ve Mîzbân yardıma gelmiştir. Mîzbân'ın ordusu karşısında Tûr ile Anton yenilerek çareyi Vâmık'ı yanlarına alıp Anton'un adalarından birine kaçmakta bulurlar.

Mîzbân savaştan sonra Azrâ'yı görüp kendini kaybeder. Azrâ'ya olan sevgisini dile getirir. Azrâ da perişandır; çünkü Vâmık'a âşıktır. Bunu Mîzbân'a anlatınca Mîzbân, Azrâ'yı kardeşi kabul ettiğini ve Vâmık'ı kurtarmak için elinden geleni yapacağına dair söz verir. Vedalaşıp ayrılırlar.

Tûr ile Anton ise yanlarında Vâmık olduğu halde, adaya gitmek için bir gemiye binerler. Gemi fırtınaya tutularak yön değiştirir. Hind gemileriyle

karşılaşınca aralarında savaş olur. Tûr ile Anton yenilerek boyunlarına zincir takılır. Vâmık'ı da Hindular, onlardan sanıp ateşe atarlar; fakat ateş, Hz. İbrahim gibi onu yakmaz; gül bahçesi olur. Bunun üzerine Hindular, mabutlarının Vâmık'ı bağışladığına ve Siyâvuş derecesine erdiğine inanarak ona bağlanırlar. Anton ile Tûr ise cezalarını bulur.

Vâmık, Hind ülkesinde kalmaz. Dağlar, çöller aşarak Azrâ'yı aramağa devam eder. Diğer taraftan Azrâ da Belh şehrinde birkaç gün dinlendikten sonra, arkadaşlarıyla Vâmık'ı aramağa çıkarlar. Hutun tüccarlarının kervanına katılıp Hint sınırlarına varınca Hint Zengîleri'nin hücumuna uğrayarak esir düşerler. Zincire vurulurlar. Zengî şâhı Helhelân, esirlerin boynunun vurulmasını emreder. Soyduklarının ikisinin kadın olduklarını görür ve cezayı bir iki gün erteler. Helhelân Azrâ'ya sahip olmak ister. Azrâ reddedince Helhelân zorla isteğine kavuşmaya çalışır. Azrâ bir yumrukla devler padişâhının ağzından kanlar akıtır. Bunun üzerine Azrâ ve Dilpezîr kollarından astırılır. Azrâ, gece boyunca seyyarelere derdini döküp yardım isteyerek Allah'a yalvarır. Duası kabul edilir. Helhelân'ın kaçırdığı Kişmir sultanının kızıdan olma Hümâ adlı bir kızı vardır. Hümâ, Azrâ'yı darda asılmış görünce yardıma gelip iplerini çözer ve maceralarını öğrenir. Onlara yardım edeceğini söylerse de Azrâ, gördüğü bir rüyayı anlatarak burada Vâmık'ı beklemenin doğru olacağını, onun kendilerini aramaya geleceğini söyleyerek kabul etmez. Vâmık'ın geleceği ümidiyle, gündüzleri darağacında asılı, geceleri ise Hümâ ile birlikte yedi gün yedi gece beklerler.

Vâmık Azrâ'yı aramaya devam eder. Mecnûn gibi vahşi hayvanlarla sohbet ederken çölde Nahşivan'a gitmekte olan bir kervana rastlar. Bu kervanla birlikte yoluna koyulur. Kervan halkı önce Vâmık'a önem vermezler; fakat Vâmık ansızın yollarına çıkan iki aslanın hücumuna karşı koyarak bir vuruşta ikisini de yere serer. Artık kervan halkı Vâmık'a değer verip onun başından geçenleri dinleyerek içlerinden bir tanesi Behmen'i tanıdığını ve Behmen'in yanındaki beş kişiyle birlikte yolculuk ettiklerini ve onların Vâmık adlı şehriyârı ararken Zengilere esir düştüklerini, kendilerinin zor belâ kurtulduklarını söyler. Kervan halkı da Vâmık'la beraber oraya gitmeye karar verirler. Uzun ve tehlikeli bu yolculuk sırasında Vâmık,

yolları vahşî hayvanlardan temizler. Helhelân'ın ülkesine vararak onun kavmini perişan eder, Helhelân, kalesine sığınır da Vâmık'tan kurtuluş olmadığını anlayınca, Azrâ ile Dilpezîr'i darağacından indirip bir çula sararak atın üzerine bağlar ve kalenin gizli kapısından kaçır. Mîzbân'a sığınarak onun yardımını diler. Dilpezîr ile Azrâ'yı da peşkeş verir; fakat Mîzbân, karşısında Azrâ'yı görünce çılgına döner. Helhelân'm onlara yaptıklarını öğrenince onu zindana atar.

Diğer taraftan Mîzbân, Vâmık ve Behmen'e haber gönderir. Bu arada Vâmık, Azrâ'dan haber soruşturmaktadır. Hü mâ, Vâmık'ı teselli ederken Mîzbân'dan haberi gelir. Çok sevinirler. Yanlarına Hü mâ'yı da alarak Vâmık ve Behmen Tûs'a varırlar. Mîzbân onları büyük bir törenle karşılar. Vâmık Hü mâ'yı Mîzbân'la tanıştıtır. Hü mâ'nın güzelliği karşısında Mîzbân'ın aklı başından gider.

Mîzbân konuklarına ziyafetler düzenler. Âşıkların aşklarının derecesini anlamak için onları imtihana çeker. Neticede aşklarının "pâk" olduğunu görüp düğün hazırlıklarına başlamak ister. Behmen'le Vâmık da aralarında anlaşır. Vâmık, Behmen'i, Mîzbân'a göndererek memleketlerine dönmek için izin diler. Mîzbân ise yolculuğun zorluğunu ve mevsimin kış olması dolayısıyla yolların kapalı oluşunu ileri sürer. Düğün haberini vermek üzere, Gazne sultanına Dâye'yi, Erdeşîr'e ise Pîr'i göndermeyi ve düğünün Tûs'ta olmasını Behmen vasıtasıyla Vâmık'a teklif eder. Bunu uygun bulunca, karar ziyafetlerle kutlanır. Behmen'i Çin hakanına, Dâye'yi Gazne sultanına, Pîr'i de Erdeşîr'e göndedirler. Vâmık bu rahatlık içinde ava çıkar. Ansızın perilerle karşılaşır Lâhicân'ın geldiğini zannederek sevinir; fakat periler matem içindedirler. Karalar giymişlerdir. Vâmık'ın önünde eğilip : "Lâhicân ile Ferî'nin, Gur adlı şeytanın eline esir düştüklerini ve Kaf sultanının bu durumdan çok üzüntülü olduğunu ve kendisinden yardım beklediğini söylerler. Vâmık bu durumu Mîzbân'a ve Azrâ'ya anlatarak bir "nerre"ye binip Kaf Dağı'na uçar. Kaf sultanı onu görünce çok sevinir ve birlikte Gur'un bulunduğu yöne giderler. Kaf sultanı Vâmık'ın vücuduna bir yağ sürüp ağzına da bir cevher vererek ateş ve buz deryasından zarar görmeden geçmesini sağlar. Nerrelerle karşılaşır kıyasıya savaşırlarsa da Vâmık ok ve kılıçla devî yenemeyeceğini anlayınca yumruğuyla saldırır. Bunun da kâfi gelmemesi üzerine duâ eder ve Allah'ın adının

tesiriyle dev, elma gibi parçalanır. Periler salâvat getirirler her taraf tekbir ile dolar. Bu arada Lâhicân ile Ferî'nin sağlık haberi gelir. Vâmık onları ararken, İskender devrinden kalma bir mezarla karşılaşır. Mezar yedi başlı bir cânavar tarafından yedi defa sarılmıştır. Vâmık onu öldürmek isterse de Kaf sultanı : "bunun bir sihir olduğunu ancak ism-i a'zamla yok edilebileceğini" söyleyerek onu uyarır. Vâmık ism-i a'zamı okuyunca cânavar yok olur ve "Dahme" fethedilir. Dahme'de gümüş bir taht üzeninde bir altın tabut vardır. Vâmık, tabutun, üzerindeki yazılardan Tahmûres şâha ait olduğunu anlayıp ona rahmet diler. Sonra inlemeler duyulan kapıya yönelerek zincirlere vurulmuş Lâhicân ile Ferî'yi kurtarır. Devlin hazinesine el koyup Tûs şâhına verilmek üzere birkaç hediyelik alarak gerisini askerinin yağmasına bırakır.

Biri iki gün dinlenildikten sonra hep birlikte Kaf sultanının nâdir hediyeleriyle Tûs'a hareket ederler. Mîzbân, onları büyük bir törenle karşılar ve Kaf sultanının özel bahçesine kondurur. Erdeşîr'le Pîr de Tûs yakınlarında görününce Vâmık onları karşılar. Dilpezir babasının elini öper. Daha sonra Gazneyn şâhı, Vâmık, Erdeşîr ve Mîzbân tarafından karşılanarak konuk edilir. Azrâ, babasının ayağına öpücükler kondurup başından geçenleri anlatırken sözlerinin başında Vâmık'ın övgüsünü yapmaktan çekinmez. Nihayet Çin hakani beklenir. Karşılanması için büyük hazırlıklar yapılır. Çin hakani da ağır hediyelerle gelir ve oğlunun etrafında perileri görünce, "hakkin lütfüyle Süleyman peygamber derecesine yükseldiğini" anlar.

Düğün hazırlıkları devam eder. Tûs ülkesi "işret-âbâd" olur. Herkes zevk ve neşe içindeyken Hümâ üzgündür. Onun bu durumunu gören Azrâ, Dâye ve Dilpezîr bir gece toplanarak kendi zevklerine daldıkları için Mîzbân'ın aşkını, Hümâ'nın derdini unuttuklarını söyleyip Dâye'yi Vâmık'a gönderirler. Durumu öğrenen Vâmık, Dâye'nin Mîzbân'a gitmesini uygun bulur. Dâye, Mîzbân'dan, kimsenin bulunmadığı bir anda, Helhelân'ın affını isteyip Hümâ'nın güzelliğini dile getirerek Helhelân'ın bağışlanmasını sağlar. Zaten Mîzbân, Hümâ'yı için için sevmektedir. Onun hatırı için de babasına izzet ve ikramda bulunur.

Düğün şenlikleri başlarken her taraf çînî kâselerle dolup altın ve abanoz tahtlar kurulur. Altın tahta oturtulan Çin hakanının sağ yanına oğlu Vâmık, Lâhicân ve Behmen, sol tarafına da Kaf şâhı, Gazne sultanı ve Erdeşîr yerleşir. Karşıda ise Helhelân ile Pîr yer alır. Düğün şenlikleri arasında "cânbazlar ipte oynarlar, pehlivanlar güreşirler, kâse oyuncularını hünerlerini gösterirken mevzunbazların oyunları ve pehlivanların güç gösterisi" devam eder. Yeme içme faslı başlayarak akşam ve gece şenlikleri birbirini kovalar. "Mey ziyâfeti"ne geçilir. Mûsikî faslı içinde "ateş-bazlar" hünerlerini gösterirler. Ziyâfet sona erdikten sonra Mîzbân, bilginleri bir araya toplayarak nikâh için "uğurlu saati" buldurulur. Nikâh akdinin hutbesini okuyup ilkin Vâmık ve Azrâ için "din ve âyin üzere" nikâhın değeri tespit edilir. Altınlar, inci ve cevherler saçılıp sıra ile Ferî ile Lâhicân'ın, Dilpezîr ile Behmen'in, Mîzbân ile Hümâ'nın, Dâye ile Pîr'in aynı minval üzere nikâhları kıyılır.

Vâmık, Behmen, Lâhicân için "gerdek evi" hazırlanır. Azrâ'yı ve düğün alayını Çin hakanı Taymus, yollarına gevherler saçarak karşılar. Azrâ, cevher ve inciye gark olur. Hita ülkesi kendisine yüz görümlüğü olarak verilir. Aynı tören Ferî, Dilpezîr ve Hümâ'ya da yapılır. Kendileri için hazırlanan sarâylara yerleşirler.

Mihr ile Müşteri'nin bir burçta birleşmeleri gibi Vâmık ile Azrâ'nın ve diğer çiftlerin zıfafları gerçekleşir. Bundan sonra Mîzbân'dan izin alınarak şâhlar ülkelerine dönerler."⁷⁸

9.3. Olay Örgüsünün Motife Yönelik Değerlendirilişi:

Bu hikâyenin konusu, yukarıda verildikten sonra, "Şehzâdelerin Resmi Görüp Âşık Olma Motifi"yle alakalı kısımlar verilmeye çalışılacaktır. Bu motif, yukarıdaki konu bağlamında ayrıntılı olarak ele alınmadan önce, motifin daha iyi anlaşılabilmesi için kısaca tekrar gözden geçirilecektir.

⁷⁸ Lami'î, *Vâmık u Azrâ*(Haz.:Gönül Ayan), İnceleme Metin, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, 19-26.

Bu hikâyenin başlangıcı Çin ülkesinde geçmektedir. Yani Çin’de Taymus adında hüküm süren bir hükümdar vardır, çok istediği halde çocuğu olmaz. Bu problemi, danışma meclisinde dile getirir ve buradan, belirli şartlara sahip olan bir kızla evlenmesi neticesinde bir çocuğunun olabileceği sonucuna ulaşılır.

Hükümdarın derdine derman olunmak için şöyle bir çare düşünülür: Horasan, İran ve Turan illerini dolaşarak peri yüzlülerin resmin yapan Beşir adlı çok meşhur bir ressam vardır. Bu ressam gittiği yerlerdeki güzellerin resmini yapıp; yaptığı resimlere bakarak teselli bulur. Bir gün, Beşir yaptığı resimleri hükümdara sunar ve hükümdar, çocuğunun olabilmesi için gerekli vasıfları, Turan şâhının kızı bulur. Nitekim bir mektupla kız istenir ve sonunda hükümdar Taymus, kızla evlenir ve ondan Vâmık adında bir erkek çocuk dünyaya gelir.

Vâmık, zamanla büyür ve çok güzel bir delikanlı olur. Bu güzelliğinin namı dilden dile dolaşır. Onun güzelliği duyan Gazneyn şâhının kızı Azrâ, Vâmık’ı görmeden ona âşık olur. Rengi sararır, gözlerinden yaş yerine kan gelir ve derdini dâye’sine açar. Dâye, enteresan bir çare bulur: Önce usta bir nakkâş aratır ve ona Azrâ’nın resimlerini çizdirir. Nitekim bu resimleri dünyanın dört bir tarafına kervanlar vasıtasıyla gönderir. Amaç; bu resimlerle Vâmık’ı etkilemek ve Azrâ’ya âşık ettirmektir. Bir vesileyle, ipek mendil üzerine çizilmiş Azrâ’nın resimlerini gören Vâmık kendinden geçer; yemeyi içmeyi unuttur ve gamı, kederi dost edinip gece gündüz şiirler söyler. Babası bu aşktan vazgeçmesi için öğütler verir; fakat Vâmık âşık olduğu Azrâ’yı bulmak için diretir ve onu bulmak için kendisine izin verilmezse ya kılıcıyla kendini parçalayacağını ya da zehir içip öldüreceğini söyler.

Buraya kadar anlatılan resme dayalı motif; “Taymus”, oğlu “Vâmık” ve ressam “Beşir”le alakalıydı. Buradan sonra mesnevîde aksiyon başlar ve birçok olay meydana gelir.

Mizbân'ın resmi görüp âşık olma safhası da tıpkı Vâmık'taki gibidir. Yani kervanlarla dört bir tarafa gönderilen Azrâ'nın resimleri Tus ülkesinin şehriyarı⁷⁹ Mizbân'ın da eline geçer ve o da Azrâ'ya âşık olur. Nitekim Mizbân onu her yerde aratır; fakat bulamaz. Bulamadığı için de ordusuyla beraber kendisi onu aramaya başlar ki bu da esere yeni bir aksiyon devresi vermiştir.

Mesnevideki olaylara yönelik bu kısa anlatımdan sonra, ilgili kişilerin “Resmi Görüp Âşık Olma Motifi”yle alakalı ayrıntılarına geçilecektir.

Âşık olma motifinden biraz daha farklı olarak değerlendirilebilecek olan “resimde teselli bulma motifi” Beşir adlı ressamda görülmektedir. Beşir çok usta bir ressamdır:

Suda ejder resmini ger resm ide
Bir neheng olup cihân halkını yuda(539)⁸⁰

Bu nakkâş Horasan, İran, Turan illerini gezmiş ve oradaki güzellerin resimlerini, o resimlere bakıp teselli bulmak için çizer:

Seyr kılmışdı Horasan illerin
Şehr-i şehr İran u Turan illerin(543)

Anları idüp temâşâ vakt-ı gam
Şâd iderdi hâtırını dembedem(546)

Ressam Beşir'in resmi yapması kadar doğal bir eylem olmamasına karşın burada çok önemli bir ayrıntı dikkatleri çeker: Beşir, diyar diyar gezip gezdiği yerlerdeki güzellerin resimlerini çizer ve bu resimlere, kederli anlarında bakıp mutlu olur veya teselli bulur. Acaba insanoğlu cânlı olmayan bir sûretin diğer bir ifadeyle

⁷⁹ Şehr-yar: hükümdar, padişâh(Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.)

⁸⁰ Lami'î, *Vâmık u Azrâ*(Haz.:Gönül Ayan), İnceleme Metin, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, Bundan sonra verilecek örnek beyitler, aynı eserden olacaktır.

cânsız bir resmin, herhangi bir akrabalık ilişkisi dahi bulunmamasına rağmen, neresinden mutlu olur ya da orada teselli bulur. Demek ki resimde insanı mutluluğa götüren veya kişiye teselli veren bir güç var.

Yukarıdaki amaç doğrultusunda resimlerini çizen ressam Beşir bu istidâdını, hükümdar Taymus'un mutlu olması, başka bir ifadeyle çocuğunun olabilmesi için bir araç olarak kullanır. Yani hükümdar Taymus, çocuğunun olabilmesi için, üzerinde aranan şartlara sahip olan kızı, ressam Beşir'in çizmiş olduğu resimlerde arar:

Gördi ol didükleri evsâfı hep
Bunda cem olmuş bir eksüksüz acep(555)

Hükümdar Taymus, nakkâş Beşir'in gösterdiği resimlerin birinde, çocuğunun olabilmesi için, aradığı vasıflara sahip olan kızın resmini gördükten sonra o resimden etkilenip resimde bulunan kızı, babası olan Turan şâhından bir mektupla ister:

Çünkü hatm itdi sözün ol merd-i kâr
Hâna aşkı başladı kılmağa kâr(581)

Eyledi da'vet vezirin yanına
Bir biti yaz didi Turân hânına(582)

Eylesün lutf idüben emrüm kabul
Fahr bilsün kullıgum cânına ol(583)

Burada resme dayalı motifte dikkatleri çeken nokta, “resmin” mutluluğu bulabilmede bir araç olarak kullanılmasıdır. Nitekim nakkâş Beşir, Turan şâhının kızını anlatırken Taymus, be resim ve anlatıştan derinden etkilenir ve onu ister.

“Şehzâdelerin Resmi Görüp Âşık Olma Motifi tam olarak, Taymus'un oğlu Vâmık'ta görülür. Vâmık'ın dillere destan güzelliği, Gazneyn ülkesinin şâhının kızı Azrâ'nın kulağına gidince Azrâ, Vâmık'ı görmeden âşık olur:

Çün bu şehd evsâfı Azrâ gûş eder
Kaynayup kanı cigerden cûş eder(830)

Gün gibi ol sözler cânın od
Dûd-ı âhından olur gerdun kebûd(831)

Oldı Azrâ çün esir-i kayd-ı aşk
İtdi seyyâd iken anı sayd-ı aşk(833)

Aşk-ı Vâmık cânına kâr eyledi
Hânumândan cümle bîzâr eyledi(834)

Bedr iken ol mâhı mihr itdi hilâl
Kıldı gam şimşâd iken servin hayâl(835)

Benzi gün günden sarardı zer gibi
Saçdı kan yaş dideden ahter gibi(836)

Derdini Dâye'sine anlatan Azrâ, ondan bir çare ister ve Dâye, çok enteresan bir yöntem bulur:

Yazdurup nakkâşa hüsnünden nişân
Eyleyem Çin bütlerini cân-feşân(900)

Yayup az müddetde anı illere(901)
Armağan-ı vakt idem kâmillere

Dâm idüp bu dâne birle Vâmık'ı
Sen perinün cândan idem âşıkı(902)

Bir iki gün sana sabr itmek gerek
N'ola dil sındıysa cebr itmek gerek(904)

Görüldüğü gibi aşkını Dâye'sine açan Azrâ, çok farklı bir yöntemle sevdiğine kavuşmanın yolunu bulur. Dâye, çok usta bir nakkâş buldurup Azrâ'nın resmini çizdirerek onları kervanlar aracılığıyla diyar diyar dağıtırmak ister. Dağıtılan bu resimlerin bir şekilde Vâmık'ın eline geçeceği ve onun da bu resimleri gördükten sonra Azrâ'ya âşık olacağı hesaplanır. Anlaşıldığı kadarıyla ressamın veya resmin gücü/istidâdı o dönemlerde kabul edilmiş bir gerçektir. Çizilen resimler belli bir adrese gönderilmez, gönderilse dahi bu güzelliğin kabul göreceği şüphelidir; fakat resmin gücüne o kadar inanılıyor ki bir âşık konumunda bulunan Azrâ'nın aşkına çare olunması için, onun resimleri kervanlarla diyar diyar dolaştırılıp dağıtılır. Amaç bu resimlerle Vâmık'ı etkilemek ya da onu Azrâ'ya âşık ettirmektir. Nitekim bazı vesilelerle ipek mendil üzerine çizilmiş Azrâ'nın resimlerini gören Vâmık, gerçektende de o resimlerden etkilenir. Hatta resmi görünce kendinden geçer. Ne yaparsa da içindeki aşkı bastıramaz. Yemeyi, içmeyi unuttur ve sonuç olarak Azrâ'yı bulmak için babasından izin ister; izin vermezse kendini ya kılıcıyla ya da zehirle öldüreceğini söyler.

Vâmıkun bakdıkça aldı gönlini
Bir acep sevdâya saldı gönlini(1029)

Aşk için âfet kapısıdır nazâr
Bu nazârdan ey hevâ-dâr el-hezâr(1030)

Subh-veş giribânını etdi çâk
Çekdi kâsd-cân idüp tığ-ı helâk(1036)

Terk kıldı ayş u nûş u sohbeti
Yar edindi âh u derd ü mihneti(1040)

Ne sıfâtından ne zâtından nişân
Gice gündüz gamdan oldu hun-feşân(1043)

Yemek içmek emrin itmezdi hayâl
Görmez idi düşde hâbı meh-misâl(1044)

Rûz u şeb eşâra düzdi kârını
Zıkr ü fikr-i yâra düzdi kârını(1045)

Yazdı bu derd ile mihnet-nâmeler
Dideden kanlar akıtdı hâmeler(1046)

Yemez içmez turmaz eyler âh u vâh
Çâre ger olmazsa hân olur tebâh(1059)

Vâmık, bu şikâyetleri dillendirdikten sonra babası, ona karşılık olarak şu cevabı veriyor:

Oğlını yanına davet eyledi
Ana her yüzden nasihât eyledi(1061)

İzzetin tahtına urma puşt u pây
Olmayasın sonra ta kim dest-hây(1075)

Sûret-i bî-cân nedür nakş-ı nigâr
Ana âkil gönlini eyler mi zâr(1080)

Şive-i nakkâşdur sertâser ol
Bir nazâr fikr eyleyüp vir akla yol(1081)

Ger dilün eylerse meyl-i nâzenin
Mah-rû bütlerle pürdür mülk-i Çin(1085)

Bu değerlendirmelere karşı Vâmık ise şu cevabı veriyor:

Çünkü Vâmık pend-i şâhı kıldı guş
Bahr-ı gevher-zay-ı tab'ı itdi cûş(1099)

Zehr-i gamdur kıldığum her demde nûş
Kanı gönöl kim nasihat ide gûş(1115)

Sabrumu hâk itdi ol sûret benüm
Sînemi çâk itdi ol sûret benüm(1116)

Tâkatüm tâk oldu cânım bî-mecâl
Bu gam ile bana dirlikdür muhâl(1118)

Taht u tâc u ayş u nûş u mülk ü mâl
Oldı yanumda kamu bâtil hayâl(1120)

Bana ger virmezse destûr-ı sefer
K'isteyem ol sûreti cândan eser(1126)

İderem ya bağrumı tığ ile çâk
Ya bulup nûş iderem zehr-i helâk(1127)

Böyle diyüp hâke düşdi ağladı
Od urup hânun derûnın tağladı(1128)

Göröldüğü gibi Vâmık, Azrâ'nın resmini gördükten sonra ona âşık olur ve onu bulmak ister. Bulmasına izin verilmezse, kendisini öldüreceğini söyler. Cânsız nesne olan bir resmi bu denli güçlü ve etkin kılan nedir? Nitekim nazâr⁸¹, aşk için

⁸¹ Nazâr: bakma, göz atma(Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.)

“afet kapısıdır” deniyor üstteki beyitte⁸². Bir resimle Vâmık gömleğini parçalar ve kendini öldürmekle tehdit eder, bu manada şu beyit dikkatleri celb ediyor:

Sûret-i bî-cân nedür nakş-ı nigâr
Ana âkil gönlini eyler mi zâr(1080)

Beşir, Taymus ve Vâmık faslı kapatıldıktan sonra “Şehzâdelerin Resmi Görüp Âşık Olma Motifi”nin, Mizbân’la alakalı kısmına değinilecektir.

Mizbân da tıpkı Vâmık gibi Azrâ’nın dört bir tarafa gönderilen resimlerini gördükten sonra âşık olur. Mizbân’ın, “Vâmık u Azrâ” mesnevisindeki olay örgüsüyle olan bağlantısı, Lami’î tarafından -başlık niteliğinde olan bir nesir cümlesiyle- şu şekilde özetlenmiştir:

“Sûret-i Azrâ’nın biri Şehr-i Tus’a düşüp şehriyarı Mizbân ol sûrete âşık u hayran u talebinde sergerdan oldığıdır. Ve Anton u Tur Vâmık’ı giriftar idicek Azrâ vü Behmen ü Dilpezir’i cenk içinde zebun u cigarlerin hun eylemişken Mizbân-ı Hızr-san anlara bu hayret-i zulmette feryad irişdügidir.”⁸³

Yani Mizbân, Azrâ’nın resmini görünce ona âşık olur ve onu bulmak ister. Bir savaşta Anton ve Tur, Vâmık’ı sıkıştırınca ve Azrâ-Behmen-Dilpezir savaş esnasında dara düşünce, Mizbân onlara yetişip onları kurtarır.

Olay bağlantısı yukarıdaki gibi olan Mizbân’nın, “Resmi Görüp Âşık Olma Motifi”yle ilgili ayrıntılar ise şu şekildedir:

Gel berü iy şem’-i meh-pertev yine
Başlagıl bir dâsîtân-ı nev yine(3333)

⁸² Beyit 1030

⁸³ Lami’î, *Vâmık u Azrâ*(Haz.:Gönül Ayan), İnceleme Metin, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, 337.

İrişicek Tus’a ol cân sûreti
Şehr ü bâzâr içre bulur şöhreti(3353)

Şehriyâr-ı Tus idüp seyrân anı
İdinür her dem enis-i cân anı(3354)

Giderek anın olur dîvânesi
Resm ü nakşî şem’inün pervânesi(3355)

Dide vü dilden gidüp sabr u karâr
Ağlayup toprağa kan yaşın karar(3356)

Ruhları resmi kılur cânını od
Saçları nakşî salar gönlüne dûd(3357)

Gice gündüz fikretinden zâr olur
Tâc u taht u mülkden bîzâr olur. (3358)

Görüldüğü gibi Lami’î, “Resmi Görüp Âşık Olma Motifi”ni mesnevi içinde yeni bir hikâyeye başlamak için araç olarak kullanır:

Gel berü iy şem’-i meh-pertev yine
Başlagıl bir dâsîtân-ı nev yine(3333)

Ayrıca Azrâ’nın resmi Tus şehrine erişince, şehir ve pazar içinde şöhet bulur. Nitekim Mizbân, o şehrin hükümdarıdır ve o da Azrâ’nın resmini görünce hayran hayran bakar; o resmin giderek dîvânesi olur. Sabrı, kararı gider; toprağa kanlı gözyaşı döker. Gece gündüz Azrâ’yı düşünmekten inler ve taçtan, tahtan, mülkten habersiz kalır. Sonuç olarak Mizbân, Azrâ’nın aşkıyla onu aramaya çıkar.

Hükümdar olan bu şâhsın, onca varlık arasındayken, cânsız bir nesne olan Azrâ’nın resmini gördükten sonra bu hallere düşmesi akıl karı değil gibi görünür;

fakat bundan önceki diğer karakterlerde de buna benzer vakaların zuhur bulması, bir şekilde artık normal karşılanmaya başlanır.

10. BÖLÜM

HÜSN Ü AŞK

10.1. Eser Tanıtımı:

“Hikâye kahramanlarını soyut kavramlardan seçerek sembollerle tarıkatta ilerlemenin güçlüklerini ve salikin fenafillaha ancak bir mürşid yardımıyla erişilebileceğini anlatmak isteyen, 17. yüzyılın ve edebiyatımızın büyük şairi Şeyh Gâlip tarafından 1783’te yazılan, Hüsn ve Aşk arasındaki sembolik aşkı anlatan 2100 beyitlik bir mesnevidir.”⁸⁴ “Bu eser; Şeyh Gâlip’in tasavvuf görüşünü alegorik bir hikâye içinde dile getirdiği manzum eseridir.”⁸⁵

10.2. Eserin Olay Örgüsü:

“Benî Muhabbet, Arapların baş kabilesidir. Ancak kendisinde bütün iyi huyları toplamış bulunan bu kabile büyük ıstırap içindedir. Esasen Mahabbet Oğulları kabilesinin ıstırap çekmemesi mümkün değildir.

Yerlerin sarsıldığı, göklerin birbirine girdiği ve karanlıkta korkunç sesler duyulduğu bir gece, bu kabilede biri kız diğeri erkek iki çocuk doğar. Kıza Hüsün, erkeğe Aşk adını verirler ve kabilenin ileri gelenleri bir araya gelip bu iki çocuğu doğdukları gün, birebirine nişanlarlar.

Çocuklar büyür ve Mollâ-yı Cünûn isimli bir hocânın mektebinde okurlar. Mekteb-i Edeb adlı bir yerde birbirlerini seven Hüsünle Aşk, Nüzhetgeh-i Mânâ isimli bir gezinti yerinde buluşup görüşürler. Her şeyi bilen ve her şekle giren Sühan isimli ihtiyar da bunlara rehberlik eder; fakat o yerlerin inzibatını sağlayan Hayret

⁸⁴ Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yayınları, Ankara 2002, 68.

⁸⁵ Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*(Haz.:Orhan Okay-Hüseyin Ayan), Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992, XXI.

isimli kudretli adam bunların görüşmelerine mâni olur. İşte o zaman, Sühan bunlara yardım eder; birinden ötekine mektup getirir.

İki sevgili, birbirlerinden ayrı kaldıkları bu devrede çok ıstırap çekerler. Hüsün'ün Dâye'si İsmet, ona öğütler verir; Aşk'ın lalası Gayret de onu Hüsün'e kavuşturmak için elinden geleni yapmaya karar verir.

Aşk, Mollâ-yı Cunûn'dan aldığı fetva ile kabile büyüklerine başvurarak Hüsne tâlip olduğunu bildirir; fakat kabilenin ileri gelenleri, Aşk'a, Hüs'nü elde etmenin çok güç olduğunu söylerler: Bunun için, bin başlı ejderhayı öldürmek; mumdan gemilerle ateş deryasından geçmek; cadılarla, sihirbazlarla dolu gam harabesi'nin bin yıllık yolunu yürümek ve matem sarâyı'na varmak gerekir. Aşk, bütün bunları yapabilir ve kalb diyarına varıp oradan kimya getirebilirse ancak o zaman Hüsün kendisine verilecektir.

Aşk'a bu işler çok kolay görünür. Lalası Gayret'le birlikte hemen bu tehlikeli sefere çıkar; fakat yola düşmesiyle, içinde zâlim bir dev bulunan bir kuyuya düşmesi bir olur. Bir sabah Sühan yetişerek onlara bu kuyudan kurtulmanın yollarını gösterir ve bir kuş olarak uçup gider. Aşk ile Gayret tekrar yola düşerler.

Kış gelmiştir. Aşk, dondurucu soğuklar içinde gam harabesinde yürür. Burada korkunç ve sihirbaz bir cadının tuzağına düşer. Cadı Aşk'a âşık olmuştur. Mukabele görmeyince onu çarmıha gerer; fakat yine Sühan yetişerek Aşk'ı bu çarmıhtan kurtarır.

Sühan, Aşk'a "Sen Hüsün adını unuttuğun için Cadı'nın tuzağına düştün. Kurtuluşunun tek tılsımı Hüs'nün adıdır. Şimdi burada bu isim söylendiği için bak Cadı mahvoldu!" der ve Aşk'a Hüs'nün gönderdiği tılsımlı bir kılıç verir; Hüs'nün Aşk'a hem sadık hem de âşık olduğunu bildirir. Bu kılıcın ismi Tîg-i Âh'dır. Hüs'n Aşk'a, Aşkar adlı bir de at yollamıştır. Aşk, bu ata binerek yoluna devam eder; daha birçok zorlu vakalardan sonra ateş deryası'nın kenarına ulaşır.

Üzerinde mumdan gemiler görünen bu diyarda devler, Aşk'ı bu gemilere davet ederler; fakat Aşk bunlara kanmaz. Bu deryanın ancak uçularak geçileceğini anlar. Nitekim Gayret, kanatlanarak denizi geçer; fakat Aşk uçamaz. O zaman Hüsn'ün gönderdiği eşsiz at dile gelir; Aşk'ın uçamayacağını anlayınca Anka gibi süzülüp karşıya geçer. Aşk'ı Çin sahiline ulaştırır. Aşk, orada Çin Şâhı'nın kızı Huşrûba ile karşılaşır. Kız, Aşk'ı o kadar sevgi ile karşılar ki Aşk aldanır; Kızı Hüsn zanneder ve elindeki Tig-i âh'ı Huşrûbâ'ya verir. Bunun üzerine Huşrûbâ, Aşk'ı Zatüssüver isimli bir kaleye götürür ve kendisi kaybolur. Bu, kapısı olmayan, duvarlarında putlar, nakışlar bulunan, zorlu bir yerdir. Aşk burada tehlikeyi anlar; fakat kurtulamaz. Hemen bütün çektikleri tekrar başına gelir. Cadılarla, 'guller'le yaptığı savaşları tekrarlamak zorunda kalır. Yine de her tarafını gezip müşküllerle karşılaştığı bu kaleden çıkacak yol bulamaz. Aşk ümitsizliğe düşer. Elinde Tig-i âh'ı olmadığı için Allah'a yalvarmaktan başka çaresi kalmaz. O zaman, yine Sühan, bülbül kıyafetinde gelerek Aşk'a kaleyi ateş vermesini söyler.

Kale yanarken önünde birçok defineler açılır. Aşk, bunlara bakmaz bile. Kaleden kurtularak kendini sonsuz bir yola atar. Yolda hastalanır, atını kaybeder ve yaya kalır. Yine Sühan bu sefer de hekim kıyafetinde gelerek onu Kalb Hisarı'na götürür. Bu öyle bir hisardır ki içinde Aşk'ın evvelce aklandığı binlerce Huşrûbâ vardır ve bunların hepsi bir tek sultana tâbidir. O sultan da Hüsn'dür. Sühan burada Aşk'a, esrâr-ı hafîyye'yi öğretir. Onu Hayret'e teslim eder. Hayret de Aşk'ı Hüsn'le vuslata ve birliğe ulaştırır. Aşk, birlikte ayrık olmadığını, dolayısıyla Hüsnle Aşk'ın aynı olduğunu burada anlar.⁸⁶

Motife yönelik genel bir değerlendirme yapılmadan önce kısa bir ön bilgi verilecektir. Şeyh Gâlip'in Hüsn ü Aşk mesnevisinde anlattığı Zatüssüver Kalesi, Mevlânâ'nın Mesnevi'sinin altıncı cildinde, üç şehzâde hikâyesinde geçmektedir; fakat Victoria R. Holbrook, bu hikâyenin Şeyh Gâlip'e has olduğunu söyler: "Gâlip'in romansının olay örgüsü, Mevlânâ'nın mesnevisindeki üç şehzâde öyküsüyle hiçbir anlatısal benzerlik taşımaz. Hüsn ü Aşk, Hüsn adlı bir kızla Aşk adlı

⁸⁶ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Meb. Yayınları, İstanbul, 2004, 775-776

*bir erkek hakkındaki bir öyküdür.”*⁸⁷ Mevlânâ’nın eseri, müstakil olarak incelendiğinden, bu kısa bilgi burada tamamlanıp Hüsn ü Aşk mesnevisinin, “Resmi Görüp Âşık Olma Motifi”ne yönelik açıklamalara geçilecektir.

10.3. Olay Örgüsünün Motife Yönelik Değerlendirilişi:

Aşk, Aşkar vesilesiyle ateş denizinden kurtulduktan sonra yolu Çin sahiline düşer. O sahilde doğaya yönelik öyle güzel manzaralar görür ki Aşk, dayanamayıp bir şiir(Tardiye) okur. Tabi ki bu şiir, Aşk’ın geçmişinden -güzel olan geçmişinden- ve sevgilisi Hüsn’den izler taşır:

Tardiye

I

*Ey hoş o zaman ki dil olup şâd
Cân mülki idi meserret-âbâd
Etdim o hevâları yine yâd
Allah için eyle ey felek dâd
Ârâyış-i rûzgâr idim ben*

II

*Bir bâğ idi kim bu câna me’vâ
Her goncası cennet idi gûyâ
Fürkat gelip etdi cümle yağmâ
Gönlümde o neş’e kaldı hâlâ
Mest-i mey-i i’tibâr idim ben*

⁸⁷ Victoria R. Holbrook, *Aşkın Okunmaz Kıyıları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, 73.

III

*Hiç yokdı sipihre bir niyâzım
Der-kâr idi ayş ü nûş ü sâzım
Yanımca gezerdi serv-i nâzım
Açılmamış idi böyle râzım
Reşk-âver-i nevbahâr idim ben*

IV

*Şimdi gam-ı intizâra düşdüm
Bûlbûl gibi nev-bahâra düşdüm
Çün nârı geçip kenâra düşdüm
Sâgar gibi pâre pâre düşdüm
Mey-nûş-i itâb-ı yâr idim ben*

V

*Ey vâh o rûzgâr geçdi
Gül geçdi vü nevbahâr geçdi
Dîdâr güim oldı dâr geçdi
Cân teşne kalıp humâr geçdi
Ma'şûk ile bâde-hâr idim ben*

VI

*Cânân ile ayş ü nûş ederdim
Girdâb gibi hurûş ederdim
Bezm-i meyi şu'le-pûş ederdim
Bûlbüllerini hâmûş ederdim*

Aşk, geçmişine yönelik bu özlem ve yakınmaları yaparken birdenbire bir söz işitir ki o söz şudur: “*Hüşrübâ adında kan dökücü Çin padişâhının kızı gelecek, o işveli kıza âşık olacaksın, sana yazık olacak. Oradan Zatüssüver’e varırsın elbet.*”⁸⁹ Nitekim o bahçeye birdenbire birçok güzel ve beraberinde Hüşrübâ da gelir. Aşk, o güzeli, sevgilisi Hüsn’e benzeterek ona âşık olur. Bulunduğu yerde bir eğlence düzenlenir ve Aşk’a, Hüşrübâ tarafından çok hürmet edilir. Ayrıca orada bir içki meclisi kurulur. Bütün bu eğlence ve mutlu haller devam ederken birdenbire Hüşrübâ ortadan kaybolur. Bu kayboluş neticesinde Aşk, ona olan hayranlığından, Hüsn’e benzettiği için, feryat etmeye başlar. Nedendir sonra Hüşrübâ, bahçeye tekrar gelir ve bir işaretle Aşk’ı çağırıp beraberce Zatüssüver’e doğru yola çıkarlar. Gayret’in bütün müdahalelerine rağmen Aşk, Hüşrübâ’yla beraber Zatüssüver kalesine gider. Gittiklerinde her tarafın, resimli acayip bir kale olduğunu görürler. Girdikleri kapı, Aşk’ın ve Gayret’in arkalarından kapanır ve Hüşrübâ da ortadan kaybolur. Kapandıkları yer, kapısı olmayan koca bir şehirdir. Nakışlar, yıldızlı gökyüzü gibi Züleyhâ’nın odasına benzerdi. Zâtü’s-süver kalesine yönelik bu ve buna benzer birçok tasvir yapıldıktan sonra Çin güzeli’nin(Hüşrübâ), o kaleyi süslemiş olmasından bahsedilir. Aşk her resme dikkatle baktığında, Hüsn’ü hatırlayarak ayrılık ateşiyle ah eder:

Hep kûçe vü kûyî Yûsuf-istân
Dîvârlarında nakşî hûbân(1710)

Nakşî felekü’l-burûca hem-tâ
Hem-hâlet-i hücre-i Züleyhâ(1711)

Gûyâ ki o kûh-ı Bîsütûn’dur
Şîrînleri mâh-ı lâle-gündur(1712)

⁸⁸ Şeyh Gâlip’in Hüsn ü Aşk adlı mesnevisinden örnek beyit ve/veya şiir verirken dikkate alacağımız kaynak şudur: Şeyh Gâlip, *Hüsnü Aşk*(Haz.: Muhammet Nur DOĞAN), Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2002

⁸⁹Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*(Haz.: Orhan Okay-Hüseyin Ayan), Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992, 285.

Her kubbesi dest-kâr-ı Ferhâd
Her sengi velî mezâr-ı Ferhâd(1713)

Neyreng-i hayâlden ibâret
Her sûreti bâc-ı şehir-i sûret(1714)

Velhâsıl o mihr-i hâver-i Çîn
Ol kal'ayı eylemişdi tezyîn(1723)

Her sûrete Aşk kıldı dikkat
Hüsn'i anıp etdi âh-ı fûrkat(1724)

Aşk, ne yaparsa da o büyüğü kaleden ve o resimlerden kurtulamaz:

Menzil yine menzil-i mukaddem
Ol sûret o kal'a-i mutalsam(1737)

En son, gönlünün halini anlatarak mabuduna şikâyet eder ve bir şekilde kurtulur.

Buraya kadar anlatılanlar içinde dikkatleri çeken ilk nokta Aşk'ın birileri tarafından Zatüssüver kalesi ve Hüsrübâ için uyarılmasıdır. “*Hüsrübâ adında kan dökücü Çin padişâhının kızı gelecek, o işveli kıza âşık olacaksın, sana yazık olacak. Oradan Zatüssüver'e varırsın elbet.*”⁹⁰ Galiba, Aşk'ın başına gelecekler önceden tecrübe edilmiştir. Tabi ki bu acı tecrübenin sebebi hiç şüphesiz Zatüssüver kalesi üzerine çizilmiş olan Hüsrübâ'nın resimleridir. Nitekim Aşk, o kaleye gittikten sonra büyük bir belanın içine düşer.

“Resmi Görüp Âşık Olma Motifi”ne yönelik dikkatleri çeken ikinci kısım; Aşk'ın, Çin sahiline vardığında adeta resim gibi olan doğa'nın güzelliği karşısında kendinde bir hayranlık oluşması, bu hayranlık neticesinde heyecanlanması ve Hüsn'le olan güzel anılarını hatırlamasıdır. Aşk bu güzellikler karşısında, Hüsn'ün

⁹⁰ Okan-Ayan, *a.g.e.* 285.

yokluğundan kaynaklı bir boşluğa düşmekte ve yanına gelen Çin padişâhının kızı Hüsrübâ'ya âşık olmaktadır. Hüsrübâ yapmış olduğu etkileyici eylemlerle Aşk'ı kendine iyice bağlayıp âşık ettikten sonra onu Zatüssüver kalesine götürerek orada terk eder. İçi büyümlü resimlerle dolu o kalede Aşk mahzur kalır. Bu bölümde dikkatleri çeken asıl nokta şudur: Şair Gâlip, bu resimleri tasvir ederken veya tanımlarken, güzellik bakımından insanı etkileyen, hayran bırakan, bakılmaması neredeyse imkânsız derecede güzel olan resimlerden bahseder. Oysaki hapsolunan bir yerde güzel resimlerin varlığı düşünüldüğünde ortada bir tezat varmış gibi algılanır. Yani “Aşk”, kişiyi kendine âşık ettirecek kadar güzel olan resimlerin bulunduğu Zatüssüver kalesine hapsolunmuştur. Doğduğu günden beri tasavvufi havayı soluyan⁹¹ Gâlip, burada muhtemelen tasavvufi manada bir şeylere işaret etmek ister. En basit ifadeyle insanoğlu; dünyanın aldatıcı güzelliklerine(para, mal, makam, geçici güzellikler, mecazi aşklar) bağlandığı anda, o geçici güzelliklerden ne yapsa da kurtulamaz. Nitekim Şair Gâlip, kahramanı Aşk'ı, yapmış olduğu bütün mücadelelere rağmen onu Zatüssüver kalesinden(belki de dünyadan) kurtaramaz. Aşk'ın tek kurtuluşu sadece Mabud'una yalvarmaktan geçer ve bunu hakkıyla yaptıktan sonra Aşk, kendini oraya bağlayan veya hapseden güzel resimli kalenin içinden kurtulur. Yani Şeyh Gâlip, anlaşıldığı kadarıyla, sembolik olan eserinde, sembolik olan diğer kahraman, motif, mekan, zaman gibi kavramların yanında “resim” kavramını da sembolleştirmiş, onun etkileme istidâdını, yine mecazi olarak dünyanın geçici güzelliklerine bağlanma manasında kullanmıştır. Kısaca Gâlip, “resim” kavramını, kendi eserinde âşık ettirmek için bir araç olarak kullanmıştır. Tabi ki bu aşk, sembolik olan eserini içinde mecazi aşk diğer bir ifadeyle dünya aşkıdır.

⁹¹ Özlem Önder, *Hüsn ü Aşk'taki Yolculuk Sürecinin İnsanın Olgunlaşmasına Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006, 21.

11. BÖLÜM

GENEL DEĞERLENDİRME

Ele alınan mesnevilerde ortak sonuç çerçevesi çizildikten sonra bu mesnevilerde “Resmi Görüp Âşık Olma Motifi”ne yönelik dikkatleri çeken bazı ayrıntılar irdelenecektir.

Değerlendirme kısmında öncelikle, “resmin” âşık ettirmek için bir araç olarak kullanılmasına dikkatler çekilecektir. Yukarıda incelenen mesnevilerin birçoğunda resim, kişiyi âşık ettirmek veya etkilemek için bir araç olarak kullanılmış ve bu eylem başarıyla sonuçlanmıştır.

Resmin kişiyi etkilemesi anlamında, Nizâmî’nin Hüsrev ü Şîrîn’inde dikkate değer çok güzel örnek ve bilgiler vardır. Nakkâş Şâpur, Şîrîn’i efendisi Hüsrev’e âşık edebilmek için çizmiş olduğu Hüsrev’in resmini üç kez Şîrîn’in eğlendiği alana gizliden bırakır ve sonunda da Şîrîn, Hüsrev’e âşık olur. Nakkâş Şâpur’un böyle bir amaç doğrultusunda tek başına İran’dan Çin’e kadar gitmesi, orada aşamalı olarak üç kez resim çizip gizliden Şîrîn’in görebileceği bir yere bırakması ve sonunda da Şîrîn’in Hüsrev’e âşık olması, hesaplanmış bir planın sonucudur. Tabi bu plan, eserin yazarı Nizâmî tarafından, nakkâş Şâpur’a yaptırılır. Şâpur’un resmi her bırakışında Şîrîn’in, Hüsrev’e karşı olan duygularının daha da kabarması ve sonunda dayanamayarak aşkını haykıracak duruma gelmesi, resmin etkileyebilme istidâdına olan güvenin sonucudur. Yani Şâpur diğer bir ifadeyle Nizâmî, resmin etkileme istidâdının farkındadır. Nitekim Nizâmî, bu etkile gücünün o denli farkındadır ki aşamalı olarak resmi üç kez bıraktırmayı, bir tuzak olarak görür ve sonuçta Şîrîn, bu tuzağa yakalanan bir “Hümâ” kuşu olur(Nizâmî’nin dilinden). Ayrıca Nizâmî, resmin etkileme gücüne yönelik bazı çok önemli açıklamalarda bulunur: . *“Her ressamın yaptığı tasvirde, aslına bir benzeyiş vardır; fakat cansızdır. Bana öyle bir ressamlık öğretiler ki yaptığım tasvirin yalnız can kaftanını başka bir yerde diktiler.*

*Sen Hüsrev'in resmini görmekle böyle heyecâna düştün; ya kendisini göreceksin
ne hale düşersin, artık düşün!*"⁹²

Aslında bu ve buna benzer mesnevilerin hepsinde; resme dayalı etkileme veya âşık ettirme motifinin kullanılış gayesi; insanda bulunan merak ve karşı cinsten etkilenme zafiyetinden faydalanma ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Nitekim Hüsrev ü Şîrîn hikâyesinde Şâpur'un Şîrîn'i, Hüsrev'e âşık etmek için Hüsrev'in resimlerini çizmesinde, Mevlânâ'nın Üç Şehzâde Hikâyesi'nde Hüsrübâ'nın resimlerinin Zatüssüver kalesi üzerine çizilmiş olmasında; Süheyl ü Nev-bahâr hikâyesinde, Nev-bahâr'ın resminin kırk odalı hazinelerin bulunduğu kapının ardındaki köşkün tavanına çizilmiş olmasında; ayrıca Nev-bahâr'ın, saka hanelerin içine, kendi resminin üzerine çizildiği bir kubbe yaptırmasında, İskender-nâme'de Dâye'nin bir nakkâş buldurup Gülşâh'ın resmin, ipek mendil üzerine çizdirip onu İskender'e göndermesinde, Işk-nâme'de Ferrûh'un arkadaşı Hürrem'in kiliseye Ferrûh'un resimlerini çizmesinde, Yûsuf u Züleyhâ hikâyesinde Züleyhâ'nın, Yûsuf'un resmini kilisede görmesinde ve Yûsuf'un, duvarda Züleyhâ'yla seviştiklerini gösteren resimlerin çizilmiş olmasında, Vâmık u Azrâ hikâyesinde Dâye'nin, Azrâ'nın resimlerini çizdirip kervanlarla dünyanın dört bir tarafına göndermesinde ve Vâmık'la Mizbân'ın, Azrâ'nın resmini ipek mendil içinde görmelerinde, Hurşîdnâme'de Behrâm'ın, Hurşîd'in resmini görmesinde ve en son olarak Hüsn ü Aşk'ta Aşk'ın Hüsrübâ'nın resimlerini Zatüssüver kalesinin üzerinde görmesinde hep karşı cinse olan ilgi ve zafiyetin sonucu vardır ki bu zafiyet bilindiğinden, mesnevi yazarları böyle bir motif kullanma gayesine düşmüşlerdir. Bu ilgi ve merak, mesnevilerde çok farklı etki ve sonuçlara neden olmuştur. Şîrîn, resmi gördükten sonra o kadar âşık olur ki daha sonra Hüsrev'i yalnızken gördüğünde tanımaz. Züleyhâ, kilisede resmi gördükten sonra ömrünü Yûsuf'u beklemekle geçirir. Yûsuf, duvardaki resimleri gördükten sonra, peygamber olmasına rağmen, bir an için Züleyhâ'ya meyleder. Süheyl, tavandaki Nev-bahâr'ın resmini görünce babasının ona bırakmış olduğu malı mülkü, tacı tahtı unutmuş ve Nev-bahâr'ı aramaya çıkmıştır. Yine, Nev-bahâr, Tufan şehrinde sevgilisi Süheyl'i bulabilmek için saka hanelerin kubbelerine kendi resimlerini çizdirir. Mevlânâ ve Gâlip'in mesnevilerinde

⁹² Nizâmî, *Hüsrev ü Şîrîn*(Çev.:Sabri Sevsevil), Şark İslam Klasikleri, Meb. Yayınları, İstanbul, 1994, 68.

Hüsrübâ'nın resimleri, tasavvufî manada; dünya hayatının geçici güzelliklerine bağlanma ve ondan kopamama olarak algılanır. Ayrıca Hüsn ü Aşk'ta Aşk'ın, Çin sahilinde, Zatüssüver kalesi(ndeki resimler)e yönelik uyarılmasında ve Süheyl ü Nev-bahâr'da, Süheyl'in babasının, oğlu Süheyl'in görmemesi için elmas kilitli odanın ardındaki köşkün tavanında bulunan resimlere yönelik tedbir almasında bununla beraber Süheyl'in babasının da daha önceden tavandaki resmi görüp aşk derdine düşmesinde hep resimdeki karşı cinse yönelik olan ilgi, merak ve zafiyetin farklı sonuçları vardır. Yani kurulan bütün sahnelerde, resmin etki gücü farklı bir şekilde kendini göstermiştir ve mesnevi şairleri bunu, eserlerin odak noktası haline getirmişlerdir.

Züleyhâ, Ferrûh, Hüsrübâ, Hüsrev, Azrâ gibi karakterler, sevdiklerini veya bir karşı cinsi etkilemek için nakkâşlara kendi resimlerini çizdirmişlerdir. Nakkâş Beşir ya da köle Kâfur gibi karakterler ise sevdiğine veya herhangi bir karşı cinse yönelik bir teselli bulabilmek için onların resimlerini çizmiştir.

Mesnevilerin tamamında, resmi görüp etkilenme veya âşık olma motifinin varlık sahasına girdiği her yerde bir aksiyon safhası başlar. Bu bölümler mesnevilerin; en canlı en renkli en romantik ya da en hüznü bölümleri olmuştur.

Hüsrev ü Şîrîn mesnevisinde Şîrîn'in, Hüsrev'in resmini gördükten sonra Hüsrev'e yönelik aşkı; haykırma ve çıldırma derecesine gelir. Nitekim Şîrîn, Hüsrev'i aramaya çıktıktan sonra olaylar birbirine bağlanmış ve çok farklı sahneler yaşanmıştır. Böylece eser akıcılık kazanmıştır. Nitekim bu mesnevilerde resmi gören her karakterin içine, karşı cinse yönelik bir hayranlık bir sıkıntı bir merak bir heyecan kısaca; artık unutulamayan derin bir aşk girer ki bu duygulardan dolayı eser akıcı bir hâl alır. Karakterler, içlerindeki bu duygu zafiyetini bastıramadığından bu resimlerin asıl suretlerini aramaya çıkarlar veya onları elde etmeyi isterler. İşte bu aşk ve elde etme süreci içinde birçok olay, savaş ve canlı, romantik, hüznü sahneler meydana gelir. Nitekim şairler, resmin bu etki gücünün farkındadırlar ve eserlerini genel itibarıyla resim temeli üzerine kurarlar. Yani şairler, resim motifinden hareketle eserlerini kurmuşlar ya da esere yeni bir boyut

kazandırmışlardır. Sözelimi Hurşîd-nâme'deki Kâfur, Mısır sultanının oğlu Behrâm; Vâmık u Azrâ'daki Tus şehriyarı Mizbân birer alt karakter olmalarına rağmen, resim motifi sayesinde eserlere kurgu bakımından farklı ve zengin bir boyut kazandırmıştır.

Asli karakterlerin birçoğunda genel itibariyle, resme dayalı motif anlamında şöyle bir çerçeve vardır: Şair önce; çok mesut, derdi olmayan kısaca mutlu bir şehzadeden söz eder. Bu şehzâde ummadık bir anda çok güzel bir karşı cinsin resmini görür. Şehzâde, onca mal mülk, varlık, saltanat içindeyken her şeyi unuttur ve bir anda resimdeki kişiyi aramaya, onu elde etmeye veya resimde teselli bulmaya çalışır.

Demek ki şairler böyle bir motif kullanırken insani zafiyetin farkındadırlar ve bu zafiyeti öyle bir kullanmaktadırlar ki eserin temel yapısını bu işleyiş üzerine inşa etmişlerdir. Nitekim şairler, resim temeline dayalı bu bölümlerle esere yeni bir boyut ve zenginlik kazandırmışlardır.

Şimdi; ele alınan mesnevilerde ortak yön olarak tespit edilen ya da sözkonusu motif anlamında dikkate değer ayrıntı olarak görülen noktalar, müstakil başlıklar altında verilmeye çalışılacaktır:

11.1. Bizzat Âşık Ettirmek İçin Resmin Araç Olarak Kullanıldığı Mesneviler

Hüsrev ü Şîrîn mesnevisinde nakkâş Şâpur, Şîrîn'i, efendisi Hüsrev'e âşık edebilmek için üç kez Hüsrev'in resmini çizip Şîrîn'in bulunduğu alana bırakır ve onu Hüsrev'e âşık eder.

Işk-nâme mesnevisinde vezir Kamil'in oğlu nakkâş Hürrem'in, Hümâ'yı arkadaşı Ferrûh'a âşık edebilmek için Hümâ'nın sürekli gittiği kilisenin duvarlarına Ferrûh'un resimlerini çizmesi neticesiyle Hümâ, zaten daha önceden onu rüyasında da gördüğünden, Ferrûh'a âşık olur.

İskender-nâme’de, babasının anlatmasıyla İskender’e âşık olan Zâbilistân hükümdarı Zeresb’in kızı Gülşâh, İskender’e sahip olabilmek için derdini dâye’sine anlatır ve dâye de İskender’i, Gülşâh’a âşık ettirebilmek için Gülşâh’ın resmini bir ipek mendil üzerine çizdirerek o resmi İskender’e gönderir ve İskender bu resmi gördükten sonra o da Gülşâh’a âşık olur.

Yûsuf u Züleyhâ hikâyesinde Züleyhâ, kendine bir türlü ilgi duymayan aşığı Yûsuf’u kendine ram edebilmek için bir odanın bütün duvarlarına, kendiyile Yûsuf’un seviştiklerini gösteren şehvi resimler çizdirir ve o da sonuç olarak Yûsuf’u, bir peygamber olmasına rağmen etkiler. Tabi İlâhi bir kudretle Yûsuf, bu durumdan kurtulur.

Vâmık u Azrâ hikâyesinde, çok uzak diyarlardan Vâmık’ın güzelliğini işitip âşık olan Azrâ, Vâmık’ı elde edebilmek için derdini dâye’sine anlatır ve dâye de Vâmık’ı, Azrâ’nın varlığından haberdar edebilmek ve onu Azrâ’ya âşık ettirebilmek için Azrâ’nın resimlerini çizdirerek bu resimleri kervanlar aracılığıyla dünyanın dört bir tarafına yollar. Nitekim Vâmık, Azrâ’nın kendisini görmeden, bu ipek mendil üzerine çizilmiş resimlerden ona âşık olur.

Mevlânâ’nın Üç Şehzâde ve Şeyh Gâlip’in Hüsn ü Aşk hikâyesinde, Çin padişâhının kızı Hüşrübâ’nın resimleri, Zatüssüver kalesinin üzerine çizilir. Amaç görenleri o resme âşık ettirmektir.

11.2. “Bilinç Dışı Resmi Görüp Âşık Olma”ya Dayalı Mesneviler

Yukarıda sıralanan mesneviler, resmin âşık ettirmek için bizzat araç olarak kullanıldığı mesnevilerdi. Kimi mesnevilerde ise yine resme dayalı bir âşık olma süreci vardır; fakat bu âşık olma sürecinde bilinçli bir âşık ettirme profili yoktur.

Süheyl ü Nev-bahâr mesnevisinde Süheyl, babasının hazine odalarını gezerken, elmas kilitli odanın ardında bir köşk, o köşkün içinde de bir havuz görür. Havuzun içinde bir yansıma gören Süheyl, asıl sûrete dönünce kubbedeki Nev-

bahâr'ın resmini görür. Tabi görür görmez bayılır, âşık olur, ağlayıp inler ve Nev-bahâr'ı aramaya çıkar.

Hurşîd-nâme adlı mesnevîde ise Mısır hükümdarı Tus'un oğlu Behrâm'ın sarây bahçesinde eğlenirken, köle Kâfur tarafından ipek mendil üzerine çizilen Hurşîd'in resminin kimi olaylar neticesinde tesadüfen, bahçedeki ağaçlar arasına düşmesi ve Behrâm'ın bu resmi gördükten sonra âşık olmasını gösteren bir hikâyeye vardır.

11.3. Resme Dayalı Ayrıntı Motifler

Bu sıralanan resimle âşık olma hadiselerinin dışında, mesnevîler içinde ayrıntı niteliğinde kalan resme dayalı âşık olma ve resimlerden etkilenme bölümleri vardır.

Süheyl ü Nev-bahâr hikâyesinde Süheyl'in babası da daha önce hazinelerin bulunduğu kırk odanın ardında Nev-bahâr'ın resmini görür ve ona âşık olur. Başına gelen bu aşk hadisesinin oğlunun başına da gelmemesi için Süheyl'i o resmin bulunduğu yerden mümkün mertebe uzak tutmaya çalışır; fakat korktuğu başına gelir. Süheyl'in babasının başından böyle bir hadise geçmiş olması resme dayalı ayrıntılardan biridir(Hüsn ü Aşk mesnevisinde de Aşk, Çin sahiline vardığında başından bu tip bir uyarı safhası geçer ki daha önce bu uyarı safhası ilgili yerde ayrıntılarıyla anlatılmıştır.). Ayrıca Süheyl'le arkadaşı Nakkâş'ın Çin'de, Nev-bahâr'ın sarâyının hemen yanında, Nev-bahâr dama çıktığında gölgesinin, havuzun içine düşecek şekilde yeni bir sarây yaptırması resme dayalı diğer bir ayrıntıdır. Bu gölgenin resimle olan ilgisi, ilgili konu kısmında ayrıntılarıyla verilmiştir. Dâye'nin, Nev-bahâr'ın gördüğü rüyayı, resme yönelik yorumlaması bir başka önemli ayrıntıdır. Bir de Nev-bahâr'ın Tufan şehrinde, Süheyl'i bulabilmek için saka haneler yaptırması, bu saka hanelerin içine de gölgesi havuzun içine düşecek şekilde hemen havuzun yanına üzerine kendinin resminin çizildiği bir kubbe yaptırması, bu mesnevîde resme dayalı üçüncü ayrıntıdır. Nitekim bu havuzun kenarında bulunan kubbedeki Nev-bahâr'ın resmini görenlerin üçü bayılmıştır. Tabi burada amaç; resmi

görenleri âşık etmek değil kendi varlığından haberdar etmektir. Kaytas'ın, Nevbahâr'ın kendi resmini kubbeye bilerek çizdirdiğini ve böylece sevgilisini bulmaya çalıştığını anlaması, bu mesnevideki resme dayalı son ayrıntıdır.

Hurşîd-nâme adlı mesnevide, Hurşîd'e âşık olan Kâfur adlı köle, aşkından Çin'e kadar varır. Gittiği Çin ülkesinde, etrafında gördüğü resimlere karşı, o ana kadar bütün insanlardan ve problemlerden ilişkisini kesmiş olmasına rağmen ilgi duyması, kısa zamanda çok meşhur bir ressam olması ve teselli bulmak için Hurşîd'in resmini bir ipek mendil üzerine çizmesi resme dayalı önemli bir ayrıntıdır.

Vâmık u Azrâ mesnevisinde Çin hakanı Taymus'un çocuğu olmaz. Çocuğunun olabilmesi için belirli şartlara sahip olan bir kız bulması gerekir. Nitekim Şâh; İran, Turan, Horosan illerini gezip oralarda gördüğü güzellerin resmini teselli bulmak için meşhur nakkâş Beşir'in resimlerinde, aradığı şartlara sahip kızı bulur. Hem Beşir'in güzellerin resmini çizmesi ve onlarda teselli bulması hem de Taymus'un aradığı şartlara sahip olan kızı, bu resimlerin içinde bulması yani resmin, bir padişâhın çocuğunun olabilmesinde vesile olması resme dayalı başka bir ayrıntıdır.

11.4. Resmin Çin Ülkesiyle Olan İlişkisi

Eldeki mevcut mesnevilerden “resim” ve “Çin(Ülkesi)” arasında sıkı bir ilişki olduğunu görüyoruz. Mesnevilerdeki resim ve Çin ülkesi arasındaki ilişki verilmeden önce, Çin ve Türk-İslam sanatı arasındaki ilk temaslara yönelik bazı bilgiler verilecektir:

Araplar ve Çinliler arasındaki ilk savaş olan Talas'tan sonra Orta Asya, bir kültür alanı olarak İslam sanatını etkiledi. İslam resim sanatının oluşumunda Çin ve Hint sanatı etkili olmakla beraber Çin etkisi daha ağır basmıştır. *“İslamların 641'de Nihavend'de Sasanileri yenmesinden sonra ve özellikle 750 Talas'ta Çinlileri püskürtmesinden sonra Orta Asya bir kültür alanı olarak İslam sanatını etkiledi...*

Çin ve Hint sanatından gelen etkileri içine almakla beraber Hint etkisi azdır ve Uzak Doğu etkisi altında daha çok Çin etkisi anlaşılır.”⁹³

Çin sanatının, İslam sanatına yönelik etkisi farklı şekillerde olmuştur. Bazen altın işçiliğinde bazen ipekli kumaş dokumada, bazen kitapların süslenmesinde ve bazen de resim yapmada olmuştur. “... bazı Çinli esirler Kûfe’ye götürülmüş ve bunlar orada ipekli kumaş dokumada, altın işçiliğinde ve resimde çalışmıştı... Çinli sanatçıların İslam hükümdarları için çalıştığını belirten ikinci bir kayıt daha vardır. 920’de Samanî prensi Nasr Ahmed, şair Rudâkî’ye Kelîle ve Dimne’nin vezinli bir nüshasını yazması için emir verdi. Bunu Çinli ressamlar resimleyecekti. Bu olay ciddi vuku buldu mu bilmiyoruz. Böyle bir nüsha bugün elde bulunmamakla beraber, Çin’le İslam bakımından bir sanat ilişkisi olduğu ve Çin resminin yakın doğu’da bilindiği anlaşılıyor; fakat bunun derece ve mahiyetini bilemiyoruz.”⁹⁴

Anlaşıldığı kadarıyla sanatta Çin etkisi gerek Selçuklularda gerek İranlılarda ve gerekse Araplarda olmak üzere uzun yıllar kendini göstermiştir.⁹⁵

Az önce ifade edilen bilgilerin yanı sıra, birtakım yorumlara dayalı farklı bilgilerden sonra bu çalışmada tespit edilen ‘resim ve Çin ülkesi arasındaki ilişki’ verilecektir: Şairler eserlerine ilgi kazandırabilmek için hiç bilinmeyen; lakin kendinden çok söz edilen uzak diyarlardan bahsetmek istemişlerdir. Yani bir hikâyede söz konusu mekân; bulunulan yerden uzak ve kendinden çok söz edilen bir mekânsa o mekân, okuyucu tarafından daima ilgiyle karşılanır. Nitekim masallarda veya hikâyelerde hep bilinmeyen yerlerden örnek mekânlar seçilmesi bir tesadüf olmasa gerek. Buradaki ilginin sebebi muhtemelen, bilinmeyen yerleri ve yaşamları öğrenme merakından kaynaklanmaktadır. Nitekim Çin, coğrafya olarak bu eserlerin yazıldığı dönemdeki şairlerin bulunduğu yakın doğu sahası(genel itibariyle Anadolu)ndan uzaktır ve bu mekân dîvân edebiyatında farklı anlamda olmakla beraber özellikle uzaklık manasında sayısız beyitte kullanılmıştır. Ayrıca söz konusu

⁹³ Güner İnal, *Türk Minyatür Sanatı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1995, 2.

⁹⁴ İnal, a.g.e., 10.

⁹⁵ Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Güner İnal, *Türk Minyatür Sanatı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1995.

mesnevilerde “nakkâşlık”, “resim” ve “Çin” arasında da sıkı bir ilişki vardır; Nitekim bu mesnevilerdeki nakkâşların hemen hemen hepsinin Çin’le bir bağlantısı vardır; fakat bu bağlantının da sebebi bilinmiyor.

Bu kısa değerlendirme yapıldıktan sonra ele alınan mesnevilerdeki Çin’le ilgili olan yerleri verilecektir:

Mevlânâ’nın Üç şehzâde Hikâyesi’nde ve Gâlip’in Hüsn ü Aşk mesnevisinde, resim olarak Zatüssüver kalesi üzerine çizilmiş Hüsrübâ adlı güzel kız, Çin padişâhının kızıdır.

Süheyl ü Nev-bahâr hikâyesinde Nev-bahâr, Çin Fağfur’unun kızıdır. Ayrıca Nev-bahâr’ın resmini çizen nakkâş Çin’den gelmiştir.

Hurşîd-nâme mesnevisinde Hurşîd’e âşık olan dördüncü muhafız köle Kafur aşkıdan dolayı Çin’e kadar gider. Orada rengârenk çizilmiş resimleri gördükten sonra o da ressam olmak ister ve nitekim ünü her tarafa ulaşan usta bir nakkâş olur. Kâfur’un Çin’de ressam oluşu, çalışmamız olan “şehzâdelerin resmi görüp âşık olması” bağlamında çok önemli bir hadisedir; çünkü şehzâde Behrâm’ın, Hurşîd’e âşık oluşu, Kâfur’un ipek mendil üzerine çizmiş olduğu resimden kaynaklanmaktadır.

Işk-nâme’deki Hümâ, Hıtay ilindendir. Hıtay, daha önce 59. dipnotta belirtildiği gibi Orta Çağ Avrupa’sı döneminde kuzey Çin’e verilen addır. Ferrûh ve arkadaşı nakkâş Hürrem Hıtay’a vardığında, Hürrem, Hümâ’yı efendisi Ferrûh’a âşık edebilmek için Hümâ’nın sürekli ibadet etmeye gittiği kilisenin duvarlarına Ferrûh’un resimlerini çizer. Yine 63. dipnotta belirtildiği gibi burada çok önemli hadise dikkatleri çeker: Hürrem kiliseye gittiğinde, orada birtakım insanlar vardır ve onlara selam vererek konuşmaya başlar. Kendini tanıtır. Kısa bir konuşmadan sonra izin manasında, duvara resim çizmek istediğini söyler ve bu isteği kabul görür. Demek ki o dönemlerde nakkâşların Çin’deki kiliselerde resim çizme adeti vardır.

Bu da muhtemelen, Çin’de nakkâşlara veya resimlere verilen önemden kaynaklanmaktadır.

Vâmık u Azrâ mesnevisinde Vâmık, Çin padişâhı Taymus’un oğludur. Ayrıca Taymus, çocuğunun olabilmesi için belirli şartlara sahip olan kızı, nakkâş Beşir’in çizmiş olduğu resimlerde bulur ki Beşir de Çin’dendir.

11.5. Resme Dayalı Olarak Aşğın Maşuğunu Aramaya Çıkması Veya Aşkından Heder Olması

Çin ve resim sanatı arasındaki ilişkiyi gösteren ilgili yerler verildikten sonra resmi görüp âşık olma eyleminden hareketle, âşık olan kişinin maşukunu aramasını gösteren ilgili yerler verilecektir.

Hüsrev ü Şîrîn’ mesnevisinde Şîrîn, Hüsrev’in resmini üç kez gördükten sonra kendi kendi içine, bir daha çıkaramayacağı bir aşk düşer ve bu aşk doğrultusunda Şîrîn, Hüsrev’i aramaya çıkar.

Mevlânâ’nın Üç Şehzâde Hikâyesi’nde şehzâdeler, Zatüssüver kalesinde Hüsrübâ’nın resimlerini gördükten sonra adeta çılgına dönüp bütün tacı tahtı, malı mülkü bırakarak Hüsrübâ’yı bulmak için Çin ülkesine giderler.

Süheyl ü Nev-bahâr da Süheyl, tavanda çizilmiş olan Nev-bahâr’ın resmini gördükten sonra o resme aşkından çarpılıp bayılır ve sonuç olarak Nev-bahâr’ı bulmak için nakkâşla beraber Çin’e gider.

Hurşîd-nâme’de, Mısır sultanı Tus’un oğlu Behrâm, Hurşîd’in ipek mendil üzerine çizilmiş resmini gördükten sonra yemeyi, içmeyi, eğlenmeyi unutup bir tek Hurşîd’i düşünür. Nitekim beraberindeki kabileyle kızı istemek için İran’a gider.

Vâmık u Azrâ’da ise Azrâ’nın resmini gören Vâmık ve Tus ülkesinin şehriyari Mizbân, aşklarından deli dîvâne olup Azrâ’yı aramaya çıkarlar.

11.6. İncelenen Mesnevilerdeki Resme Dayalı Motifin Fars Kaynaklı Olması

Anlaşıldığı kadarıyla resme dayalı motifler genel itibariyle Fars kaynaklıdır.

Hüsrev ü Şîrîn, Nizamî tarafından Farsça kaleme alınmıştır. Mevlânâ'nın 'Mesnevi'si Farsça yazılmakla beraber Mesnevide geçen Üç Şehzâde Hikâyesi'nin, Şems-i Tebrîzî'nin "Makâlât"ında geçtiği daha önceden tarafımızca söylenmiştir. Hüsn ü Aşk mesnevisi her ne kadar orijinal bir hikâye olsa da hikâyede geçen Zatüssüver kalesi ve Hüsrübâ karakteri, Mevlânâ'nın mesnevisinde daha doğrusu Şems-i Tebrizî'nin Makalât'ında geçmektedir. Süheyl ü Nev-bahâr'ın Farsça'dan çeviri olduğunu, bu mesnevinin şairi Mesut bin Ahmet kendisi haber vermektedir.⁹⁶ Yûsuf u Züleyhâ hikâyesi İlahi dinlerin ortak hikâyesidir. Yani bu hikâye Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim'de geçmektedir; fakat resme dayalı hiçbir motiften bahsedilmemektedir.⁹⁷ Sadece Kur'an-ı Kerim'de Yûsuf Suresi 23/24. ayetlerde; Züleyhâ'nın, Yûsuf'un nefsinden kam almak istediğinden, bütün kapıları kilitlediğinden ve Allah'ın, Yûsuf'u, bu vahim durumdan kurtardığından bahsedilir.⁹⁸ Yazılmış birçok Yûsuf u Züleyhâ mesnevisinde resme dayalı bir motifin bulunması sonradan kazanılmış bir motiftir. Ayrıca; 1973'te, yönetmenliğini ve senaryo yazarlığını Nuri Akıncı'nın yapmış olduğu "Hz. Yûsuf'un Hayatı" adlı filmde de resme dayalı motiflere rastlanmamıştır.

Bilindiği gibi Anadolu Türk sahasında ilk Yûsuf u Züleyhâ hikâyesini kaleme alan Şeyyad Hamza'dır. Tabi 13. yüzyılda Anadolu sahasındaki şairler üzerinde görülen Fars şairlerinin etkisini düşündüğümüzde bizlerde; Yûsuf u

⁹⁶Hoca Mes'ud b. Ahmed , *Süheyl ü Nev-bahâr*(Haz.: Cem Dilçin), İnceleme-Metin-Sözlük, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1991, 53.

⁹⁷Tebrizli Ahmedî, *Yûsuf u Züleyhâ*(Haz.: Salih Kayık), İnceleme-Metin-Dizin, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007,, Giriş Bölümü.

⁹⁸ Elmalılı Muhammed Hamdî Yazır, *Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali*, Yûsuf Suresi, 23 ve 24 ayet. Ayet 23-"Derken, evinde bulunduğu hanım, onun nefsinden murad alıp yararlanmak istedi. Kapıları kilitledi ve "Haydi beri gel!" dedi. Yûsuf: "Allah'a sığınırım! Muhakkak ki, o (kocân), benim efendim, bana çok güzel baktı. Doğrusu zalimler hiç iflah olmazlar" dedi". Ayet 24-"O hanım, ona gerçekten niyeti bozmuştu. Eğer Rabbinin burhanını görmese idi. Yûsuf da ona özenip gitmişti. Aslında ondan fuhşu ve fenalığı uzak turalım diye böyle olmuştu. Çünkü o bizim ihlâsa erdirilmiş kullarımızdan biriydi."

Züleyhâ kıssasının, Fars edebiyatından Anadolu sahasına geçtiği izlenimini uyandırmaktadır. Her şeye rağmen böyle bir kesinlikten de söz edemeyiz.

Vâmık u Azrâ mesnevisi, Kânunî'nin isteği üzerine Farsçadan Türkçeye tercüme edilmiştir.⁹⁹

İşk-nâme adlı eserin yazılış hikayesine, bu eseri tanıtırken daha önce kısaca değinildi. Nitekim şair Mehmed; bu eserin ilk halinin “acem”¹⁰⁰ dilinde olduğunu söyler.¹⁰¹

Ahmedî'nin İskender-nâme'si, Nizamî'nin aynı adlı eserinin çevirisidir.¹⁰²

Hurşîd-nâme'nin İran edebiyatıyla olan konu ve karakter benzerliği, Hüseyin Ayan'ın “Hurşîd-nâme” adlı eserinde iki başlık altında ayrıntılarıyla ele alınmıştır.¹⁰³

11.7. Resim, Rüya, Hayâl, İnsan İlişkisi

Resme dayalı bu tahlil ve tespit yapıldıktan sonra yine resimle bağlantılı olan; resim-rüya-hayâl(anlatma yoluyla)- insan ilişkisine kısaca değinilecektir.

Ele alınan mesnevilerin bazılarında, rüya motifi de resimle beraber hikâyede varlık sahasında bulunmuştur. Kimi Yûsuf u Züleyhâ hikâyelerinde Züleyhâ, Yûsuf'u, bir ibadethanenin duvarlarındaki resimlerde değil bir rüyada görmüştür. Züleyhâ ise bu rüyanın etkisiyle rüyada gördüğü kişi(Yûsuf)ye âşık olmuştur. İşk-nâme'de Hümâ, rüyasında her tarafı nakışlarla süslenmiş bir mekan görür ve o mekan içinde Ferrûh da vardır. Nitekim bu rüyadan sonra Hümâ, Ferrûh'a âşık olur. Ayrıca Ferrûh'un bir şekilde Hümâ'ya âşık olduğunu ve onu aramaya çıktığını

⁹⁹ Lami'î, *Vâmık u Azrâ*(Haz.:Gönül Ayan), İnceleme Metin, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1998,, 2.

¹⁰⁰ Acem: is. Ar. İranlı, İran ülkesi(*Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2005)

¹⁰¹ Mehmed, *İşk-nâme*(Haz.:Sedit Yüksel), İnceleme-Metin, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965, 20 .

¹⁰² Ahmedî, *İskender-nâme*(Haz.: Hasan Akçay), Transkripsiyonlu Metin, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 1999. Giriş, s. III.

¹⁰³ Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşîd-nâme*(Haz.: Hüseyin Ayan), İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1979, 43-44.

biliyoruz; fakat bu âşık olmanın sebebinin ne olduğunu bilemiyoruz. Muhtemelen ya bir resim ya bir anlatış(hayâl) ya da -en yüksek olasılıkla- bir rüya neticesinde Ferrûh, Hümâ'ya âşık olmuş ve yollara düşmüştür.

Rüya-resim-insan arasında şöyle bir ilişkinin olduğu tarafımızca düşünülmektedir: Rüyalar, insan zihnindeki birer film karesi gibi olan hareketli resimlerdir. İnsanoğlu bu hareketli resimlerde, hiç bilmediği yerlerden karakterler görebilmektedir. Bu görülen karakter, eğer karşı cins ise kişide ayrı bir merak ve ilgi meydana getirmektedir. Nitekim Züleyhâ, kendisini birçok kişi istemesine rağmen hiçbirini kabul etmemiş; fakat rüyasında gördüğü kişiyi Mısır Azizi zannedip kendini istetmiştir. Aynı şekilde Hümâ da rüyasında Ferrûh'u görmüş ve ona âşık olmuştur.

Resim motifinde olduğu gibi rüyada da bir karşı cinsi gören karakterler, çok mutlu bir hayat sürerken birdenbire aşk acısına düşer ve hayat, tabiri yerindeyse, onlara zindan olur. Bu karakterlerin düşmüş olduğu karamsar, bunalımlı hava daha önce ilgili yerlerde geniş bir şekilde verildiği için burada kısa tutulmuştur.

Görüldüğü gibi rüya ve resim arasında hem şekil hem de etki bakımından benzer sonuçlar vardır. Akıllara konuyla alakalı şöyle bir soru gelmektedir: Neden hiç kimse değil de varlığı bile şüpheli olan resim ve rüyadaki kişiler tercih edilir?

11.8. Resim ve Hayâl Arasındaki İlişki

Buradaki “hayâl” kavramı, görmeden âşık olma anlamında kullanılmıştır. Ele alınan mesnevilerde, resmi gören karakterler, bilinçli bilinçsiz, zihinlerinde birtakım hayâller kurarlar ve bu hayâller o karakterlerin peşini bırakmaz, adeta hayatı çekilmez, yaşanmaz bir hale getirir. Aynı şekilde bu mesnevilerdeki; Hüsrev, Azrâ, Gülşâh, Boğa Han ve Ferahşâd gibi karakterler, birilerinin anlatması vesilesiyle anlatılan kişiye âşık olurlar. Bu anlatımdan sonra tıpkı resim motifinde olduğu gibi karakterler, bilinçli bilinçsiz, zihinlerinde birtakım hayâller kurarlar. Hayâller de

rüya gibi zihindeki hareketli resimlerdir, bir tek farkla; rüya uykudayken, hayâl uyanıkken görülür.

Hikayedeki karakterler, zihinlerindeki hayâllerden hareketle anlatılan kişiye âşık olur ve hayatları, içinde çıkılmaz derecede kötü bir hâl alır. Bir kurtuluş çaresi olarak bu karakterler, genel itibariye, içinde bulundukları varlık ve imkân dünyasını görmezden gelip anlatılan kişinin peşine düşerler.

11.9. Resim, Rüya, Hayâl ve İnsan Arasındaki İlişkinin Genel Sonucu

Karakterler, hiç görmedikleri bir karşı cinsi ya anlatılanlardan sonra ya bir rüyayı gördükten sonra ya da o karşı cinsi bir resimde gördükten sonra, henüz o sûretin asıl sahibini görmeden âşık olurlar. Karakterlerin hemen hepsi bu âşık olmadan sonra mutlu, eğlenceli, rahat dünyalarından çıkıp çok kötü bir psikoloji içine düşerler. İçinde bulundukları kötü halden kurtulmak için, bulundukları bütün varlık imkânlarını görmezden gelip âşık oldukları kişiyi elde etmenin yöntemlerini ararlar.

Daha önceden de söylendiği gibi söz konusu karakterlerin çoğu, birçok imkâna sahip olan karakterlerdir. Nitekim bir hükümdar, şehzâde veya padişâh kızının, bulundukları ortamda âşık oldukları kişilerin benzerlerini görebilirler; fakat nedendir bilinmez, karakterler ısrarla, hayâl dünyalarına giren kişiyi ister ve ararlar. Bu manada Mevlânâ Üç Şehzâde Hikâyesi'nde dikkate değer çok önemli bir ifade kullanır: “*Bundan daha güzel kız görmüşlerdi; ama bu resmi görünce derin bir denize daldılar sanki.*”¹⁰⁴

Yukarıda anlatılan problemin temelinde, insan zafiyeti yatmaktadır. Mesnevi şairleri ise bu zafiyeti bilinçli olarak kullanıp eserlerine yeni bir boyut ve zenginlik kazandırmak istemişlerdir.

¹⁰⁴ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevi*(Çev.: *Veled İzbudak*), VI, Meb. Yayınları, İstanbul, 2001. 298.

“Rüya”, “resim”, “görmeden âşık olma” motifinin yüzyıllarca şairler tarafından kullanıldığı, bu çalışmada müstakil olarak ele alınan mesnevilerden anlaşılmaktadır. Bu tip motiflerin başka mesnevilerde de kullanıldığını bilmekteyiz; fakat bu çalışmanın kapsamını kontrol etmede problem yaşayacağımızdan, çalışmamızı bu dokuz mesneviyle sınırlı tuttuk.¹⁰⁵

Ahmedî’nin Cemşîd ü Hurşîd’inde, Zâtî’nin Şem ü Pervâne’sinde, Ferhâd ü Şîrîn’le Hümâ vü Hümâyûn hikâyelerinde bu tip motiflerin varlığından haberdarız. Şimdi kısaca bu eserlere de değinilecektir.

11.10. Resim,Rüya, Hayâl Motifinin Geçtiği Diğer Eserler:

11.10.1. Ahmedî’nin Cemşîd ü Hurşîd’i

“Eserin konusu bütün şark edebiyatlarında rastlanan bir aşk hikâyesidir. Çin Fağfuru’nun oğlu Cemşîd rüyasında bir kız görür ve o kıza âşık olur. Babası oğlunun onulmaz bir derde düştüğünü görünce memleketin bütün güzellerini toplatıp bir bir Cemşîd’in önünden geçirir; fakat şehzâdenin gönlünü yakan dilber bunlardan hiçbiri değildir.

Cemşîd, derdine çare bulmak maksadıyla, dünyayı dolaşmış, pek çok şeylerden haberi olan bezirgan Mihrâb’ı yanına çağırır. Derdini anlatır. Mihrâb aynı zamanda güzel resim yapar. Gezdiği dolaştığı yerlerden Rum diyarında gördüğü kızın, Cemşîd’in anlattıklarına uyduğunu anlar, resmini yapar, Cemşîd’e verir. Cemşîd rüyasında gördüğü kızın bu olduğuna kanaat getirir. Babasından izin alır. Mihrâb ile Rum diyarına yollanır. Yolda çeşitli tehlikeler atlatır. Rum’a varır, kızı alır, döner babasının tahtına çıkar.”¹⁰⁶

¹⁰⁵ Çalışmamızı sınırlı tutmamızın bir diğer nedeni de; aynı şairin farklı eserleri içinde benzer motifi kullanma olasılığının yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Söz gelimi Ahmedî’nin hem Yûsuf u Züleyhâ’sında hem de İskendernâme’sinde benzer motifler vardır. Bu yüzden, aynı motif Ahmedî’nin Cemşîd ü Hurşîd’inde de geçtiği halde, bu mesneviyi çalışmamıza dâhil etmedik.

¹⁰⁶ Ahmedî, *Cemşîd ü Hurşîd*(Haz.: Mehmet Akalın), İnceleme-Metin, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975, 8.

Görüldüğü gibi çift kahramanlı olan bu eserde hem rüya hem de resme dayalı bir motif vardır ve burada da resimle rüyanın etkiyle sonucu açık bir şekilde görülmektedir. Yani Cemşîd'in bir rüya görüp Hurşîd'e âşık olması ve aşkından çok kötü bir duruma düşmesi; nitekim Mihrâb'ın yaptığı resim vesilesiyle Hurşîd'i bulmak için Rum diyarına gitmesi, çalışmamız açısından dikkate değer hadiselerdir.

11.10.2. Zâtî'nin Şem ü Pervânesi

“Yaşlanmış olan Diyar-ı Rûm padişâhı Jâle, çocuğu olmadığından üzüntü duymaktadır. Bütün gününü Allah'a, kendisine bir çocuk vermesi için dua etmekle geçirir. Şükufe adlı cariye ile bir kadir gecesi zifafından sonra Pervâne dünyaya gelir. Çocuğun geleceği hakkında, müneccimler bazı kehanetlerde bulunurlar. Pervâne'nin Şem adında bir kıza âşık olacağından ve bu yüzden çok cefa çekeceğinden, sonunda onunla evleneceğinden söz ederler. Ok atmasını ve bütün bilimleri öğrenen şehzâdeye babası Cennet-âbâd adlı bir köşk yaptırır ve bu köşkün yönetimini de Lala Nâsır'a verir. Bir nakkâş tarafından süslenen bu köşkün içinde çok güzel bir kız resmi vardır. Şehzâde, adı Şem olan bu kızın resmi ile bir gün karşılaşır ve hemen âşık olur. Pervâne, artık öğüt dinlemez ve bütün vaktini bu resmin önünde geçirmeye başlar. Telaşa düşen Lala padişâha bu durumu haber verir. Ondan aldığı emirle, şehzâde, görmeden resmi kazıtır. Bu arada şehzâdeyi avlanmaya göndermiştir. Avdan dönen şehzâde resmi göremeyince deliye döner, düşer bayılır, kendisini hiç bir şey iyi etmez. Günün birinde yalın ayak dağlara çıkar. Padişâh, şehzâdeyi günlerce arattırır. Sonunda onu kör bir kuyunun içinde bulurlar. Pervâne zincire vurulacak kadar delidir.

Kendi kendine çare arayan Pervâne sonunda, o çareyi büyücü Naccâr'ın yapmış olduğu büyük kuşa binerek Şem'in bulunduğu ülkeye uçmakta bulur. Çin padişâhı Fağfur'un kızı olan Şemsin sarâyına gelir. Pervâne hocasından öğrendiği ilm-i ihfâ ile gizlice sarâya girer. Havuz başında nedimleri ile sohbet eden Şem, tam o sırada çok seyahat eden adamlarının birinden Pervâne'nin hikâyesini dinlemektedir. Hikâyenin sonunda Şem de Pervâne'ye âşık olduğunu söyler. Bunun üzerine Pervâne ortaya çıkar ve kendisini sevgilisinin kollarına atar. Akşama kadar

bahçede sevişen sevgilileri geceleyin gece bekçisi yakalar. Şem'in koynunda yakalanan Pervâne zindana atılır. Bu kötü durumdan onu Dâye'nin yapmış olduğu akılları yok eden helva kurtarır. Şehre inen Pervâne, oradaki Dellâle kadın aracılığıyla Şem ile mektuplaşmaya başlar. Şem, mektubunda kendisini babasından istemesini söylemektedir. Bunun üzerine Pervâne memleketine dönerek sorunu annesine anlatır. Kız babasından istenirse de Şâh Fağfur vermeye razı olmaz. Bunun üzerine aralarında savaş çıkar, savaştan bir sonuç alınamaz, Şâh Jâle ülkesine geri döner. Pervâne ile Şem tekrar mektuplaşmaya başlarlar. Böyle devam edemeyeceğini anlayan sevgililer sonunda kaçmaya karar verirler. Bir gece Şem cariyelerin yemeğine uyku ilacı koyar ve daha önce hazırlamış olduğu iki ata binerek Pervâne ile birlikte Diyar-ı Rûm'a doğru yola çıkarlar.”¹⁰⁷

Bu hikâyede de, bir şehzâde olan Pervâne, köşkün duvarlarında bir kızın resmini görür ve ona âşık olur. Aşkından dolayı zincire vurulacak duruma gelir. Ne yapılsa da bir çare bulunamaz ve en son Pervâne âşık olduğu kızı bulmak için onun bulunduğu ülkeye gider.

11.10.3. Hâcû-yı Kirmânî'nin Hümâ vü Hümâyûn'u

“Şam ülkesinde Manûşang-ı Kirtâs adında İran asıllı bir hükümdar hüküm sürmektedir. Bütün isteği bir çocuk sahibi olmaktır. Sonunda dileği yerine gelir ve güzel yüzlü bir oğlu olur. Çocuğa Hümây adı verilir. Çocuk sekiz yaşına gelince yiğit bir delikanlı olur. Günün birinde sarây hayatından sıkılarak babasından izin alarak ava çıkar. Av esnasında bir yaban eşeğine rastlar. Avlanmak için kemendini fırlatır; ancak av kurtularak kaçır. Hümây yaban eşeğini yakalamak için arkasından kovalarken, yolu kırlarda perilerin yurdu olan bir bahçeye uğrar. Bahçede otururken uykuya dalar. Rüyasında eşsiz güzellikte bir sarây ve bu sarâyda fidan boylu güzel bir kız görerek ona âşık olur. Bu arada bir melek ona rüyasında gördüğü sarâyın Çin ülkesinde olduğunu söyler. Hümây, hayâlindeki sevgilisin(Hümâyûn)i aramak için arkadaşı Bihzâd ile Çin ülkesine doğru yola çıkar. Başlarından birkaç

¹⁰⁷Hoca Mes'ud b. Ahmed , *Süheyl ü Nev-bahâr*(Haz.: Cem Dilçin), İnceleme-Metin-Sözlük, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1991, 56-57

macera geçtikten sonra Çin hükümdarına ait bir kafileye rastlarlar. Bu kafileyle birlikte Çin hükümdarına giderler. Fağfur, bunları iyi karşılar. Hümây sevgilisine kavuşmak için türlü çarelere başvurur. Sonunda bir gün gizlice sarâyâ girer. Geceyi sevgiliyle beraber geçirir. Oradan ayrılırken sarâyın bahçıvanıyla karşılaşır. Yakalanmamak için bahçıvanı öldürür. Kendisini gören muhafızlar yakalayarak hapse atarlar. Daha önce Hümây'ı gören komşu Maçin hükümdarının kızı Şems-i Sâmânruh ona âşık olmuştur. Hapse atıldığını duyunca onu idamdan kurtarır; fakat Hümây eski sevgilisi Hümâyûn'a giderek yaptıklarından dolayı bağışlamasını ister. Hümâyûn'un bağışlanma dileğini reddetmesi üzerine çıldırarak çöllere düşer; ancak Hümâyûn da yaptığına pişman olur ve kısa zamanda o da kendini çöllere atar. Sonunda ikisi birlikte Şam'a dönerler.”¹⁰⁸

Bu eserde Şehzâde Hümây, perilerin yurdu olan bir bahçede rüya görür ve o rüyada fidan boylu bir kız görerek ona âşık olur. Nitekim Hümây, âşık olduğu kıızı bulabilmek için arkadaşı Bihzâd'la Çin ülkesine doğru gider. Nitekim bu hikayede de rüyanın etki ve sonucu bariz bir şekilde görülür.

11.10.4. Nevâyî'nin ve Lami'î'nin Ferhâd ü Şîrîn'i

Bu iki eserde ortak olan konu şudur: Ferhâd, Çin padişahının oğludur. Karakter olarak çok ağır başlı biridir. Sürekli mutsuzdur. Babası onun bu haline çok üzülmemektedir. Babası ona hazinlerini gezdirirken Ferhâd'ın gözü bir sandığa ilişir ve sandıkta bir ayna görür. Aynanın arkasında 'eğer aynanın tılsımı çözülürse ileride başına geleceklerden haberdar olabileceği' yazılmıştır. Aynanın tılsımının çözülebilmesi için Yunan ülkesine gidilmesi gerekmektedir. Nitekim Ferhâd yaşanan birçok hadiseden sonra o aynanın tılsımını çözer ve aynaya bakar. Aynada yeşil bir alan ve çok güzel bir kız(Şîrîn) görtür. Tabi gördüğü kıza hemen âşık olur. Ferhâd o kız hakkında bilgi alamayınca çok kötü bir hal alır. İyi olması için deniz havasının olduğu bir adaya gitmesi kararlaştırılır ve adaya giderlerken fırtına çıkar. Birçok kişi boğulmasına rağmen Ferhâd, Yemenli tüccarlar tarafından kurtarılır. Gemideki nakkâş Şâpur, Ferhâd'ın derdini bir şekilde öğrenir ve ona yardımcı olabilmek için

¹⁰⁸ Dilçin, a.g.e., 54-55.

Ferhâd'ın bahsettiği kızın resmini çizer ve Şâpur, bahsettiği kızı tanıdığını söyler. Nakkâş Şâpur, Ferhâd'la beraber Ermen'e doğru gider ve bir şekilde Şîrîn'i görür. Şîrîn de bir şekilde ona âşık olur. Şîrîn'in güzelliğini duyan mağripteki Hüsrev-i Perviz adındaki hükümdar da Şîrîn'e âşık olur ve onu Mihin Bânû'dan ister. Olumsuz cevap alan Hüsrev, Ermen'e saldırır. Yaşanan birçok hadiseden sonra aralıklarla Ferhâd ile Şîrîn'in aşkı devam eder; fakat yalan olan Şîrîn'in ölüm haberi, Ferhâd'a ulaştırılır ve orada Ferhâd kendini öldürür. Şîrîn de Ferhâd'ın aşkına sadık kalıp o da kendini öldürür.¹⁰⁹

Görüldüğü gibi bu hikâyede de ayna, resim ve hayâl motifi vardır. Buradaki aynanın; Şîrîn'i ve onun yaşadığı yeri gösteriyor olması, rüya ve resimle aynı görevde kullanıldığı anlamına gelmektedir. Yani bu hikâyede ayna, fonksiyon bakımından diğer hikâyelerdeki rüya ve resimle aynı anlamda kullanılmıştır; çünkü ayna Ferhâd'a, Şîrîn'in varlığından haber verir ve Ferhâd'ın, Şîrîn'e âşık olmasında vesile olur. Ayrıca bu hikâyede resim motifi Şâpur tarafından kullanılır ve bu resim, Ferhâd'ın aynada gördüğü kişi(Şîrîn)nin somut halidir. Yani resim, daha önce aynada görülen kişiden bilgi ve haber vermektedir.

Yine bu hikâye de Hüsrev-i Perviz, Şîrîn'in güzelliğini başkalarından duyarak ona âşık olur. Yani Hüsrev, Şîrîn'i görmeden âşık olur ve onu elde etmek için elinden gelen her şeyi yapar.

11.11. Dâye ve Nakkâş Motifi

Bu mesnevilerde küçük bir ayrıntıya daha dikkatleri çekmek istiyoruz ki o da 'nakkâş' ve 'dâye' motifidir. Dâye'ler, bu hikâyelerde padişah kızlarının yardımcısıdır; nakkâşlar ise ya şehzâdelerin yardımcısıdır ya da onların aşk derdine düşüp sevdiklerini bulmaları için yollara düşmesine sebeptirler. Tabi ki bu yardımlar kiminde benzer kiminde farklıdır. Aslında bu "nakkâş" ve "Dâye" motifinin, resme dayalı hemen hemen bütün mesnevilerde var olması bir tesadüfün

¹⁰⁹ Bu konu özeti verilirken esas alınan eserler:

Gönül Alpay Tekin, *Ferhâd ü Şîrîn*, İnceleme-Metin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994
Lâmi'î Çelebi, *Ferhâd u Şîrîn* (Haz.: Abdulkadir Erkal), İnceleme-Metin, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1998

değil bir bilincin sonucudur; çünkü bu kişiler aşk derdine düşen efendilerine yardımcı olabilmek için resme dayalı planlar hazırlamışlardır. Yani nakkaşlar, ya efendilerini düşmüş olduğu aşk derdinden kurtarmak için resim yaparlar ya da şehzâdelerin aşk derdine düşmelerine neden olurlar. Dâye'ler de efendilerinin düşmüş olduğu aşk derdinden kurtarmak için nakkâş buldurup resim yaptırırlar. Kısaca nakkâş ve dâye'ler, hikâye içinde pasif değil aktiflerdir; hatta hikâyeye yön verecek kadar.

11.12. Rüya, Resim ve Hayâl Motifinin Halk Kültürüyle Olan Bağlantısı

Daha önce rüya, resim ve hayâl motifinin hikâyeciler tarafından bilinçli olarak kullanıldığından bahsedilmişti. Aynı şekilde bu bilinç, kendini halk hikâyelerinde de gösterir. Aşağıda taranılan hikâyelerde ayrı ayrı olarak bu motifler kendini gösterir. Bu hikâyeler ise Doç. Dr. Ali Berat Alptekin'in, "Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı"¹¹⁰ adlı eserinden taranmıştır:

- Koroğlu Han Nigâr
- Kirmanşâh Hikâyesi
- Eşref Bey Hikâyesi
- Latif Şâh Hikâyesi
- Salman Bey ile Turnatel Hikâyesi
- Adil Şâh Hikâyesi
- Melikşâh ile Güllü Han Hikâyesi
- Bey Böyrek Hikâyesi
- Elif ile Mahmut Hikâyesi
- Tufarganlı Âşık Abbas ve Gülgez Peri Hikâyesi
- Emrah ile Selvi Han Hikâyesi
- Hüthüt Kuşu
- Razınıhan ile Mahfiruze
- Cevri Çelebi

¹¹⁰ Ali Berat Alptekin, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997

12. BÖLÜM

SONUÇ

Çok geniş bir mesnevi potansiyeline sahip olan divan edebiyatı içerisinde yine aynı şekilde sayısız motif kullanılmıştır. Kullanılan her motif, eser içerisinde farklı bir görev ihtiva etmektedir. Ele alınan bu çalışmada ise “Şehzâdelerin Resmi Görüp Âşık Olma Motifi” irdelenmiştir. Tabii bu adlandırma yapılırken genel bir anlam ifade etmesi yönüyle yapılmıştır. Çünkü asıl motif ve genel çerçeve; şehzadelerin resmi görüp âşık olması bağlamında değerlendirilirken bunun yanında dikkate değer bazı önemli tespitlere ve kavramlara da yer verilmiştir; “köle”, “nakkaş”, “daye”, “ayna” “hayal”, “rüya”, “hükümdar kızları”, “peygamber” bunlardan bazılarıdır.

Yapılan bu çalışmanın genel taslağı on üç bölümden oluşmaktadır: Giriş, Müstakil Dokuz Mesnevi, Genel Değerlendirme ve Sonuç.

Söz konusu motif olan “Şehzâdelerin Resmi Görüp Âşık Olma Motifi”nin, farklı kaynaklarda ele alınıp alınmadığı problemi üzerinde durulduktan sonra bütün eserler müstakil olarak, ortak motif bağlamında ayrıntılarıyla incelenip, tespit edilen farklı ayrıntılar üzerinde durulmaya çalışıldı. “Şehzâdelerin Resmi Görüp Âşık Olma Motifi” bağlamında ele alınan mesneviler şunlardır:

- Hüsrev ü Şîrîn
- Üç Şehzâde Hikâyesi
- Süheyl ü Nev-bahâr
- Hurşîd-nâme
- İskender-nâme
- Işk-nâme
- Yûsuf u Züleyhâ

- Vâmık u Azrâ
- Hüsn ü Aşk

“Şehzâdelerin Resmi Görüp Âşık Olma Motifi” bağlamında ayrıntılarıyla ele alınan dokuz mesnevide ve bu mesnevilerden biri olan Yûsuf u Züleyhâ hikayesinin altı versiyonunda, geneli aynı olmakla beraber, farklı konular da işlenmiştir; kimisi çift kahramanlı aşk hikâyesi, kimisi tarihte büyük bir hükümdar olarak kabul edilen bir şâhsın(Büyük İskender) ömrü boyunca başından geçen olayların ve kahramanlıkların anlatıldığı bir ibret ve macera öyküsü; kimisi bir peygamber(Yûsuf) kıssası, kimisi de dünyadaki olgunlaşmaya dayalı olup “resmi” araç olarak kullanan tasavvufi konulardır(Mesnevi, Hüsn ü Aşk).

Mesnevilerin hepsinde resme dayalı bir âşık olma motifi vardır. Çift kahramanlı aşk hikâyelerinde genel itibariyle ya şehzâdeler ya da hükümdar kızları; hayattan zevk aldığı, eğlendiği, mutlu olduğu kısaca kederinin olmadığı bir süreçte hayat sürdürürken duvarda veya tabloda bir resim görür ve o resmi görür görmez, resimdeki kişiye çarpılıp bayılır ve âşık olurlar. Nitekim Hüsrev ü Şîrîn’deki Şîrîn, Mesnevi’deki Üç Şehzâde, Süheyl ü Nev-bahâr’daki Süheyl, Hurşîd-nâme’deki Behrâm, Işk-nâme’deki Hümâ, Vâmık u Azrâ’daki Vâmık, Hüsn ü Aşk’taki Aşk, bir karşı cinsin resmini gördükten sonra âşık olmuş ve bunlar için kederli günler başlamış ve âşık oldukları kişiyi bulup elde etmek için her şeyi göze alarak yollara düşmüşlerdir.

Yapılan bu çalışmanın genel değerlendirme kısmında elde edilen ortak tespitlerin dışında bazı sorulara da cevap aranmaya çalışıldı; O sorulardan bazıları şunlardır: Müellifler neden resim motifini kullanma ihtiyacı hissetmişlerdir? Kahraman veya karakterlerin resimden bu denli etkilenmelerinin sebepleri nelerdir? Rüya, resim ve hayal arasındaki ilişki nedir? Vs.

Yine genel değerlendirme başlığında; “daye” ve “nakkaş” motifinin kullanılış gayesinden ve tespitinden söz edilip aynı şekilde incelen mesnevilerdeki resme dayalı motifin Fars edebiyatı kaynaklı olduğundan veya olabileceğinden bahsedildi.

Yûsuf u Züleyhâ mesnevisinin farklı müelliflerce ele alınmasından dolayı, söz konusu motif olan “Şehzâdelerin Resmi Görüp Âşık Olma Motifi”nin farklı müellifler tarafından nasıl ele alındığını anlamak adına, bu mesnevinin beş ayrı versiyonu daha incelendi. Ayrıca sonradan taranılan bazı mesnevilerde de aynı veya ona benzer motifin görünmüş olması, aynı motifin birçok mesnevide daha olabileceği ihtimali üzerinde durulmasına neden olmuştur ki bu manada sadece konuyla alakalı motif üzerinde durularak, çalışmayla ilintili olan yerler gösterilmeye çalışıldı.

Bu çalışma sonunda, çok zengin bir konu ve motif kaynağına sahip olan divan edebiyatının yeni yönlerinin tespitinin, ileriki çalışmalara kaynaklık edebileceğini düşünüyoruz; O konulardan bazıları şunlardır: Divan edebiyatı içerisinde Çin ülkesinin, resimle olan ilişkisi nedir? Resmin arkaik planı, mesnevilere ne zaman ve nasıl intikal etmiştir? Resim motifinin diğer kültürlerle, özellikle Arap ve Fars kültürüyle, ortak bir bağlantısı var mıdır? Divan edebiyatında kullanılan resim motifi ve Türk halk hikâyelerinde geçen resim motifi arasındaki bağ nedir?

KAYNAKLAR

AKALIN, Mehmet, *Ahmedî “Cemşîd ü Hurşîd”* İnceleme-Metin, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975

AKÇAY, Hasan, *Ahmedî “İskender-nâme”*, Transkripsiyonlu Metin, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 1999

AKTAŞ, Hasan, *Abdurrahman Gubârî “Yusuf u Züleyhâ”*, İnceleme-Metin, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2006

ALPAY, Tekin Gönül, *Ferhâd ü Şîrîn*, İnceleme-Metin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994

ALPTEKİN, Ali Berat, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997

AYAN, Gönül, *Lami’î “Vâmık u Azrâ”*, İnceleme Metin, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1998

AYAN, Hüseyin, *Hurşîd-nâme(Hurşîd ü Feraşâd)*, İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1979

BANARLI, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Meb. Yayınları, İstanbul, 2004

ÇAĞMAN, Filiz-TANINDI, Zeren, *Topkapı Sarayı Müzesi İslam Minyatürleri*, Sanat ve Kültür Yayınları, İstanbul, 1978

DİLÇİN, Cem, *Süheyl ü Nev-bahâr*, İnceleme-Metin-Sözlük, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1991

DOĞAN, Muhammet Nur, *Şeyh Gâlip “Hüsnü Aşk”*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2002

DOĞAN, Ramadan, *Ahmedî-i Âmidî “Yusuf u Züleyhâ”*, İnceleme-Metin, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005

EMLİK, Mehmet, *Mehmed’in Isk-Nâme Adlı Mesnevisinin Günümüz Türkçesiyle Nesre Çevrilmesi Ve Mesnevideki Eğitim Unsurları*, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007

ERKAL, Abdulkadir, *Ferhâd u Şîrîn(Ferhâdnâme)*, İnceleme-Metin, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1998

İNAL, Güner, *Türk Minyatür Sanatı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1995

İPEKTEN, Haluk, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yayınları, Ankara 2002

İZBUDAK, Veled, Gözden Geçiren A. Gölpınarlı, *Mevlânâ “Mesnevi(6. Cilt)”*, Meb. Yayınları, İstanbul, 2001

KARAİSMAİLOĞLU, Adnan, *Mevlânâ Celâlleddîn Rûmî “Mesnevî”*, Yeni Şafak Gazetesi Kültür Armağanı, Ankara, 2004, Cilt 1

KAYIK, Salih, *Tebrizli Ahmedî “Yûsuf u Züleyhâ”*, İnceleme-Metin-Dizin, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007

OCAK, Fatih, *Süheyl ü Nev-Bahâr'daki Kelime Grupları*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, 2006

OKAY, Orhan - Ayan, Hüseyin, *Hüsn ü Aşk*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992

ÖNDER, Özlem, *Hüsn ü Aşk'taki Yolculuk Sürecinin İnsanın Olgunlaşmasına Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006

SEVSEVİL, Sabri, *Nizamî "Hüsrev ü Şîrîn"*, Şark İslam Klasikleri, Meb. Yayınları, İstanbul, 1994.

VİCTORİA R. Holbrook, *Aşkın Okunmaz Kıyıları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998

YAPICI, Ali İhsan, *Ahmedî "Yûsuf u Züleyhâ"*, Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2006

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Kur'ân-ı Kerim Türkçe Meâli*

YÜKSEL, Sedit, *Işk-nâme*, İnceleme-Metin, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965

ÖZET

Dîvân edebiyatı geleneğinde birçok motif kullanılmıştır. Bu motiflerden biri de “Şehzâdelerin Resmi Görüp Âşık Olma Motifi”dir. Söz konusu gelenek dâhilinde resmi gören karakterler ya âşık olmuş ya da bu resim, karakterlere yönelik farklı amaçlar doğrultusunda bir araç olarak kullanılmıştır.

Anlatılan hikâyelerdeki resmi gören her karakter bir şekilde etkilenmiştir. En bariz ifadeyle bu karakterler bir karşı cinse, görmeden âşık olmuştur. Ayrıca anlatılan hikâyelerdeki resmin etki gücü; şekil ve sonuç bakımından hayâl(başkalarının anlatması), rüya ve bazen de ayna motifleriyle benzerlik göstermiştir.

‘Resm’in Çin ülkesiyle belli bir ilişkisi vardır. Ele alınan hikâyeler genel itibariyle Fars edebiyatı kaynaklıdır; fakat bu konuda tam bir netlik yoktur. Ayrıca resim, rüya, hayâl motifi; görmeden âşık olma anlamında bazı Türk halk hikâyelerinde de geçmektedir.

Anahtar Sözcükler: şehzâde, resim, aşk

SUMMARY

Several motives were used in the tradition of Dîvân literature. One of these is “the motive that the princes fall in love after seeing the picture.” Those who saw the picture, in the context of this tradition, either fell in love, or these pictures were used as a means for different aims directed to the characters.

Each character seeing the pictures narrated in the stories were influenced in a way. Obviously, these characters fell in love with the opposite sex without seeing them. Besides, the effect of the picture told in the stories had similarities with fancy, dream, and at times mirror motives.

There is a certain relationship between the ‘Picture’ and China. In general the analyzed stories are originated in Persian literature; however, this is not certain. In addition, picture, dream and fancy motives are seen in some Turkish folk tales in terms of falling in love without seeing the object.

Key Words: prince, picture, love